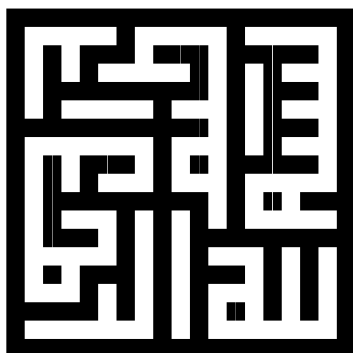

فصلنامه آرشیو ملی

سال دوم، شماره سوم، پاییز ۱۳۹۵

شماره پیاپی ۷

شاپا (شماره استاندارد بین‌المللی پیاپیها): ۲۴۲۳-۶۲۱۷

شمارگان: ۱۵۰ نسخه چاپی و انتشار وبی؛ بها: ۴۰۰۰۰ ریال

صاحب امتیاز: سازمان اسناد و کتابخانه ملی جمهوری اسلامی ایران - پژوهشکده اسناد

مدیرمسئول و سردبیر: غلامرضا عزیزی greazizi@gmail.com

هیئت تحریریه (به ترتیب نام خانوادگی)

صدیقه احمدی فصیح (عضو هیئت علمی سازمان اسناد و کتابخانه ملی)؛ دکتر امیررضا اصنافی (استادیار، عضو هیئت علمی دانشگاه شهید بهشتی)؛ دکتر ابوالفضل حسن آبادی (رئیس مرکز اسناد؛ کتابخانه، موزه و مرکز اسناد آستان قدس رضوی)؛ دکتر فربرز خسروی (عضو هیئت علمی سازمان اسناد و کتابخانه ملی)؛ دکتر سعید رضائی شریف آبادی (استاد، عضو هیئت علمی دانشگاه الزهراء)؛ بهناز زرین کلکی (مشاور معاون اسناد ملی)؛ دکتر سیدمحمود سادات (استادیار، عضو هیئت علمی پژوهشکده امام خمینی^(۳) و انقلاب اسلامی)، حوریه سعیدی (عضو هیئت علمی سازمان اسناد و کتابخانه ملی)؛ محبوب شهبازی (رئیس مرکز اسناد ایثارگران، بنیاد شهید انقلاب اسلامی)؛ غلامرضا عزیزی (عضو هیئت علمی سازمان اسناد و کتابخانه ملی)؛ دکتر محمد قهری (استادیار بازنشسته دانشکده علوم پایه، دانشگاه امام حسین^(۴))؛ دکتر نورالله مرادی (مدیرکل بازنشسته آرشیوهای صدا و سیما)؛ دکتر محمدجواد مرادی نیا (عضو هیئت علمی سازمان اسناد و کتابخانه ملی)؛ دکتر الهام ملک‌زاده (عضو هیئت علمی پژوهشگاه علوم انسانی و مطالعات فرهنگی)، دکتر شهرام یوسفی‌فر (عضو هیئت علمی پژوهشگاه علوم انسانی).

دبیر اجرایی: ندا رسولی

ویراستار و مترجم: زهرا ضرغامی

ناشر: انتشارات سازمان اسناد و کتابخانه ملی جمهوری اسلامی ایران

طرح لوگو: یوسف امیری

طراح گرافیک: شهره خوری

ناظر چاپ: پرویز بختیاری

چاپ و صحافی: سازمان اسناد و کتابخانه ملی جمهوری اسلامی ایران

علی رمضان زاده

نشانی: تهران، بزرگراه شهید حقانی، ابتدای خ کوشا، ساختمان آرشیو ملی ایران، پژوهشکده اسناد.

تلفن: ۲۶۴۰۲۹۴۵ | دورنگار: ۲۶۴۰۲۹۷۷

پیام نگار: naq@nlai.ir

مسئولیت مطالب مطرح‌شده در مقاله به‌عهده نویسنده یا نویسندگان است.

- فصلنامه در قبول، رد یا ویرایش مقاله‌ها آزاد است.

- استفاده از مقاله‌های منتشرشده در این مجله بدون ذکر منبع در سایر مجله‌ها و کتاب‌ها ممنوع است.

- کلیه مقالات توسط داوران ذی‌صلاح ارزشیابی می‌شوند و نشریه در پذیرش، رد، حذف و یا کوتاه‌کردن مقالات برای چاپ آزاد است.

- مجله از انتشار گزارش، یادداشت و مانند این‌ها استقبال می‌کند.

- چنانچه مقاله مستخرج از طرح پژوهشی یا رساله باشد، عنوان طرح پژوهشی ارسالی نیز در صفحه اول درج گردد.

- مقالات ارسال‌شده نباید قبلاً در نشریه دیگری چاپ یا به‌طور هم‌زمان به مجلات دیگری ارسال‌شده باشند.

- چنانچه مقاله‌ای خارج از این ضوابط باشد، قبل از ارائه به گروه داوران، از فهرست موارد بررسی حذف خواهد شد.

- نقل مطالب نشریه با ذکر منبع بلامانع است.

سازمان اسناد و کتابخانه ملی
جمهوری اسلامی ایران
پژوهشکده اسناد

آرشیو ملی، سال دوم، شماره سوم، پاییز ۱۳۹۵، شماره پیاپی ۷

* سخن نخست؛ غلامرضا عزیزی

۵

مقالات آرشیوی

- * راهنمای نمایشگاه مجازی؛ مارتین آر. کالفاتوویک؛ تخلص و ترجمه: اعظم سادات حسینی
- * آرشیو آثار هنری: حمایت از هنر و آرشیو؛ کتی ویلیامز؛ مترجم: فرناز سربندی
- * مدیریت اطلاعات شخصی (PIM)؛ کلثوم راک
- * امنیت اطلاعات سامانه متمرکز نرم‌افزاری از دیدگاه مدیران مطالعه موردی: کتابخانه، موزه و مرکز اسناد آستان مقدس قم؛ نیره خدادادشهری، معصومه امید و پیمان جلیل‌پور

۸

۲۶

۳۸

۵۰

مقالات تاریخی-اسنادی

- * مهنرنامه‌ها و جایگاه آن در تاریخ اجتماعی (با معرفی عقدنامه‌ای از دوره فتحعلی شاه قاجار)؛ زهرا مؤمن فرد و سیده زهرا غمی لویی
- * نهاد وقف و کارکرد آن در دوره سلطنت ناصرالدین شاه (با تأکید بر اسناد آرشیو ملی ایران)؛ لیلا مرادعلیان
- * مهدی سجادی آخرین بازمانده از شاگردان کمال‌الملک (با تکیه بر اسناد)؛ مهستی ابوزر جمهری
- * سندی از روابط تجاری اتباع ایران با روسیه در دو سوی دریای مازندران؛ فریده طلوعیان
- * کتابچه سیاقیه مواجب معلمین و متعلمین دارالفنون در دوره ناصری؛ کبری مقیمی

۶۶

۷۴

۱۰۲

۱۲۲

۱۳۲

مقالات حفظ و نگهداری اسناد

- * فرایند آرشیوی منابع رقمی زاد و رقمی سازی اسناد آرشیوی در آلمان؛ رابرت کرتش مار، مترجم: شهناز بهلولی ریزی
- * مبارزه با قاچاق میراث مستند؛ یونسکو؛ هادی تقی‌پور اردشیری

۱۶۶

۱۷۴

معرفی آرشیو

- * معرفی مرکز اسناد آستان قدس رضوی؛ صدیقه احمدی فصیح

۱۸۰

معرفی کتاب و نشریه

- * معرفی و نقد کتاب: پردازش تصویر در دیجیتال سازی منابع کتابخانه‌ای و اسناد (با رویکرد کاربردی)؛ کبری گوران اوریمی

۱۹۳

گزارش نشست‌ها و همایش‌های آرشیوی

- * گزارش همایش ملی صدو هفتادمین سال تأسیس مدرسه دارالفنون و قتل امیرکبیر پیام شمس‌الدینی
- * گزارشی از نمایشگاه‌های سیار برگزارشده اداره کل اطلاع‌رسانی و ارتباطات (گروه ارتباطات آرشیوی) در پاییز ۱۳۹۵؛ اکبر فلاحی و فریبا امیری

۱۹۷

۲۰۱

تتراط
یذیرش
مقاله

۱. هر مقاله علمی که در راستای مطالعات آرشیوی و حفظ و نگهداری اسناد و تحقیقات تاریخی مبتنی بر اسناد باشد، برای بررسی و چاپ در نشریه پذیرفته می‌شود.
۲. مسئولیت مطالب مندرج در هر مقاله بر عهده نویسنده است.
۳. مقاله، نباید پیش‌تر در نشریات فارسی، زبان، داخل یا خارج از کشور چاپ شده باشد.

ضوابط
تهیه
مقاله

۱. مقاله، در محیط Microsoft Word با قلم ۱۲ Bnazanin تهیه و به دفتر نشریه ارسال شود.
۲. چکیده تمام نما فارسی و انگلیسی مقاله، حداکثر در ۳۰۰ کلمه ارائه شود.
۳. توضیحات، معادل های خارجی و واژه ها و اصطلاحات علمی، به ترتیب استفاده در متن، با شماره گذاری پیاپی در هر صفحه درج گردد.
۴. حجم مقاله، از ۱۷ صفحه فراتر نرود.
۵. نام و مشخصات نویسنده / نویسندگان، همراه با نشانی پیام نگار و وابستگی سازمانی در پانویست ذکر شود.
۶. ملاک ارعاعدهم، شیوه نامه معرفی شده در شماره نخست فصلنامه آرشیو ملی است.

ملاحظات

۱. هیئت تحریریه نشریه، در قبول یا رد مقاله‌ها آزاد است.
۲. نشریه، در ویرایش، اصلاح و هماهنگ‌سازی اصطلاحات، آزاد است.
۳. ترتیب تنظیم مقالات تأیید شده برای چاپ، بنا به نظر هیئت تحریریه نشریه خواهد بود.

نام مراکز آرشیوی کشور، به منظور ارجاع درون متنی به سند، به شیوه زیر در این فصلنامه سرواژه‌سازی شده است:

کوئٹہ نوشتہا

- ساکما (sākma): سازمان اسناد و کتابخانه ملی ایران.
- مارجا (mārjā): مرکز اسناد ریاست جمهوری اسلامی ایران.
- کِمام (kemām): کتابخانه، موزه و مرکز اسناد مجلس شورای اسلامی.
- مَراسان (marāsān): مرکز اسناد انقلاب اسلامی.
- اِستادوخ (estādukh): ادارهٔ اسناد و تاریخ دیپلماسی وزارت امور خارجه.
- مُتما (motmā): مؤسسهٔ مطالعات تاریخ معاصر ایران.
- ساکماق (sākmaq): سازمان کتابخانه‌ها، موزه‌ها و مرکز اسناد آستان قدس رضوی.

سخن نخست

غلامرضا عزیزی

ضرورت حفظ اسناد و مدارک به عنوان سوابق اداری و دانش تولیدشده در بدنه حاکمیت از دیرباز (برای مثال بر اساس شواهد باستان‌شناختی و گواهی‌های تاریخی اسناد از دوران هخامنشیان به صورت نظام‌مند نگهداری می‌شده است) مورد توجه بوده و همواره این اسناد مورد استفاده نسل‌های بعد قرار گرفته است.

به نظر می‌رسد علی‌رغم تحولات پدیدآمده در قرن بیستم و به کارگیری اسناد و مدارک تولیدشده در سامانه‌های اتوماسیون اداری و یا منتقل شده (مثلاً از طریق اسکن) به آن و سرعت تبادل اطلاعات و دسترسی آسان به اسناد و مدارک، متأسفانه هنوز آسیب‌های بالقوه این سامانه‌های نوین کم‌اهمیت انگاشته شده و در برخی موارد حتی دیده نمی‌شود.

شاید بهترین برهان برای این سخن، عدم حضور سازمان اسناد و کتابخانه ملی ایران (به عنوان تنها مسئول امحای قانونی اوراق مؤسسات و سازمان‌های دولتی و وابسته به دولت، و متولی قانونی نگهداری اسناد راکد واجد ارزش نگهداری دائم) در جلسات مربوط دولت الکترونیکی -از آغاز کار- بوده است.

اسنادی که نهایتاً پس از گذشتن زمان قانونی به سازمان یادشده تحویل داده می‌شود، به عنوان حافظه اداری باید به نسل‌های آتی منتقل شود به گونه‌ای که اسناد کم نشوند؛ گم نشوند؛ از بین نروند؛ و از سوی دیگر نحوه تولید، نگهداری و انتقالشان به گونه‌ای نباشد که محققان آینده را در برابر کوهی از اسناد با فراداده‌های ناقص و ابتر و غیرقابل‌بازیابی علمی قرار دهد. برای این منظور در اغلب کشورهای توسعه‌یافته و حتی در برخی کشورهای در حال

توسعه، آرشیوهای ملی از ابتدای کار دولت الکترونیکی، در سطوح گوناگون مشارکت داشته‌اند تا با تدوین و به‌کارگیری استانداردهای ضروری، ضریب از دست رفتن اطلاعات را به کمترین حد قابل‌تصور کاهش دهند.

در بررسی‌های انجام‌گرفته این حقیقت آشکار شده که در سطح کشور، دستورالعمل یکپارچه، فراگیر و منطبق با استانداردهای آرشیوی در مورد به‌کارگیری فراداده‌ها از تولید تا تعیین تکلیف اسناد الکترونیکی وجود ندارد و هر چند شرکت‌های نرم‌افزاری از پروتکل‌هایی که برای نظارت و تعامل سامانه‌های دبیرخانه تدوین شده است استفاده می‌کنند، اما هنوز عدم برداشت حفاظت بلندمدت رقمی به‌منظور تدوین آرشیو ملی رقمی در آن‌ها به‌وضوح دیده می‌شود. از سوی دیگر در برنامه‌های اسکن اسناد که در مقیاس بسیار عظیم در حال انجام است، این عدم تناسب و یکدستی به‌وضوح مشخص است؛ برای مثال شنیده شده بزرگترین پروژه اسکن در کشور که در یکی از قوا انجام شد، فاقد شیوه‌نامه علمی مدون بود.

برای انجام این مهم رعایت استانداردهایی برای مراحل تولید اسناد، گردش مکاتبات و اطلاعات و حفاظت و نگهداری از اسناد و مدارک اداری ضروری است. برای انجام این مهم سازمان اسناد و کتابخانه ملی استانداردهای زیر را تدوین کرده است:

۱- استاندارد فراداده‌های ضروری برای تولید، حفظ و نگهداری و تعیین تکلیف اسناد و سوابق

اداری؛

۲- استاندارد ملی اسکن.

با عنایت به موارد فوق و با توجه به اینکه خوشبختانه فراداده‌های ضروری مذکور در بند یک به‌طور کامل تدوین شده است، پیشنهاد می‌شود مقدماتی فراهم شود تا در هیئت محترم دولت الزام رعایت این فراداده‌ها به‌تصویب برسد. کافی است هیئت محترم دولت همه دستگاه‌های تابعه را در یک بازه زمانی مشخص موظف کند که از نرم‌افزارهای اتوماسیون اداری استفاده کنند که این الزامات فراداده‌ای را رعایت کرده باشند. بالتبع سازمان اسناد و کتابخانه ملی هم می‌تواند مرجع تأییدکننده باشد. این کار نه‌تنها هیچ هزینه‌ای را به دولت تحمیل نمی‌کند بلکه ارزش افزوده بسیار زیادی را در حفظ و پردازش آتی اطلاعات به بار خواهد آورد.

سازمان اسناد و کتابخانه ملی
جمهوری اسلامی ایران

فرا داده های ضروری برای تولید اسناد اداری

کاربرد پذیری
تکرار پذیری
پیشرفت
ضرورت استفاده
توضیحات نحوه ورود اطلاعات
خصوصیت فرعی
کاربرد پذیری
تکرار پذیری
پیشرفت
ضرورت استفاده
توضیحات نحوه ورود اطلاعات

نویسندگان:

بهناز زرین کلکی، غلامرضا عزیزی، موسی رضا دهقانی،

مینا کرمی، زهرا فرغانی و آریتا مال میر

راهنمای نمایشگاه مجازی

مارتین آر. کالفاتوویک | ترجمه و تخلص: اعظم سادات حسینی

■ چکیده

نمایشگاه مجازی مجموعه‌ای از اشیاء است که با دقت و برای توضیح یک موضوع خاص انتخاب، با یک روایت یا عامل ارتباطی دیگر به هم پیوسته و در شبکه وب به نمایش گذاشته می‌شوند. در این نمایشگاه ارتباط محکمی میان ایده و فکر، اشیاء موردنمایش و متن نمایشگاه وجود دارد. البته نحوه پرورش و اجرای فکر و ایده نمایشگاهی از اهمیت ویژه‌ای برخوردار است. در ایجاد هر نمایشگاه باید به عواملی مانند زیبایی، احساس، انگیزه، آموزش و سرگرمی توجه کرد. سالگرد رویدادهای مهم، اسناد و موضوعات خاص، گنجینه‌ها و اقلام نفیس و مشاغل اداری از جمله موضوعات جالب برای نمایشگاه هستند. اصولاً هر نمایشگاه مجازی باید با طراحی هنرمندانه و اجرای دقیق توجه بازدیدکننده را به متن و محتوای اقلام نمایشی جلب کند. مراحل ایجاد نمایشگاه مجازی شامل آماده‌سازی و ارزیابی طرح اولیه، انتخاب و آماده‌سازی اقلام، تهیه متن روایت و طراحی نمایشگاه است. لازم به ذکر است متن کامل کتاب «ایجاد نمایشگاه مجازی جالب و موفق» به صورت برخط موجود نبود، از این رو مقاله حاضر خلاصه‌ای روان و کاربردی از مطالب در دسترس این کتاب است.

کلیدواژه‌ها

نمایشگاه؛ نمایشگاه مجازی؛ نمایشگاه حقیقی؛ طراحی نمایشگاه؛ فکر و ایده نمایشگاهی.

راهنمای نمایشگاه مجازی^۱

مارتین آر. کالفا توویک

ترجمه و تخلص: اعظم سادات حسینی^۲

نمایشگاه‌های مجازی در مقابل مجموعه‌های رقمی

نمایشگاه مجازی چیست؟ آیا مجموعه‌ای از اشیاء در صفحه مجازی نوعی نمایشگاه است؟ مجموعه‌های رقمی چگونه؟ آیا می‌توان آن‌ها را نمایشگاه مجازی محسوب کرد؟

مجموعه یا نمایشگاه

مسلماً نمایشگاه فقط مجموعه‌ای از اشیاء نیست. یک مجموعه فقط زمانی نمایشگاه محسوب می‌شود که اشیاء درون آن به‌دقت و برای توضیح یک موضوع خاص انتخاب شوند و با یک روایت یا عامل ارتباطی دیگر به هم پیوسته باشند. شبکه وب به موزه‌ها، کتابخانه‌ها و آرشیوها این امکان را می‌دهد که مجموعه‌های خود را در سطحی بسیار وسیع‌تر از گذشته به عموم مردم عرضه کنند. با توسعه و رشد چشمگیر شبکه وب دسترسی به مجموعه‌های این مؤسسات به‌شکل قابل‌توجهی افزایش یافته است.

برنامه‌های بی‌شماری برای نشان دادن جنبه‌های مختلف تصاویر (از جمله: مجموعه‌های عکس، نقشه‌ها، برخی از انواع ترسیمات یا مجموعه‌های موزه‌ای) وجود دارد؛ برنامه‌هایی برای ویرایش متن مستندات مختص مقالات شخصی وجود دارد؛ برنامه‌هایی برای رمزی کردن متون تاریخی و ادبی وجود دارد (که بیشتر مطابق رمزی‌گذاری SGML^۳ - زبان استاندارد نشانه‌گذاری عمومی - هستند)؛ تلاش‌های زیادی برای تبدیل کل مجموعه‌ها یا ارائه انبوهی

۱. برگرفته از کتاب: ایجاد نمایشگاه

مجازی موفق و جالب- راهنمایی برای

کتابخانه‌ها، آرشیوها و موزه‌ها

۲. مترجم اداره کل اطلاع‌رسانی و

ارتباطات سازمان اسناد و کتابخانه

ملی ایران

3. Standard Generalized

Markup Language

از اسناد دربارهٔ یک موضوع خاص صورت می‌گیرد و برنامه‌های تجربی متنوعی در زمینه‌های گوناگون وجود دارد.

برای درک بهتر تفاوت میان مجموعه‌های برخط و نمایشگاه مجازی چند مثال از مجموعه‌های برخط آرشیوی ارائه شده است: آرشیو ملی و اداره اسناد آمریکا امکان دسترسی به اسناد خود را با موضوعات آمار، نسب‌شناسی و غیره فراهم کرده است؛ یا آرشیو هنر آمریکا همهٔ مجموعه‌های خود را همراه با برخی اسناد منتخب به‌صورت برخط ارائه کرده است؛ بسیاری از آرشیوهای دانشگاهی و تخصصی مجموعه‌هایشان را با استفاده از فهرست‌های راهنمای برخط، پایگاه‌های اسناد آرشیوی، یا اسناد پویش‌شده (اسکن‌شده) در دسترس قرار داده‌اند. اما اینها هیچ‌یک نمایشگاه آرشیوی نیستند و صرفاً مجموعه‌های برخط هستند.

با اینکه پشت هر مجموعه‌ای فکر و ایده‌ای نهفته است، وجه تمایز مجموعه از نمایشگاه این است که در نمایشگاه ارتباط محکمی میان ایده، اشیاء موردنمایش و متن نمایشگاه وجود دارد. این ارتباط محکم، بسیار ضروری است.

در واقع یک نمایشگاه با یک فکر و عقیده خوب یا با ایجاد یک موضوع جذاب شروع می‌شود و سپس اشیاء، اسناد یا کتب مرتبط با آن به نمایش گذاشته می‌شوند. برای تعریف این فکر یا عقیده باید به بازخوردها و واکنش بازدیدکنندگان توجه کرد. پنج مورد مؤثر که در برپایی یک نمایشگاه باید در نظر گرفت عبارتند از:

• زیبایی: یعنی زیبایی اشیاء علت برپایی نمایشگاه است، مانند اشیاء، اسناد، عکس‌ها یا کتب کمیاب و زیبا؛

• احساس: نمایشگاه برای برانگیختن احساس خاصی در بازدیدکنندگان برپا می‌شود؛

• انگیزه: نمایشگاه برای ایجاد انگیزه یا فضایی خاص ایجاد می‌شود؛

• آموزش: یعنی آموزش نکته‌ای خاص علت برپایی نمایشگاه است؛

• سرگرمی: یعنی برپایی نمایشگاه فقط برای سرگرمی است.

اگرچه ممکن است نمایشگاه روی یکی از موارد بالا متمرکز باشد، اما در حقیقت در بیشتر نمایشگاه‌ها این عوامل با هم تلفیق می‌شوند.

فکر و ایده نمایشگاه

فکر و عقیده‌ای که در پس هر نمایشگاه نهفته است، در داخل آن نمایشگاه به‌خوبی اجرا و به کمک اشیاء یا تصاویر تبیین می‌شود. این فکر نه‌تنها امکان تجربه‌ای علمی را برای بازدیدکننده فراهم می‌کند، بلکه وی را به تحقیق و تفحص بیشتر دربارهٔ موضوع نمایشگاه (حقیقی یا مجازی) وا می‌دارد.

- موضوعات و عناوین نمایشگاه مجازی در اطراف ما وجود دارند و اسناد و اقلامی که برای برپایی یک نمایشگاه موفق لازم است، روی قفسه‌های آرشیوها، کتابخانه‌ها و موزه‌ها قرار دارند. موضوعات کلی نمایشگاهی شامل موارد زیر می‌شود:
- سالگرد رویدادهای مهم زندگی مردم مثل تولد، مرگ، تأسیس، انتصاب و غیره؛
 - رویدادهای قابل توجه در طول عمر یک مؤسسه یا منطقه؛
 - اسناد و منابع خاص موجود در مجموعه‌ها؛
 - موضوعاتی که از داخل مجموعه‌ها و اسناد استخراج می‌شوند؛
 - گنجینه‌ها؛
 - کار ادارات و بخش‌های زیر مجموعه آرشیو یا کتابخانه؛
 - موضوعات عجیب و منحصر به فرد.

سالگردها

نمایشگاهی که با این موضوع برپا می‌شود، به شما امکان بازنگری گذشته و آشنایی با مجموعه‌ها یا برنامه‌ها را می‌دهد. همچنین چشم‌اندازی از آینده در اختیار شما می‌گذارد، مثل سالگرد تأسیس یک مؤسسه یا سالی که چند سالگرد مهم در آن قرار دارد.

رویدادهای مهم

این رویدادها عناوین بسیار خوبی برای نمایشگاه‌های برخط هستند. آرشیوها و کتابخانه‌ها معمولاً اسناد و مدارک قابل توجهی درباره رویدادهای مهم، جالب، یا حتی سرگرم‌کننده در اختیار دارند. نمایشگاه‌هایی که بر اساس رویدادهای مهم برپا می‌شوند، علاوه بر ارائه اسناد و اقلام ارزشمند، امکان همکاری با سایر مؤسسات تاریخی و موزه‌ها را فراهم می‌کند؛ مثل نمایشگاه آتش‌سوزی شیکاگو در سال ۱۸۷۱ که در آن تعداد زیادی از اسناد و عکس‌های مربوط به آن حادثه به نمایش گذاشته شد.

اسناد و مواد خاص

مجموعه‌های خاص جزو اولین مواردی هستند که برای ایجاد نمایشگاه‌ها مورد توجه قرار می‌گیرند. مواردی مثل: عکس‌ها، صفحات موسیقی، نسخ خطی، مجموعه کارت تبریک، صحافی‌های خاص یا حتی مجموعه مهرهای پستی. نقشه‌های جغرافیایی از جمله اقلام مناسب برای نمایشگاه برخط هستند. گستره انتخاب این گونه اسناد به خلاقیت ایجادکنندگان نمایشگاه بستگی دارد.

موضوعات

شاید متفکرانه‌ترین نمایشگاه‌ها، نمایشگاه موضوعی باشد. این نوع نمایشگاه پیرامون یک فکر خاص ایجاد و برای توسعه و پرورش آن فکر طراحی می‌شود. موضوعات ممکن است شامل اشخاص، متخصصان، شعرا، جنبش‌ها و پدیده‌های اجتماعی، مجموعه‌داران و واسط‌ها و حامل‌های خاص باشد.

گنجینه‌ها و اقلام بسیار نفیس

این نوع نمایشگاه زیرمجموعه نمایشگاه‌های موضوعی است و در آن اقلام نفیس و گنجینه‌های موجود در مجموعه‌ها به نمایش گذاشته می‌شود. مؤسسات مختلف اقلام مختلفی را به عنوان گنجینه معرفی می‌کنند. مثلاً کتابخانه کنگره در نمایشگاه گنجینه‌های آمریکا اسنادی مانند: دست‌خط لینکلن، رونوشت اعلامیه حقوق بشر و دستور استقلال ایالت ویرجینیا را به نمایش گذاشت. به‌هرحال گنجینه‌ها برای نمایشگاه‌های مجازی بسیار مناسبند.

کارهای انجام‌شده در آرشیوها، کتابخانه‌ها و سایر مؤسسات

این نمایشگاه به‌منظور معرفی آخرین دست‌آوردها یا ساختمان جدید یک مؤسسه برگزار می‌شود. این نمایشگاه شامل تاریخچه، عکس‌ها، رویدادها و کارکنان یک مؤسسه می‌شود؛ مثلاً نمایشگاه «حفظ و نگهداری اطلاعات در طول زمان» که کتابخانه دانشگاه آیووا^۱ برپا کرده است. این نمایشگاه هم مبین تلاش‌ها و اقدامات بی‌شماری است که برای حفظ و نگهداری اطلاعات این کتابخانه در طول زمان انجام شده و هم مروری است بر حفظ و نگهداری اسناد و منابع کتابخانه‌ای. این نمایشگاه‌ها علاوه بر بزرگداشت کار و کارکنان آرشیو و کتابخانه‌ها، تاریخچه مؤسسات والد خود را نیز منعکس می‌کنند.

موضوعات عجیب و منحصر به فرد

با اینکه موضوعات بالا برای نمایشگاه مجازی بسیار عالی هستند، اما گاهی موضوعات عجیب و منحصر به فرد برای بازدیدکنندگان جذابیت بیشتری دارند، چون هم آموزشی هستند هم سرگرم‌کننده؛ مثل نمایشگاه اسناد فراروانشناسی یا سری (مخفی) یک شخص معروف.

افکار و ایده‌های نمایشگاهی از ابتدا کامل و آماده بهره‌برداری نیستند

بسیاری از افکار بدون اینکه مطرح شوند، در ذهن صاحب خود باقی می‌مانند. برخی ایده‌ها بنا به دلایلی مناسب نمایشگاه نیستند. گاهی آرشیوها یا کتابخانه‌ها امکان امانت‌گیری اشیاء

1. Iowa

نمایشگاهی را ندارند. در بعضی موارد خود اشیاء مناسب نمایشگاه نیستند. با اینکه آسیب‌پذیری و شکنندگی اشیاء و منابع نمایشگاهی در نمایشگاه مجازی خیلی تأثیرگذار نیست، اما شاید رقمی‌سازی یا عکس‌برداری به علت شرایط فیزیکی آن‌ها ممکن نباشد. بهترین ایده‌ها و افکار بدون امکانات و پشتیبانی افراد مجرب، قابل‌تبدیل به نمایشگاه مجازی نیستند.

پروزش ایده و فکر نمایشگاهی

ایده اولیه نمایشگاه، پس از طرح، باید مورد تحلیل قرار گیرد و تمام جوانب آن سنجیده شود. کتابداران و آرشیودارانی که مسئول مجموعه‌های خاص هستند، باید بدانند که نمایش عمومی این مجموعه‌ها به‌طور کامل و بدون محدودیت امکان ندارد (قانون ۷، ۱۹۴۷). این مجموعه‌ها با یک ایده خوب و مناسب در کنار اجرای صحیح مخاطبان جدیدی خواهند یافت.

اجرای ایده و فکر نمایشگاه

نمایشگاه مجازی در صورتی ایجاد می‌شود که فکر اولیه با اشیاء و اسناد مناسب و توصیف‌های لازم پشتیبانی شود. طراحی نمایشگاه مجازی و برآورد نیازهای خاص آن با نمایشگاه‌های حقیقی آرشیوی و کتابخانه‌ای کمی متفاوت است. مراحل کلی ایجاد نمایشگاه مجازی در زیر آمده است:

- آماده‌سازی طرح کلی نمایشگاه؛
- ارزیابی طرح اولیه؛
- انتخاب اقلام نمایشگاهی؛
- تهیه پیش‌نویس برای متن و روایت نمایشگاه؛
- آماده‌سازی اقلام؛
- طراحی نمایشگاه و ایجاد شبکه؛
- ویرایش نهایی؛
- اضافات، تغییرات، تصحیحات.

خط‌مشی‌های نمایشگاهی

این خط‌مشی‌ها با تبیین اهداف و مأموریت نمایشگاه، به کارکنان آرشیو و کتابخانه کمک می‌کند تا انتظاراتی شفاف از نمایشگاه داشته باشند و اقلامی را برای نمایشگاه انتخاب کنند که با موضوعات تاریخی و فرهنگی مورد علاقه عمومی منطبق باشند. ارزیابی طرح پیشنهادی

توسط مدیر یا مسئولان نمایشگاه به صاحبان طرح کمک می‌کند تا علاوه بر دریافت بازخورد طرح خود، کیفیت نمایشگاه را بالا ببرند. کلیات مربوط به مسئولیت افراد دست‌اندرکار، استانداردها و قالب‌های نمایشگاه در خط‌مشی نمایشگاه تبیین می‌شود.

طرح کلی خط‌مشی نمایشگاه

عوامل مؤثر در خط‌مشی نمایشگاه‌های برخط عبارتند از:

هدف: دلایل ایجاد نمایشگاه؛ نمونه‌ها باید در جهت افزایش علاقه عمومی به مجموعه‌ها، عرضه اسناد و اقلام آسیب‌پذیر، یا آموزش کاربران برای استفاده از مجموعه‌ها انتخاب شوند. محتوا: نوع محتوای نمایشگاه؛ بیشتر شامل اسناد و مدارک است؛ در صورتی که اشیاء دیگری باید از سایر مؤسسات امانت گرفته شود، شرایط آن در خط‌مشی نمایشگاهی تبیین می‌شود.

استانداردها: استاندارد محتوای فکری، چگونگی ارائه، دسترسی، سیاست‌گذاری، دستورالعمل‌ها، و غیره.

مسئولیت: مسئولیت‌های مختلف و حدود کلی آن‌ها باید به‌صورت شفاف در خط‌مشی نمایشگاهی بیان شود.

طرح پیشنهادی نمایشگاه

نگارش طرح اولیه موجب شفاف‌شدن موضوع نمایشگاه، تسهیل روند ایجاد نمایشگاه و جلوگیری از پرداختن بیشتر به ایده اولیه نمایشگاه می‌شود.

عوامل مؤثر در ارائه طرح مناسب برای نمایشگاه عبارتند از:

عنوان و موضوع: باید جامع و در برگیرنده همه مطالب ارائه‌شده در نمایشگاه باشد.

هدف: در این قسمت باید هدف و ایده نمایشگاه (سالگرد، رویداد مهم، اسناد و مواد خاص، موضوع خاص، اقلام بسیار نفیس) و رویکرد مربوط به آن (زیبایی‌شناختی، احساسی، انگیزشی، آموزشی و سرگرمی) مورد بررسی قرار گیرد.

مخاطبان: با مشخص‌شدن مخاطبان و در نظر گرفتن درخواست‌ها، سطح دانش، سطوح مطالعه و زبان آن‌ها می‌توان نمایشگاه بهتر و دقیق‌تری ایجاد کرد. نباید نمایشگاه را به درخواست عده محدودی از مخاطبان معطوف کرد؛ با اینکه یک نمایشگاه هرگز برآورنده نیاز و توقع همه مخاطبان احتمالی خود نیست. گاهی برخی تصاویر برای نمایشگاه‌های مختلف با مخاطبان متفاوت قابل استفاده است. به‌هرحال برای ایجاد یک نمایشگاه باید مهارت‌های فنی و امکانات سخت‌افزاری و نرم‌افزاری مخاطبان را هم در نظر گرفت.

طراحی: یک طرح اولیه خوب حاوی نکاتی است که مسئول نمایشگاه برای ارائه ایده و فکر خود در ذهن دارد و این به طراح در فرآیند ایجاد نمایشگاه کمک می‌کند.

مراقبت: اگر روزآمدسازی نمایشگاه مجازی در طول زمان سودمند است، باید در طرح اولیه به آن اشاره شود.

دست‌اندرکاران: مسئول نمایشگاه باید افراد موردنیاز برای ایجاد نمایشگاه را مشخص کند.

بودجه: مسئول نمایشگاه باید در این طرح هزینه‌ها، نیازها، فناوری و خدمات غیرمعمول موردنیاز را برآورد کند.

زمان‌بندی: یک طرح خوب باید با در نظر گرفتن تمام جوانب، زمان تحویل مراحل مختلف کار نمایشگاه را مشخص کند.

فهرست مقدماتی اشیاء: این فهرست لزوماً کامل نیست؛ زیرا ممکن است در مراحل بعدی مشخص شود که بعضی اقلام قابل رقی سازی نیستند، یا با موضوع نمایشگاه ارتباط چندانی ندارند.

به‌هرحال هرچه برای یک طرح اولیه خوب وقت صرف شود، از اتلاف وقت در مراحل بعدی جلوگیری به‌عمل می‌آید.

تعریف فکر و سازماندهی وبگاه محل

پس از پذیرش طرح اولیه باید کار بر روی متن و انتخاب اقلام را آغاز کرد. به این ترتیب باید ساختار مشخصی را برای نمایشگاه در نظر گرفت. بازدیدکنندگان نمایشگاه مجازی مانند نمایشگاه حقیقی در داخل محل حرکت می‌کنند و براساس علاقه خود جلو می‌روند؛ به‌همین دلیل سازماندهی ایده و اشیاء نمایشگاه برای هدایت و راهنمایی آن‌ها ضروری است. سازماندهی ممکن است شیء-محور (با تمرکز بر اشیاء و توصیف آن‌ها و دارای نظم الفبایی یا زمانی)، نظام‌مند (دارای نظم تقویمی و رده‌بندی سلسله‌مراتبی؛ عکس‌ها در این روش بر اساس موضوع تنظیم می‌شوند)، موضوعی (دارای ساختار موضوعی و روایی)، بر اساس نوع مواد یا دارای طرح‌های چندگانه باشد (خوشبختانه در شبکه رایانه‌ای ارائه نظم تقویمی، ساختار موضوعی و غیره در کنار هم امکان‌پذیر است).

به خاطر داشته باشید حتماً ساختار منظم نمایشگاه خود را حفظ کنید. نمایشگاه بدون نظم و ساختار بیشتر مجموعه‌ای تصادفی از عکس‌هاست که تصویر شفافی از موضوع نمایشگاه به بازدیدکننده ارائه نمی‌کند.

انتخاب اشیاء

مسلماً انتخاب اشیاء که از مجموعه شما یا مجموعه‌های امانتی صورت می‌گیرد، موضوع

نمایشگاه را روشن می‌کند. در خصوص نمایشگاه مجازی ارائه توضیحات دقیق‌تر در کنار اشیاء بر جذابیت نمایشگاه می‌افزاید. نمایشگاه مجازی تأثیر بیشتری بر مخاطبان خود می‌گذارد. تصویر نمایشگاهی اسناد، کتاب‌ها، نسخ خطی و سایر اقلام مسطح (مگر در موارد خاص) با اصل آن‌ها تفاوت چندانی ندارد؛ در حالی که اقلام سه‌بعدی این‌طور نیستند. انتخاب اشیاء نمایشگاهی غالباً بر اساس نظر و عقیده مسئول نگهداری آن‌ها (درباره اینکه آن اشیاء یا مطالب مربوط به آن‌ها تا چه حد ممکن است مورد علاقه بازدیدکنندگان باشد) صورت می‌گیرد. در بیشتر موارد ایده و فکر نمایشگاه، تعریف آن، انتخاب اشیاء و نگارش متن کار، کاملاً با هم مرتبط هستند.

آماده‌سازی اشیاء

هم‌زمان با انتخاب اشیاء، کار آماده‌سازی آن‌ها برای رقمی‌شدن شروع می‌شود. در این خصوص موارد زیر را باید در نظر گرفت:

- آیا این اشیاء به اقدامات ترمیمی یا حفاظتی خاص نیاز دارند؟
- آیا هنگامی که این اشیاء در حال رقمی‌شدن هستند، در جای دیگری مورد نیاز نیستند؟ که این امر باعث بروز مشکل شود؟
- در نمایشگاه‌های حقیقی که مجازی آن‌ها به‌طور هم‌زمان برگزار می‌شود، کار رقمی‌سازی، رونوشت‌برداری یا عکاسی اقلام باید حتماً از قبل انجام شود.

نگارش متن برای نمایشگاه

برای تهیه متن نمایشگاه سازمان خود را به‌عنوان طرح کلی در نظر بگیرید. نگارش این متن چهار مرحله دارد:

- پیش‌نویس اولیه
- مرحله تصویب
- اضافات/ تغییرات/ اصلاحات
- متن نهایی

اجزاء متن

- روایت: متنی که برای راهنمایی بازدیدکننده نوشته می‌شود و علاوه بر معرفی اجمالی نمایشگاه، ارتباط میان قسمت‌های مختلف آن را بیان می‌کند.
- نقل قول مهم: قسمت‌هایی از متن روایت که موضوع، ایده و ساختار نمایشگاه را مشخص

می‌کند.

● عنوان اشیاء: که نوع شیء، محل تولید، حامل و قالب آن را بیان می‌کند. این عنوان در کنار یا داخل تصویر رقمی شیء قرار می‌گیرد. البته اگر عنوان داخل تصویر باشد بهتر است، چون در شرایطی که تصویر شیء در موتورهای جستجو به صورت منفرد یافت می‌شود، اطلاعات مربوط نیز همراه آن است.

مهم‌ترین اطلاعاتی که باید در عنوان اشیاء نمایشگاه مجازی گنجانده شود، عبارت است از: آن شیء چیست؛ در خصوص کتاب، شامل: نام نویسنده، عنوان و سال انتشار؛ (در صورت وجود فضای بیشتر) نام ناشر، محل انتشار، اندازه اصلی و غیره. این توضیحات در خصوص سایر اشیاء مانند نسخ خطی، عکس‌ها و اسناد باید تا حد امکان جامع و کوتاه باشد. در نمایشگاه برخط به آسانی می‌توان فهرست اشیاء را ارائه کرد.

متعلق به کجاست: آیا متعلق به مجموعه خودتان است؟ در این قسمت اطلاعات مربوط به محل شیء در داخل مجموعه ارائه می‌شود. هرگاه لازم باشد اقلامی از نمایشگاه مجازی خارج شود، شماره فراخوانی یا مکان‌یاب آن باید در این قسمت درج شود.

اطلاعات اختصاصی و حق چاپ: توصیه‌های رسمی مؤسسه خود را بیان کنید. برای اقلام امانتی اطلاعات مربوط به مؤسسه امانت‌دهنده را در یک خط بنویسید. اطلاعاتی را که به شناسایی اقلام آرشیوی و غیرکتابی کمک می‌کند، بیان کنید. در این خصوص به سؤالات مربوط به اشیاء پاسخ دهید، از جمله: نوع شیء، تاریخ و محل تولید، جنس، چگونگی ساخت، کاربرد، درجه اهمیت، و توصیف ظاهری (اندازه، وزن، سایر ابعاد).

برچسب اشیاء نسبت به عنوان اشیاء اطلاعات زمینه‌ای وسیع‌تری را ارائه می‌دهد. هنگام نگارش برچسب به خاطر داشته باشید اشیاء سخن نمی‌گویند، بلکه این برچسب‌ها و توضیحات هستند که آن‌ها را توصیف می‌کنند. متن برچسب‌ها باید پاسخ‌گوی همه سؤالات احتمالی بازدیدکنندگان باشد. کلمات باید طوری انتخاب شوند، که در عین معرفی شیء، جالب توجه، خوانا، قابل‌فهم و جذاب نیز باشند. برچسب‌های طولانی، بسیار کوچک (مثلاً لغات کم‌رنگ روی کارت ۵×۳ اینچی)، بیش از حد فنی (بسته به سطح دانش بازدیدکنندگان)، خسته‌کننده، ناخوانا و یا حاوی اطلاعات نامناسب، اشتباهات دستوری، املائی و معنایی اصلاً مناسب نیستند.

بازدیدکنندگان، کارکنان و کارشناسان سبک و معنا هر یک در نگارش برچسب‌ها نقش دارند.

از منظر بازدیدکنندگان: نویسنده برچسب باید به تعداد بازدیدکنندگان، زمانی که صرف خواندن برچسب می‌شود، دانش اکتسابی از برچسب و ترغیب بازدیدکنندگان به مشاهده همه

مطالب توجه داشته باشد.

از منظر کارکنان و دست‌اندرکاران (شامل ایجادکنندگان نمایشگاه مجازی و سایر کارکنان آرشیوی): محتوا و جذابیت برچسب مهم است.
از منظر کارشناسان محتوا (شامل کارشناسان مؤسسه یا کارشناسانی که از نمایشگاه مجازی دیدن می‌کنند): مهم‌ترین ویژگی یک برچسب دقت و صحت آن است.
از منظر کارشناسان سبک‌شناسی: قواعد دستوری زبان باید در نگارش برچسب‌ها رعایت شود.
برچسب‌ها نسبت به عناوین اقلام نمایشگاهی، اطلاعات بیشتری در اختیار مخاطبان قرار می‌دهند.

به مثال زیر توجه کنید:

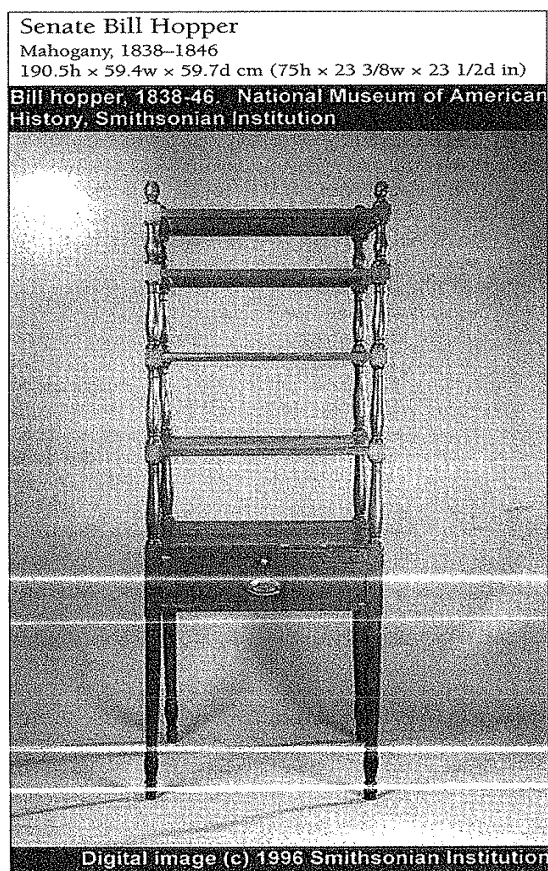

FIGURE 13 | Bill hopper from *From Smithson to Smithsonian*. Courtesy Smithsonian Institution Libraries.

عنوان شیء:

(نوعی قفسه مخصوص لوايح مجلس سنا، ساخته شده از چوب ماهون به رنگ قرمز قهوه‌اي)

Object Caption

Senate Bill Hopper

Mahogany, 1838-1846

190.5h × 59.4w × 59.7d cm (75h × 23 3/8w ×
23 1/2d in)

برچسب شیء:

Object Label

This U.S. Senate bill hopper offers clear evidence of how few bills actually became law. The upper shelves—which represent the final phases of legislative consideration—were built to accommodate the fewest bills.

(این قفسه که در مجلس سنای آمریکا کاربرد داشته، نشان می‌دهد که چگونه برخی لوايح به قانون تبدیل می‌شدند. طبقه بالایی که آخرین مرحله ملاحظات قانونی بوده، از بقیه طبقات گنجایش کمتری داشته است.)

- تعیین مسئولیت و پاسخ‌گویی: بخشی از اعتبار نمایشگاه به ایجادکننده آن مربوط می‌شود.
- سپاسگزاری: در این قسمت از همه حامیان و عوامل دست‌اندرکار نمایشگاه قدردانی می‌شود.

بازنگری متن

پس از تکمیل متن (شامل: روایت، برچسب‌ها، عناوین و غیره)، مرحله بازنگری آن آغاز می‌شود. در صورتی که نمایشگاه از نظر فرهنگی یا سیاسی اهمیت داشته باشد، بهتر است در این بازنگری از کارشناسان خارج از مؤسسه کمک بگیرید. متن نمایشگاه‌های ترکیبی نیز نیازمند بازنگری کامل‌تری مشابه مقالات مجله‌های تخصصی است. در مرحله بازنگری پیشنهادات، توضیحات، تغییرات و اصلاحات در متن اعمال می‌شود. سپس اشکالات دستوری و املايي موردبررسی قرار می‌گیرد. روند متن و ارتباط میان بخش‌های نمایشگاه نیز باید بازنگری شود.

محیط مجازی / برخط

بازدیدکنندگان در نمایشگاه مجازی تسلط کمتری بر محیط نمایشگاه دارند. به علاوه فقط می‌توانند تصاویر اشیاء را روی یک صفحه نمایشگر مسطح به صورت دوبعدی یا در موارد پیشرفته‌تر سه بعدی مشاهده کنند. به همین دلیل باید تلاش کرد تا امکانات طراحی مجازی افزایش یابد و معایب فضای مجازی تا حد ممکن کمتر شود.

مسلماً نباید انتظار داشت نمایشگاه مجازی اسنادی، کتابی، یا حتی موزه‌ای بتواند با وبگاه‌های بزرگ، پیشرفته و فعال شرکت‌های بزرگ رسانه‌ای رقابت کند. با این حال، نمایشگاه مجازی نباید صرفاً تصاویر کسل‌کننده و ثابتی باشد که به صورت خطی و پشت سرهم ارائه می‌شود. بلکه برعکس این نمایشگاه باید با طراحی هنرمندانه و اجرای دقیق توجه بازدیدکننده را به متن و محتوای اقلام نمایشی جلب کند.

توجه: موارد زیر به ایجاد یک نمایشگاه بد منجر می‌شود:

اینکه خود اقلام نمایشگاهی را در درجه اول اهمیت و برجسبها و سایر موارد را در درجه دوم قرار دهید. توضیحات طولانی بنویسید که اغلب راحت‌تر از جملات کوتاه، موجز و علمی است. اصطلاحات دقیق علمی به کارگیرید، حتی اگر برای بازدیدکننده قابل فهم نباشد. تصاویر نمایشگاهی متعدد و در اندازه کوچک تهیه کنید. حق مؤلف را نادیده بگیرید.

عوامل مؤثر در برگزاری نمایشگاه مجازی موفق عبارتند از:

ایجاد امکان بازدید نمایشگاه بیش از یک بار؛ ایجاد شگفتی و افزایش تخیل و خلاقیت؛ ارائه نمای کلی وبگاه در صفحه اصلی؛ روزآمدسازی منظم وبگاه به منظور جلب نظر و حفظ بازدیدکنندگان؛ استفاده از منابع اصلی در کنار واسطه‌ای که مفاهیم آن‌ها را توضیح دهد؛ ارائه تصاویر قابل استفاده در اینترنت؛ طراحی نمایشگاه به صورت ابزار جست‌وجو؛ تأمین دسترسی به اسنادی که معمولاً در دسترس نیستند؛ اطمینان از اینکه نمایشگاه در سطح بین‌المللی قابل انتشار است؛ افزایش جذابیت مرور و جست‌وجو.

در نمایشگاه برای مخاطبان و برانگیختن احساسات و هیجانات کاربران.

این موارد باید در طراحی نمایشگاه مد نظر قرار گیرد:

- آیا بازدیدکنندگان مایلند درباره اقلام نمایشگاهی بیشتر بدانند؟
- این اطلاعات اضافی چگونه باید تنظیم و ارائه شود؟
- اگر مخاطب حق انتخاب داشته باشد، کدام اطلاعات زمینه‌ای و متنی را برمی‌گزیند؟
- چگونه اسناد آرشیوی را برای ارائه در نمایشگاه مجازی تنظیم کنیم؟
- به کارگیری این اسناد به صورت برخط چه تفاوتی با مراجعه مستقیم به خود آن‌ها (به ویژه در جریان انتخاب اسناد) دارد؟

● آیا بازدیدکنندگان برخط نسبت به بازدیدکنندگان حضوری، زمان بیشتری برای جست‌وجو و مشاهده اسناد صرف می‌کنند؟

مسائل مربوط به مالکیت معنوی / فکری

باید همواره به مسائل مربوط به حق چاپ توجه داشت، چون کمتر مؤسسه‌ای از انتشار بدون مجوز تصاویر، عکس‌ها و ویدئوهای تحت مالکیت خود چشم‌پوشی می‌کند. مخصوصاً در عرضه برخط اقلامی که نسبت به مالکیت معنوی آن‌ها مدعی وجود دارد، احتیاط کنید. بهتر است قبل از هر اقدامی همه مسائل حقوقی مربوط را بررسی و برطرف کنید. در این خصوص تدوین خط‌مشی مکتوب و قابل‌اجرا در خصوص کاربرد اسناد متعلق به مؤسسه و اقلام امانتی کارگشا خواهد بود. با توجه به تغییرات سریع قانون مالکیت معنوی / فکری در فضای مجازی، سعی کنید در این زمینه تا حد امکان به روز باشید.

طراحی

اگر بهترین فکر، اقلام نمایشگاهی و متن را در اختیار داشته باشید، اما نتوانید آن‌ها را در فضای مجازی به‌طور مناسب طراحی کنید، مخاطبان خود را از دست خواهید داد.

تبدیل نمایشگاه حقیقی به نمایشگاه مجازی

تصور بر این است که نمایشگاه‌های حقیقی را می‌توان با رقمی‌سازی به‌سادگی به نمایشگاه مجازی تبدیل کرد. درحالی‌که انطباق اسناد و تبدیل آن‌ها از شکل کاغذی به‌صورت قابل‌استفاده در فضای مجازی کار ساده‌ای نیست. همچنین برگزاری یک نمایشگاه حقیقی و مجازی به‌طور هم‌زمان بسیار مشکل است.

تفاوت نمایشگاه حقیقی و مجازی

ضمن این که این نمایشگاه‌ها از نظر عوامل بصری و ظاهری با هم فرق دارند، بازدیدکنندگان نیز بسته به نوع رایانه، امکانات نرم‌افزاری، پهنای باند اینترنت و نوع مرورگر خود تجربه متفاوتی از یک نمایشگاه مجازی خواهند داشت. به‌علاوه در نمایشگاه حقیقی اگر کسی راه را گم کند، از کارکنان یا بازدیدکنندگان دیگر کمک می‌گیرد، درحالی‌که در نمایشگاه مجازی قطع ارتباط، گم کردن مسیر یا یک کلیک ساده باعث خروج کامل بازدیدکننده و تمایل او به موارد ساده‌تر می‌شود.

مراحل طراحی

طراحی نمایشگاه راه‌حلی برای مشکلات نمایشی، بصری و ارتباطی است. هر طراح در این زمینه روش خود را به اجرا می‌گذارد. در طراحی نمایشگاه می‌توان به موارد زیر اشاره کرد:

تحلیل مسئله: هدف نمایشگاه چیست و چگونه ارائه می‌شود؟

تدوین: همه عوامل را کنار هم قرار دهید تا به نتیجه برسید.

توسعه: نظرات خود را با طرح و رنگ روی صفحه نمایش پیاده کنید و آن‌ها را برای بررسی‌های بعدی ذخیره کنید.

بازنگری: بارها و بارها کار خود را مرور کنید و اصلاحات لازم را روی آن اعمال کنید.

نهایی‌سازی: به‌رحال در پایان باید تصمیم خود را بگیرید و نمایشگاه مجازی را به بهترین شیوه طراحی کنید.

طراحی نمایشگاه مجازی

رایانه‌های مختلف از نظر حرکت طولی یا عرضی، وضوح تصاویر، رنگ، شکل و اندازه حروف و فن چاپ بسیار متفاوتند و شما به عنوان طراح نمایشگاه هیچ‌گاه نمی‌توانید مطمئن باشید همان وضوح، اندازه حروف یا رنگی که شما می‌بینید و برای نمایشگاه مجازی خود در نظر گرفته‌اید، در مرورگرها و سایر رایانه‌ها نیز قابل مشاهده باشد. دقت داشته باشید حرکت در طول صفحه بیشتر از حرکت عرضی موردپذیرش بازدیدکنندگان است. از طرفی لزوم حرکت طولی و عرضی برای مشاهده نمایشگاه کاری خسته‌کننده است.

شما می‌توانید برای کنترل و انتقال نوع و اندازه حروف، رنگ، فاصله خطوط و حروف، تورفتگی آغاز خطوط، حاشیه‌ها و مواردی از این دست از برگه‌های سبک/ شیوه‌نامه استفاده کنید. البته هنوز برنامه‌های جدیدی برای این منظور در دست بررسی است.

طراحی متن برچسب‌ها

طراحی برچسب و چشم‌نوازی آن به اندازه محتوای آن مهم است و باعث جلب مخاطب می‌شود. توجه داشته باشید متن برچسب و ظاهر آن نیز به اندازه انتخاب تصویر اسناد اهمیت دارد. نکات مهم برچسب را می‌توان با به‌کارگیری نوع و اندازه قلم، رنگ و موارد تأکیدی (مثل حروف پررنگ و درشت، یا مورب‌نویسی/ حروف کج) به مخاطب منتقل کرد.

تجربه نشان داده است که مخاطبان متن‌های طولانی و یکنواخت را نمی‌خوانند. برای ایجاد وقفه در متن می‌توانید از فضاهای خالی سفید یا رنگی، تصاویر اقلام نمایشگاهی یا موارد مرتبط با آن، یا سایر ابزارهای طراحی استفاده کنید. برچسب‌ها با به‌کارگیری جلوه‌های بصری شاخص بیشتر موردتوجه قرار می‌گیرند.

کاربرد تصویر متن

یکی از روش‌هایی که طراحان برای حفظ ظاهر متن به کار می‌گیرند، استفاده از تصویر متن است. تصویر برچسب‌ها به کمک فتوشاپ قابل‌تهیه است. البته این کار باعث کندی سرعت بارگذاری صفحه می‌شود. اندازه این تصاویر ثابت است و در نمایشگرهای مختلف با درجه وضوح متفاوت دیده می‌شود. گاهی نیز راهنماهای کاربرد در شبکه (که برای دریافت بهترین طراحی لازم هستند) برای این تصاویر خوب اجرا نمی‌شوند.

با این تفصیل، طراحان مجاز نیستند کل نمایشگاه و متون مربوط به آن را به صورت تصویر ارائه کنند، بلکه فقط برای عناوین اصلی می‌توانند از این روش استفاده کنند.

اصول مسیریابی در نمایشگاه

پژوهش روی کاربران وب نشان داده است که بیشتر بازدیدکنندگان بیش از چند صفحه از یک وبگاه/ پایگاه را مطالعه نمی‌کنند. بنابراین اگر بازدیدکنندگان نمایشگاه شما فقط چند صفحه اول کار شما را ببینند و از وبگاه شما خارج شوند، همه زحمات شما بی‌فایده خواهد بود. برای ایجاد جذابیت بیشتر موارد زیر را رعایت کنید:

- ابتدا متن روایی نمایشگاه را به بخش‌های مجزا تقسیم کنید؛ به این ترتیب می‌توانید صفحات نسبتاً کوچکتری ایجاد کنید. هر صفحه را با تصاویر و متن مناسب و به اندازه، به صورت یک واحد مستقل طراحی کنید. در این مرحله اگر فضای لازم وجود دارد تصویر اقلام را با برچسب آن ارائه کنید، در غیر این صورت توضیح مختصری ذکر کنید و امکان برخورداری از تصاویر و توضیحات بیشتر (مثل بازنویسی نسخ خطی، صفحات بیشتر، تصاویر جایگزین و غیره) را به کمک فرایبوند/ ابرپیوند فراهم کنید.
- در مرحله بعد باید به ساختار نمایشگاه مجازی پرداخت. سعی کنید داستانی طراحی کنید و سپس تجربه‌ای بیافرینید. سعی کنید از فرایبوندهای متعدد و درهم پیچیده و فرایبوند به وبگاه‌های دیگر برای اطلاعات بیشتر خودداری کنید.

عقد قرارداد برای طراحی نمایشگاه

در صورت کمبود وقت و نیروی متخصص، البته اگر امکانات مالی وجود داشته باشد، سپردن طراحی نمایشگاه مجازی به مؤسسات دیگر راه حل مناسبی است. در این گونه موارد نظارت فکری و نگارش متن روایی نمایشگاه به عهده سازمان برگزارکننده است. در این قرارداد باید مشخصات فنی (مثل نسخه HTML یا XHTML، سطوح دسترسی به وبگاه، جزئیات اندازه تصاویر، رنگ، شیوه‌های مسیریابی) و حفاظت از وبگاه مدنظر قرار گیرد. مراقب باشید فناوری

مورد استفاده در طراحی وب شما، در وبگاه خودتان قابل اجرا باشد. طراحی وبگاه باید به گونه‌ای باشد که امکان ایجاد تغییرات در وبگاه در مواقع ضروری وجود داشته باشد.

فرا داده برای نمایشگاه مجازی

اگر آرشیو یا کتابخانه شما دارای کاتالوگ برخط است، حتماً نمایشگاه مجازی خود را در آن معرفی و دسترس پذیر سازید. به علاوه فرا داده مربوط به نمایشگاه را در صفحه اصلی وب خود قرار دهید، تا موتورهای جستجو بتوانند وبگاه صحیح نمایشگاه را به آسانی پیدا کنند. دوبلین کور^۱ استاندارد رایج برای فرا داده است. این استاندارد پانزده عامل توصیفی مربوط به نقاط دسترسی به اقلام را ارائه می کند.

نکات مهم در طراحی

- طراحی خود را با درجات وضوح مختلف مشاهده و بررسی کنید؛
- از تنظیمات رنگ متفاوت برای دیدن نمایشگاه استفاده کنید و نتیجه را مورد مطالعه قرار دهید؛
- از مرورگرهای متعدد برای مشاهده طراحی خود استفاده کنید؛
- اگر نمایشگاه را به کمک رایانه شخصی طراحی کرده‌اید، حتماً آن را با یک سامانه دیگر نیز مشاهده کنید (و برعکس)؛
- نوع و اندازه قلم و رنگ صفحه را در مرورگر خود تغییر دهید و تأثیر این کار را بر طراحی بررسی کنید؛
- نوع و اندازه قلم مناسب برای عناوین انتخاب کنید، طوری که همیشه خوانا باشند؛
- از تصویر متن فقط در بعضی موارد خاص استفاده کنید؛
- توجه داشته باشید برخی کاربران ممکن است بخواهند از بخش‌هایی از نمایشگاه نسخه چاپی تهیه کنند؛ به همین دلیل باید در این زمینه طراحی لازم صورت گیرد؛
- طرح روایی مناسبی را برای نمایشگاه مجازی خود در نظر بگیرید؛
- از فرایوندها/ ابرپیوندها به شیوه‌ای منطقی استفاده کنید؛
- نقاط دسترسی فرا داده را در نمایشگاه خود ارائه کنید.

توضیحات:

معرفی چند نرم افزار رایگان برای ایجاد و طراحی نمایشگاه مجازی:

1. Dublin Core (NISO
Standard Z39,85)

Omeka <http://omeka.org/>

CollectionSpace <http://www.collectionspace.org/>

Collective Access <http://collectiveaccess.org/>

آدرس نمایشگاه‌های برخط آرشیو آمریکا و انگلستان برای مطالعه بیشتر ارائه می‌شود:

<https://www.archives.gov/exhibits/>

<http://www.nationalarchives.gov.uk/online-exhibitions/>

آرشیو آثار هنری: حمایت از هنر و آرشیو

کتی ویلیامز | مترجم: فرناز سربندی

چکیده

آرشیوها نگهدارنده و حافظ تاریخ هنر و آثار هنری و نیز الهامبخش هنر و صنایع خلاق هستند. آرشیوها در پیشبرد صنایع خلاق و فرهنگی تأثیرگذار هستند. برنامه «آرشیو آثار هنری» در آرشیو ملی بریتانیا، در راستای حمایت از توسعه راهبردی و پایداری مجموعه‌های آرشیوی هنری در بریتانیا در تمامی رشته‌های هنری از جمله هنرهای تجسمی، ادبیات، موسیقی، حرکات موزون، تئاتر، هنرهای ترکیبی و غیره است. این کار در پاییز سال ۲۰۱۲ با پیمایش اکتشافی از سازمان‌ها، بخش‌های راهبردی و سرمایه‌گذار و فعالان بخش هنری برای آزمون فرضیه‌ها و حمایت از طرح آغاز شد. نتیجه پیمایش، شامل این موارد بود: پوشش و گستره مجموعه‌ها، انواع و قالب مواد، طرح‌ها و شرکای موجود، مهارت‌ها و شکاف‌های سرمایه‌گذاری، استفاده تجاری و غیرتجاری از مجموعه‌ها، حقوق و مالکیت، منابع مشاوره و راهنمایی و چالش‌های اصلی.

کلیدواژه‌ها

آرشیو آثار هنری؛ تاریخ هنر؛ صنایع فرهنگی؛ مجموعه‌های آرشیوی هنری؛ آرشیو ملی بریتانیا.

آرشیو آثار هنری: حمایت از هنر و آرشیو^۱

کتی ویلیامز^۲ | مترجم: فرناز سریندی^۳

پیشینه

آرشیو آثار هنری، تجربه‌ای عملی در توسعه مجموعه‌های راهبردی و نمونه‌ای از کاربرد راهبرد مستندسازی بر اساس یک موضوع خاص است. اما این نخستین باری نیست که آرشیوهای ملی دست به چنین نوآوری‌هایی می‌زنند.

در سال ۲۰۰۸، برنامه‌ای با عنوان «یادبود»^۴ آغاز شد که برای مستندسازی بازی‌های المپیک و پارالمپیک لندن و المپiad فرهنگی سال ۲۰۱۲ بود. روش‌شناسی این کار که جمع‌آوری راهبردی بر اساس یک رویداد بود، کار با همکارانی از بخش‌های مختلف را ایجاب می‌کرد که با اتخاذ رویکردی مشارکتی به ثبت و ضبط برنامه‌ها، انتقال‌ها و اثر بازی‌ها اقدام کنند. این کار امروز نیز با ایجاد وب‌گاه مرتبط با ثبت رقمی آرشیوهای ملی و آرشیو رسمی کمیته سازمانی لندن (LOCOG)^۵ برای سایر مجموعه‌های مرتبط با المپیک و پارالمپیک ادامه یافته است.

اکنون در حال اتخاذ رویکرد مرتبط با هنر و آثار هنری هستیم تا شبکه‌ای فعال از ذی‌نفعان، از جمله هنرمندان، سازمان‌های هنری، مجموعه‌داران، محققان، سرمایه‌گذاران و هر آن کسی که به آرشیو آثار هنری برای آموزش و الهام‌بخشی به سازمان‌های آینده علاقه‌مند است، ایجاد کنیم.

فقط پس از اولین ماه‌های این پروژه دوساله، روشن شد که در آرشیوها و بخش‌های گسترده فرهنگی و میراث فرهنگی چه می‌گذرد. چالش موجود درباره جایگاه سازمان آرشیو

۱. این مقاله ترجمه‌ای است از

Archiving The Arts: Supporting

«The Arts, Supporting Archives

ارائه شده در همایش آرشیو و صنایع فرهنگی در کشور اسپانیا (اکتبر ۲۰۱۴).

قابل دسترسی در: [http://www.gi-](http://www.gi-rona.cat/web/ica2014/eng/comunicacions.php)

[rona.cat/web/ica2014/eng/](http://www.gi-rona.cat/web/ica2014/eng/comunicacions.php)

[comunicacions.php](http://www.gi-rona.cat/web/ica2014/eng/comunicacions.php)

2. Cathy Williams

۳. دانشجوی دکتری مدیریت فرهنگی.

کارشناس پژوهشکده اسناد. -Fsar

bandi81@gmail.com

4. The Record

5. London Organizing

Committee

ملی - با مسئولیت رسمی برای آرشیو در انگلستان و اختیارات گسترده‌تر برای ارائه مالکان و مجموعه‌داران خصوصی - به‌عنوان تسهیل‌گری بود که فضایی را برای شبکه مستقلی از فعالان ایجاد کند تا به تشویق و ترغیب فعالیت تا پایان طرح رسمی در مارس سال ۲۰۱۵ بپردازد. همانند طرح «یادبود» و سایر نوآوری‌ها در حمایت از آرشیوهای مذهبی و تجاری، آرشیو آثار هنری به آرشیو ملی کمک می‌کند تا اهداف راهبرد مجموعه‌های ملی ۱ آن را دریابد. اگرچه سازوکارهای اجرای این راهبرد از زمان انتشار رسمی آن در سال ۲۰۰۹ دستخوش تغییراتی شده است، اصول اساسی آن، رویکرد آرشیو ملی را برای حق توسعه مجموعه راهبردی پایدار در بریتانیا تعیین می‌کند. هر یک از اصول آن با عنوان‌های جداگانه هدفی را دنبال می‌کند:

تنوع و فراگیری	برای ایجاد سابقه در مورد علایق، دیدگاه‌ها و مسائل تمامی افراد و اجتماع‌ها - از جمله گروه‌های حاشیه‌نشین و اقلیت - به‌منظور اطمینان از تجلی و نمود متعادلی از تمامی بخش‌های جامعه.
مشارکت اجتماع	به‌منظور حمایت و ترغیب مشارکت داوطلبانه اجتماع در مدیریت و تبلیغ مجموعه‌ها به مخاطبان بیشتر و گسترده‌تر و تشریح ارزش آن‌ها برای ارتقای انسجام شهروندی، هویتی و اجتماعی.
جمعیت	مستندسازی تمامی رسانه‌ها در تمامی قالب‌ها، وقایع مهم، فعالیت‌ها، تصمیم‌ها و خط‌مشی‌هایی که بر زندگی افراد تأثیر داشته‌اند.
تشریک مساعی	تسهیل همکاری و غلبه بر رویکردهای تعارض‌آمیز برای فراگیری، مدیریت، حفاظت و دسترسی جمعی در جهت پرهیز از رقابت، هم‌پوشانی و دوباره‌کاری در جای متناسب.
دسترسی	تسهیل دسترسی عمومی به اطلاعات رقمی و سایر اطلاعات یا ارائه توضیحات روشن برای اینکه دسترسی به چه دلیل، چه زمان و چگونه محدود می‌شود.
حقوق اطلاعات	اعلام و برقراری ارتباط با حقوق قانونی اطلاعات خالقان، مالکان، سرپرستان و کاربران.
حفاظت	مشاهده بهترین عمل، جست‌وجوی راهنما و به‌کارگیری استانداردها در حفاظت رسانه‌های رقمی و فیزیکی در تمامی قالب‌ها.

این اصول به شکل‌گیری آرشیو آثار هنری به‌عنوان برنامه‌ای در حمایت از پایداری مجموعه‌های هنری برای آموزش و یادگیری، پژوهش و مصرف مجدد و الهام‌بخشی برای فعالیت‌های آینده کمک می‌کند.

1. National Collections
Strategy

آغاز

در پژوهش اولیه، تفکر و عملکرد تمامی آنانی که در چرخه آرشيو آثار هنری مشارکت دارند، مورد بررسی قرار گرفت که عبارتند از: فعالان و سازمان‌های هنری که آرشیوها و سابقه‌ها را ایجاد می‌کنند، مؤسساتی که مدیریت آن‌ها را به عهده دارند و مراکز راهبردی و سرمایه‌گذاری که بر توسعه آن‌ها تأثیرگذار هستند. مروری بر فعالیت‌ها، خط‌مشی‌ها و فرایندها، به ما برای تعیین نقاط قوت و ضعف در مجموعه‌ها و توسعه مجموعه‌ها و تعیین اولویت‌ها برای این برنامه کمک می‌کند. این در مرحله بعد با پیمایش‌های برخط تکمیل شد:

موارد زیر از فعالان هنری سؤال شد:

- انواع سابقه و رقمی یا غیررقمی بودن تعداد عمده آن‌ها؛
 - طرح‌هایی برای سپرده‌های بلندمدت، ارتباط با آرشیوها و هر توافقی با انتقال سابقه‌ها؛
 - خط‌مشی‌های حفظ سابقه‌ها در سازمان و ضرورت امانتداری نسبت به آن.
- از مجموعه‌ها درباره موارد زیر سؤال شد:
- گستره، پوشش، جمع‌آوری و توسعه مجموعه‌ها؛
 - طرح‌ها و نوآوری‌های جمع‌آوری و همکاری راهبردی؛
 - منابع مالی و پایداری مجموعه‌های موجود و آتی؛
 - خط‌مشی‌ها، روش‌ها، ابزارها، استانداردها یا سایر دستورالعمل‌های مورد استفاده در حمایت از مدیریت مجموعه‌ها.

از بخش‌های راهبردی و سرمایه‌گذار در موارد زیر پرسش شد:

- مهارت‌ها و اختلاف سرمایه‌گذاری، مسائل، چالش‌ها و موفقیت‌ها؛
- پیشران‌های جمع‌آوری‌کننده و استفاده مجدد از منابع آرشیوی که شامل منابع تجاری و غیرتجاری، سازنده، تحقیقاتی و آموزشی می‌شود؛
- پایداری، پوشش و جامعیت مجموعه‌ها؛
- نوآوری‌های محلی و همکاری راهبردی مؤثر؛
- مدل‌های جمع‌آوری گروهی
- خط‌مشی‌ها، توصیه‌ها و دستورالعمل‌های سرمایه‌گذاری و برنامه‌های راهبردی.
- چالش‌های بنیادی متعددی از تحقیق اولیه و یافته‌های پیمایش پدیدار شد که عبارتند از:
- ضرورت دسترسی عمومی متعادل و حقوق خالقان اثر در زمینه تغییر چارچوب‌های مالکیت فکری ملی و بین‌المللی؛
- چگونگی ثبت سابقه تجارب هنرمند و مخاطب؛
- ایجاد مجموعه‌های ترکیبی آرشیوی که کم‌تر سنتی بوده و شامل هر سه بُعد منابع ناپایدار،

دیداری - شنیداری - و مکتوب می‌شود؛

- نیاز فنی مدیریت قالب‌های چندرسانه‌ای با الزامات ویژه دریافت، نگهداری و حفاظت؛
- کشف شیوه‌های نوین و هنری پرداختن به مجموعه‌ها.

موضوعات اصلی

این چالش‌ها تحت عنوان «موضوعات اصلی» آورده شده که ممکن است خاص و ویژه آرشیو ملی نباشد، اما چنین دریافت می‌شود که هنر و آثار هنری شخصی، استادانه و منحصر به فرد است و تمامی امور آرشیو باید به روند خلاقیت هنری و اعتبار حرفه‌ای هنرمند حساس باشد. بنابراین هر یک از موضوعات اصلی زیر بر همکاری و یافتن شیوه‌های گروهی برای برنامه‌ریزی جهت حمایت از اهداف مشترک تمرکز دارد:

سرمایه‌گذاری	تعیین محدودیت‌های ویژه آرشیوها، هنرمندان و سازمان‌های هنری و توصیه بر منابع سرمایه‌گذاری. تأثیر بر بخش‌های سرمایه‌گذاری برای توسعه جریان‌ها و برنامه‌های سرمایه‌گذاری مورد نظر برای حمایت از آرشیو آثار هنری و استفاده مجدد هنری از مجموعه‌ها.
دسترسی، استفاده و مساعدت	تشویق به استفاده مجدد خلاقانه از مجموعه‌های آرشیوی، ایجاد همکاری مؤثر، الهام‌بخشی به آثار جدید و الزام به گردآوری‌های بعدی. حصول اطمینان از اینکه ارزش آرشیوهای هنری از سوی افرادی که آن را خلق کرده و از آن حفاظت می‌کنند، گروه‌های تحقیقاتی، شرکت‌های تجاری و عموم مردم درک می‌شود.
توسعه و مدیریت مجموعه‌ها	حصول اطمینان از اینکه مجموعه‌های هنری مورد حفاظت قرار می‌گیرند و در دسترس هستند.
گردآوری دانش مجموعه‌ها و ارائه چارچوبی برای توسعه راهبردی مجموعه	تسهیل مهارت‌ها و دانش مشترک میان بخش‌های هنری و آرشیوی و ایجاد شأن حرفه‌ای و داشتن بهترین عملکرد. ارتقای اطلاعات درباره مجموعه‌ها و تسهیل جست‌وجوی برخط منابع.

تنوع و انسجام	تشویق توسعه مجموعه‌های متنوع و متناسب و فهرست‌بندی تخصصی از مجموعه‌ها. اتخاذ روش‌شناسی مناسب برای به‌نمایش گذاشتن محتوای متنوعی که در مجموعه‌ها نهفته است. استقبال از مخاطبان جدید از طریق همکاری و مشارکت بیشتر.
مالکیت فکری و حق تکثیر	برای کمک به آشیوداران، سازمان‌های هنری، هنرمندان و مخاطبان برای شناخت و واکنش مناسب به اقتضائات متغیر قوانین مالکیت فکری و حق تکثیر تعیین و به‌اشتراک گذاشتن منابعی که استفاده و استفاده مجدد از مجموعه‌های هنری را بیان می‌کنند
حفاظت رقمی	تشویق طرح‌های پایدار مدیریت، حفظ و به‌اشتراک گذاشتن مجموعه‌های رقمی. ایجاد منابعی که به ارتقای شناخت و تجهیز هنرمندان، سازمان‌های هنری و آرشیوها با مهارت‌ها و دانش کمک می‌کند تا با اطمینان خاطر به چالش‌های حفاظت رقمی بپردازد.
پژوهش دانشگاهی	ایجاد همکاری با تسهیل گفت‌وگو و کار گروهی. ایجاد محیطی برای تحقیقات دانشگاهی در حوزه‌های سودمند برای بخش‌های هنری و آرشیوی. حمایت از آرشیوهای دانشگاهی در ایجاد مجموعه‌های هنری منحصر به فرد و شاخص.

انعکاس اصول «راهبرد مجموعه‌های ملی»^۱ با عنوان «موضوعات اصلی» به‌طور کلی وابسته به تبادل حرفه‌ای و فرهنگی است و تعیین‌کننده زبان مشترک میان آرشیداران و هنرمندان است. برای مثال، سؤال‌های بسیاری مطرح می‌شود که هنرمندان چه تصویری از خود و آثار خود در آرشیوها می‌خواهند ببینند:

- چه سابقه‌ای از یک اجرای زنده کنسرت، نمایش یا یک چیدمان هنری باید ثبت شود؟
- آیا ثبت آثار هنری می‌تواند منطبق با هدف هنری اصلی باشد؟

1. National collections strategy

• چه کسی مسئول دریافت واکنش مخاطبان است و چگونه (از طریق کتبی، شفاهی یا

رسانه‌های اجتماعی؟

● چگونه یک اثر، نظریه یا روند هنری را مستندسازی کرده و به‌طور قانونی به اشتراک می‌گذارید؟

● آیا یادداشت‌های شخصی هنرمندان بخشی از آثار عمومی آن‌هاست و چه کسی در این مورد تصمیم می‌گیرد؟

● هدف ایجاد آرشیو آثار هنری عبارت است از: تسهیل گفت‌وگوها و مذاکرات، تشویق هنرمندان و آرشیو داران برای یافتن پاسخ به پرسش‌های خود و پرسش‌های دیگر و اطلاع‌رسانی درباره بهترین عملکرد در تشکیل مجموعه‌هایی که مطابق با نیازهای خلاقان و متصدیان اثر بوده و برای آنان لذت‌بخش است.

در سازمان آرشیو ملی، یکی از جامع‌ترین و گسترده‌ترین منابع اطلاعاتی برخط مدیریت می‌شود. جایگاه این منبع جست‌وجو، برای کاربران این امکان را فراهم می‌کند تا به مجموعه‌های خود و دیگران در «آرشیو ملی» وارد شوند: یک جست‌وجوی ساده برای دست‌یافتن به سابقه‌های مکتوب، شفاهی و تصویری از دولت مرکزی و محلی، مؤسسات خصوصی و عمومی، تجارت‌ها و خیریه‌ها، هنر و سازمان‌های مذهبی و از هر مکانی که بتوان چیزی را یافت.

این در مورد مجموعه‌های رقمی و یا رقمی‌شده و اطلاعات کلی بسیار سهل و آسان است. آرشیو آثار هنری مجموعه‌ای بی‌طرف است، اما مجموعه‌های رقمی تمامی موضوعات کلی را شامل شده و تمرکز بر حفاظت رقمی، ضرورت اندیشه متفاوت درباره دریافت، توصیف، دسترسی و حفاظت سوابق رقمی را نشان می‌دهد.

آرشیو آثار هنری اقدام به شناسایی مجموعه‌هایی مناسب برای رقمی‌سازی کرده است، از جمله دلایل این اقدام عبارت است از: پژوهش روشن و قابل‌درک و ارزش استفاده مجدد، ارتباط با سایر مجموعه‌ها و پیوند با شبکه‌های منابع ملی، اروپایی و بین‌المللی و در نهایت اینکه رقمی‌سازی بیانگر بلندپروازی و جاه‌طلبی خدمات آرشیوی برای مشارکت در شیوه‌های جدید به اشتراک‌گذاری مجموعه‌های خود به‌صورت برخط با مخاطبان بیشتر و گسترده‌تر است.

گروه این طرح در تمامی سطوح زیر به فعالیت پرداخته‌اند:

● در سطح ملی با متخصصانی از کتابخانه ولکام^۱، مؤسسه فیلم بریتیش (BFI)^۲، موزه رسانه‌های ملی (NMM)^۳، کتابخانه بریتانیا^۴ و نمایندگانی از آموزش عالی در این شورا مشارکت داشته‌اند؛

● در سطح منطقه‌ای، از سوی گروهی از مدیران برنامه و ذی‌نفعان اصلی، شورای هنری

1. Wellcome Library
2. British Film Institute
3. National Media Museum
4. British Library

انگلستان (ACE)^۱ و صندوق قرعه‌کشی میراث (HLF)^۲ متعلق به آرشیوهای ملی حمایت می‌شود؛

● در سطح محلی، از هنرمندان و سازمان‌های هنری از تمامی رشته‌ها، آشیوداران و مؤسسات مجموعه‌دار در تبدیل اطلاعات دربارهٔ فعالیت کنونی به دستورالعمل و راهنما برای به اشتراک‌گذاری گسترده‌تر حمایت می‌کند.

تأکید اصلی بر «نمایش و اظهار» نتایج ملموس است. بی‌درنگ می‌توان دریافت که مؤثرترین شیوه برای روی‌دادن یک اتفاق، ایجاد اراده مردمی است، بنابراین کارگاه‌های منطقه‌ای موجب شنیدن صدا از سوی بخش‌های سرمایه‌گذار و طرح‌های سرمایه‌گذاری شده تا چالش‌ها و تجارب زندگی واقعی را به اشتراک بگذارد.

برای درگیرشدن با موضوعات حوزهٔ کلی مدیریت آرشیوها، کارگاه‌هایی برای پاسخگویی به نیازهای مخاطبی که ممکن است هیچ تجربه قبلی از مدیریت مجموعه نداشته باشد، ترتیب داده می‌شوند، معمولاً این افراد نمی‌دانند از کجا باید شروع به فهرست‌بندی و نگهداری منابع آرشیوی ارزشمند نمایند و هرگز تا پیش از این شاید با حفاظت رقمی سروکاری نداشته‌اند. هر جلسه بر اساس جلسه ماقبل شکل می‌گیرد.

از کارگاه‌های کلی به وقایع خاص‌تری می‌رویم که بر موضوعات ویژه متمرکز است و توسط افرادی انجام می‌شود که در این زمینه تجربه دارند. در دوره آموزشی، آشنایی هنرمندان و آشیوداران با مزیت توسعه مدیریت ارزیابی رقمی و راهبرد حفاظت در مقام خالق اثر بودن یا در فرایند خلاق از ائتلاف حفاظت رقمی (DPC)^۳ بهره گرفته می‌شود.

الگوی پذیرفته‌شده آرشیو ملی در اجرای بازدیدهای مشاوره برای بررسی مجموعه‌ها در محل و ارائه مشاوره برای آن به نیازها پاسخ می‌دهد. برخی افراد نیاز دارند در کارگاه شرکت کنند، برخی نیز توسط همکاران و با تماس با آن‌ها به مراجعه به وبگاه ارجاع داده می‌شوند. در موارد خاص، بازدیدها منجر به پیشنهادات سرمایه‌گذاری برای توسعه مجموعه‌ها، حفاظت یا دسترسی می‌شود و این هنگامی است که باید افراد را از طریق فرایندهای کاربردی یا دستورالعمل‌های حمایتی راهنمایی کرد.

پیمایشی در دانشگاه‌ها، شرکت‌ها، تئاترها، تالارهای کنسرت و گالری‌ها انجام گرفت و اطلاعاتی دربارهٔ بیش از یکصد آرشیو هنری به‌دست آمد که ثبت شده بود و از طریق جست‌وجو در آرشیو ملی برخط قابل‌دسترس بود. پیمایش‌ها در تعیین فاصله میان حوزه‌های در حال جمع‌آوری و اولویت‌های موردنظر کمک می‌کند و آرشیوها را برای ایجاد مجموعه‌هایی که در آن منابع پژوهشی محدود هستند، ترغیب می‌کند.

به بیش از پنجاه سازمان هنری، بخش حرفه‌ای و هنرمند انفرادی دربارهٔ مراقبت، دسترسی

1. Arts Council England
2. Heritage Lottery Fund
3. Digital Preservation Coalition

و مدیریت مجموعه‌ها و سپردن به‌موقع مجموعه‌هایشان به خدمات آرشیوها توصیه شده است. این نوآوری از جانب آرشیوها انجام می‌گیرد، اما این رویکرد بسیار گسترده و جامع است و گروه برنامه ارتباطاتی را با بخش‌های تخصصی برای حمایت از فعالیت‌های اصلی برقرار کرده‌اند. حقوق مالکیت فکری در آثار هنری برای توسعه، مدیریت و استفاده از مجموعه‌های آرشیوی بسیار اهمیت دارد. شاید بیش از خالقان سایر انواع سابقه‌های آثار هنری، برای یک هنرمند، اثر هنری به‌معنای تأمین معاش است، بنابراین مدیریت حق مالکیت، به‌معنای امنیت مالی است. آرشیوها علاقه‌مند به ثبت سابقه آثار هنری به اتمام رسیده هستند. اما در مورد مجموعه‌های در حال ایجاد، آرشیوداران باید به حقوق مرتبط به آن حساس بوده و میان نیازهای هنرمندان و عواید حاصل از مجموعه در آینده تعادل و توازن ایجاد کنند.

انجمن حمایت از حق تکثیر آثار هنری و طراحی (DACS)^۱ در شناخت قلمرو تجاری و سهم هنرمندان در اقتصاد خلاق، با تسهیل دسترسی به هنرمندان انفرادی کمک می‌کند تا با آن‌ها دربارهٔ اینکه در مدیریت آثار هنریشان - آثار سپرده شده و صفحات خصوصی که از طریق آرشیوها در دسترس عموم قرار می‌گیرند - چه چالش‌هایی را از نظر حق تکثیر احساس می‌کنند، مذاکره و صحبت شود.

به‌شکل مشابه، شریک دانشگاهی آرشیو ملی بریتانیا که یک برنامه پژوهشی حق تکثیر با پوشش تمامی کشور بریتانیا (CREATe) است، به شورای آرشیو ملی بریتانیا معرفی شده و رویکرد آن را برای ارائه راهنمایی و توصیه بر اساس نتایج حاصل از بررسی‌ها و تحقیقات در مورد هنرمندان و آرشیوها اطلاع‌رسانی می‌کند.

به‌عنوان یک موضوع اصلی دیگر، در حال برنامه‌ریزی برای برگزاری یک کنفرانس در حوزه حق تکثیر با ایرلند و بریتانیا هستیم. این کنفرانس به موضوعات مرتبط با بخش هنرهای تجسمی، خدمات کتابخانه‌ای و اطلاعات، منابع مستندسازی و جمع‌آوری مجموعه‌های خارج از پوشش آرشیوها و خدمات آرشیوی خواهد پرداخت.

فراتر از این کنفرانس‌ها و رویدادها، آرشیو آثار هنری با منابع فعالیت‌های برخط تکمیل می‌شود: مطالعات موردی در مورد مجموعه‌ها و گسترش مخاطب، آموزش و مشارکت، راهنمایی و ارائه دستورالعمل در مورد چگونگی تعیین اینکه چه چیزی باید نگهداری شود، چگونه ذخیره و برچسب‌گذاری شود، چگونگی دسترسی، چگونگی ترغیب به استفاده مجدد و حفظ سوابق رقمی و کاغذی. فضایی برخط برای تعامل هنرمندان و آرشیوداران ایجاد شده تا در مورد همکاران احتمالی، ایده‌ها و راه‌حل‌های چالش‌های مشترک به اشتراک نظر برسند. در همین فضا، فرایندها و رویدادها گزارش شده و برای مشارکت در فعالیت‌های جدید تشویق صورت می‌گیرد.

1. The Design and Artists Copyright Society

استفاده از شبکه‌های جدید و موجود آرشیوداران و هنرمندان - از جمله انجمن اجرای مجموعه‌های هنری (APAC)^۱ و گروه سواد آرشیو و نسخه‌های خطی (GLAM)^۲ شیوه‌ای برای گسترش دسترسی آرشیو آثار هنری و افزایش تأثیر آن و ارتقای فرصت‌های پایداری آینده برای مجموعه‌های آثار هنری است.

موفقیت

شواهدی مبنی بر تأثیر این طرح بر سطح محلی وجود دارد که برای مثال می‌توان به مواردی از مشارکت‌های خلاق موفق در کشف مجموعه‌های هنری اشاره کرد.

- آیا هنرمند باید به طراحی مجدد ایجاد آرشیو کمک کند؟

در اداره سوابق دربی‌شایر^۳، همه افراد در طراحی فضای جدید مشارکت می‌کنند تا برای کارکنان و کاربران الهام‌بخش بوده و متناسب با نیازهای مدیریت یک آرشیو فعال باشند. هنرمندانی هستند که با معماران، مهندسان، نقشه‌برداران و آرشیوداران در یک مکان کار می‌کنند و به احیای موارد مجموعه‌های خود برای تزئین دیوارها و پنجره‌ها اقدام می‌کنند. این برنامه بسیار با موفقیت همراه بوده و واکنش مثبتی از سوی مخاطبان گوناگون آن داشته است.

- آیا سوابق خانوادگی اسباب و وسایل مناسبی هستند؟

طرح پوشش زمانه^۴ شیوه‌ای خلاقانه برای جست‌وجوی آرشیو در بررسی‌های محلی و آرشیو هرتفوردشایر (HALS)^۵ بود. علاقه‌مندان به صنعت نساجی از یک مجموعه خانوادگی معین به‌عنوان ایده و الهامی برای آثار هنری انفرادی به نمایش گذاشته شده در مرکز استفاده کرده و از اسباب و وسایل آن برای تزئین دیوارها و ... استفاده بهره گرفتند.

- چه تعدادی از هنرمندان می‌توانند خود را انطباق دهند؟

در ویلتشایر^۶ و مرکز تاریخ سوئیندن^۷، چهل نویسنده و هنرمند هنرهای تجسمی از آرشیوها به‌عنوان منبعی برای الهام‌گیری خلاق هم در مورد اطلاعاتی که افشا می‌کنند و هم در مورد مجموعه‌ها به‌عنوان اهداف فیزیکی، استفاده می‌کنند. بیش از سیصد نفر از طریق رسانه‌های اجتماعی در اجتماع «هنرمندان آرشیو» مشارکت داشته‌اند.

- آیا تاکنون آرشیوی را در حین اجرا دیده‌اید؟

کودکان و نوجوانان در جشنواره تئاتر چیپستر^۸ در طرح اجرای قطعات کوتاه شرکت می‌کنند تا مواردی را برای آرشیو جشنواره تئاتر چیپستر جمع‌آوری کنند.

نتیجه‌گیری

آرشیو آثار هنری که با همکاری بخش‌های هنری و آرشیوی ایجاد شد، نمونه‌ای از خلاقیت

1. Association of Performing Arts Collections

2. Group for Literary Archives and Manuscripts

3. Derbyshire Record Office

4. The Threads of Time project

5. Hertfordshire Archives & Local Studies

6. Wiltshire

7. Swindon History Centre

8. Chichester Festival Theatre's Pass

آرشیو ملی در کار گروهی و تشویق ذی‌نفعان برای انجام امور زیر بود:

- به‌اشتراک‌گذاری دانش، یادگیری و راهنمایی کاربردی در زمینه انجام طرح از سوی گروه‌های آرشیو و بخش‌های تخصصی؛
- تفکر خلاق و یافتن ظرفیت مجموعه‌های آرشیوی، تحسین ارزش کار خود و آثار هنرمندان پیشین از سوی هنرمندان و سازمان‌های هنری؛
- آرشیو ملی با ارائه تصویری جامع‌تر، حمایت شرکای راهبردی خود را برای داشتن بخش میراث فرهنگی گسترده‌تر جلب می‌کند.

به محض اینکه یادبود لندن ۲۰۱۲^۱ و المپیاد فرهنگی^۲ روش آرشیو آثار هنری را تبیین کرد، آرشیو آثار هنری اولویت‌های آینده را اعلام کرد. آرشیو ملی بریتانیا در حال برنامه‌ریزی برای نوآوری مشابهی در زمینه علم و فناوری است و این بخش هنگامی به کار می‌آید که داده‌های پژوهشی افزایش یابد و فشار بر منابع محدود عمومی به این مناسبت که خیریه‌ها و سازمان‌های داوطلب در حال پرکردن خلأ هستند.

بنابراین میراث آرشیو آثار هنری چیزی بیش از مجموعه‌های هنری است: حمایت از توسعه مجموعه‌های راهبردی کنونی برای آینده.

1. The Record of London 2012
2. Cultural Olympiad

مدیریت اطلاعات شخصی (PIM)

کلثوم راک

■ چکیده

مدیریت اطلاعات شخصی (PIM) فرایندی نوین است که در برگیرنده سه بخش منابع اطلاعات، ابعاد و ابزارها می‌باشد. بررسی تاریخی این حوزه پژوهشی نوپدید نشان می‌دهد که مدیریت اطلاعات شخصی کاغذی نوع اولیه مدیریت اطلاعات شخصی است. با ظهور فناوری‌های جدید اطلاعاتی و ارتباطی و به تبع آن، گسترش دامنه فضای شخصی اطلاعات، به سبب افزایش قابل ملاحظه شکل‌ها، قالب‌ها، محل‌ها و مکان‌های ذخیره‌سازی اطلاعات و بروز سرریز و آلودگی اطلاعات، حوزه پژوهشی جدیدی تحت عنوان «مدیریت اطلاعات شخصی» تولد یافت که ترکیبی از حوزه‌های بازیابی اطلاعات، مدیریت پایگاه‌های داده، اطلاع‌رسانی، تعامل انسان- رایانه، روان‌شناسی شناختی و هوش مصنوعی است. مدیریت کامل بر اطلاعات شخصی یکی از چالش‌هایی است که جامعه بشری از دیرباز با آن مواجه بوده است علت اصلی این چالش اساسی، محدودیت‌های شناختی انسان است.

کلیدواژه‌ها

اطلاعات شخصی؛ مدیریت اطلاعات شخصی؛ PIM؛ فضای اطلاعات شخصی؛ تعامل انسان- رایانه؛ مدیریت اطلاعات.

مدیریت اطلاعات شخصی (PIM)

کلثوم راک

مقدمه

با توجه به افزایش چشمگیر اطلاعات در عصر حاضر، استفاده از روش‌ها و ابزارهایی مانند (PIM یا Personal Information Management) به منظور استفاده بهینه از اطلاعات امری اجتناب‌ناپذیر بوده و متناسب با میزان فعالیت‌ها و مسئولیت‌های اجتماعی برای تمام افراد جامعه ضروری به نظر می‌رسد (Boardman, 2004). هم‌چنین رشد سریع فناوری‌های رایانه‌ای در چند دهه اخیر حاکی از آن است که امروزه افراد علاوه بر محمل‌های اطلاعاتی چاپی، دارای بسیاری از اقلام اطلاعاتی الکترونیکی هستند که نیاز به مدیریت صحیح دارند. در حقیقت، افزایش قابلیت‌های نظام‌های رایانه‌ای در ذخیره‌سازی، پردازش و بازیابی حجم بسیار زیاد اطلاعات تمایل افراد را به استفاده از رایانه‌های شخصی افزایش داده است. اشخاص، روزانه با طیف وسیعی از اشیاء الکترونیکی مواجه هستند که روی هم انباشته شده‌اند و عملاً بازیابی و استفاده از آن‌ها بسیار مشکل است. از یک‌سو حجم روزافزون اطلاعات تولیدشده در جهان و از سوی دیگر وجود انواع اطلاعات نامتجانس، سردرگمی زیادی را برای کاربران اطلاعات به وجود آورده است و روزبه‌روز این معضل پیچیده‌تر و چالش‌برانگیزتر می‌شود (Jones, 2010). امروزه هر فردی باید اطلاعات موردنیاز را در فعالیت‌های شغلی و شخصی خود، سازماندهی کند که اصطلاحاً به آن PIM اطلاق می‌شود (Wittaker, 2007). Boardman فرایند PIM را دربرگیرنده اقداماتی می‌داند که هر فرد برای گردآوری، سازماندهی، نگهداری و بازیابی اطلاعات از منابع اطلاعاتی مختلف، صفحات وب و پست‌الکترونیکی به منظور انجام امور شخصی یا در ارتباط با وظایف

محواله شغلی انجام می‌دهد. PIM فرایندی نوین است که دربرگیرنده منابع اطلاعات، ابعاد (گردآوری، سازماندهی، نگهداری، بازیابی) و ابزارها می‌باشد. «گردآوری» شامل جمع‌آوری اطلاعات از منابع چاپی و الکترونیکی یا هر دو است. «سازماندهی» یعنی مرتب‌کردن و چیدن اطلاعات گردآوری‌شده براساس نظم و ترتیب خاص موردنظر فرد. بیشترین روش‌هایی که افراد جهت سازماندهی اطلاعات شخصی خود استفاده می‌کنند شامل: سازماندهی براساس موضوع، تاریخ، حجم پرونده، نوع پرونده و اسم پرونده است. «نگهداری» نیز به کارهایی مانند اضافه‌کردن یا پاک‌کردن اطلاعات و اقلام اطلاعاتی گفته می‌شود (Wittaker, 2007). جست‌وجوی هدفمند اطلاعات از سامانه‌های سنتی یا رایانه‌ای که شخص قبلاً آن‌ها را جهت استفاده‌های بعدی ذخیره کرده است را نیز «بازیابی» گویند (Jacobs, 2009). به‌طور کلی، اطلاعات علمی، نام‌خانوادگی و نشانی افراد، نشانی و شماره انجمن‌ها، پرونده‌های شخصی و غیره، در فرایند PIM گنجانده می‌شود. مطالعات بیانگر آن است که PIM در طول عمر ۳۰ مسأله خود از رویکردها و جنبه‌های متفاوتی موردبررسی قرار گرفته است. Sidner و Whittaker دریافتند که با افزایش مسئولیت شغلی افراد، حجم اطلاعاتی که افراد با آن سروکار دارند نیز افزایش می‌یابد و به‌تبع آن ضرورت و اهمیت سازماندهی درست اطلاعات شخصی بیش از پیش احساس می‌شود. از طرفی بیشترین مشکل افراد، در طبقه‌بندی پرونده‌ها و عدم استفاده از ابزارهای مناسب در مدیریت اطلاعات شخصی است (صدقی و دیگران، ۱۳۹۳). مسائل فوق نشان می‌دهد که افراد معمولاً مدیریت دقیقی بر اقلام اطلاعاتی خود ندارند و این فقدان آگاهی، به ناکامی در بازیابی و شکست در استفاده از اطلاعات منجر می‌شود. حدود چهار دهه است که مدیران علم اطلاعات می‌کوشند تا به کمک علم مدیریت اطلاعات و استفاده از فناوری‌های جدید رایانه‌ای به کمک کاربران اطلاعات بشتابند (آموزنده، ۱۳۹۰). به‌طور کلی می‌توان گفت مدیریت اطلاعات شخصی تأثیر انکارناپذیری در مدیریت زمان، صرفه‌جویی در هزینه، افزایش کارایی افراد در برقراری ارتباطات علمی داخل و خارج کشور و مدیریت بهینه مسائل شغلی و شخصی خواهد داشت؛ و در ادامه، موجبات بهبود سواد اطلاعاتی، بهبود یادآوری، بهبود یادگیری، دستیابی سریع‌تر به اطلاعات، کاهش سردرگمی و آشفتگی افراد، جلوگیری از گم‌شدن و آسیب‌دیدن و کمک به تشخیص روابط و وابستگی اطلاعات و در نتیجه باعث افزایش کارایی، پیشرفت و موفقیت افراد را فراهم می‌آورد (کوکبی و دیگران، ۱۳۹۴).

تعاریف و دیدگاه‌های مدیریت اطلاعات شخصی

اندیشمندان مختلف تعاریف گوناگونی را از مدیریت اطلاعات شخصی ارائه داده‌اند که این تعاریف عموماً بر تعریف سنتی از مدیریت اطلاعات پایدار است؛ یعنی فرایند گردآوری،

ذخیره‌سازی و سازماندهی اطلاعات در جهت بازیابی آن در زمان مناسب (پژوهشگران مختلفی مانند لئس‌دیل، ۱۹۸۸؛ باریو، ۱۹۹۵؛ بلوتی، داوچنیت، هاوارد، اسمیت و نیوویرت، ۲۰۰۲؛ راوازیو، اسکار و کرگر، ۲۰۰۴؛ بوردمن، ۲۰۰۴؛ جونز، ۲۰۰۸؛ کجان، دیکس و سولینا، ۲۰۰۹؛ هندرسون، ۲۰۰۹) تعاریف و پژوهش‌هایی در این زمینه ارائه کرده‌اند. در ادامه به برخی تعاریف و دیدگاه‌های مدیریت اطلاعات شخصی از دیدگاه صاحب‌نظران و متخصصان این رشته اشاره می‌شود.

نخستین بار، لئس‌دیل، ۱۹۹۸، عبارت «مدیریت اطلاعات شخصی» را در مقاله خود به کار برد و آن را این‌گونه معرفی کرد: «مدیریت اطلاعات شخصی مراحل توصیف، جمع‌آوری، ذخیره، سازماندهی و بازیابی اقلام رقمی مانند پرونده‌ها، نامه‌های الکترونیکی، قرارهای ملاقات، تماس‌ها، بوک‌مارک‌ها و غیره در محیط پردازش رایانه‌ای است که توسط فرد انجام می‌شود.

باریو ۱۹۹۵، مدیریت اطلاعات شخصی را فرایندی تعریف کرد که به گردآوری، سازماندهی و ذخیره، نگهداری، بازیابی و درونداد اطلاعات شخصی می‌پردازد. او بر اساس مدل سیورجل مدیریت اطلاعات شخصی را در پنج فعالیت تقسیم کرده است:

۱. گردآوری: شامل تصمیم‌گیری بر نگهداری اطلاعات شخصی در فضای شخصی اطلاعات، تعریف کردن و برچسب‌زدن اطلاعات.
۲. سازماندهی و ذخیره: شامل طبقه‌بندی، نام‌گذاری، گروه‌بندی و قرار دادن اطلاعات در مکان مناسب برای بازیابی‌های بعدی.
۳. نگهداری: روزآمد کردن اطلاعات قدیمی، پشتیبان‌گیری از اطلاعات، جابه‌جا کردن یا پاک کردن اطلاعات از فضای اطلاعات شخصی.
۴. بازیابی: فرآیند پیدا کردن اطلاعات برای استفاده مجدد.
۵. برونداد: تجسم فضای اطلاعات بر اساس نیازها و اهداف کاربران.

بلوتی و همکاران ۲۰۰۲، مدیریت اطلاعات شخصی را این‌گونه تعریف کردند: «سفارش یا چینش اطلاعات از طریق طبقه‌بندی، قراردادن و آرایش به شیوه‌ای خاص که باعث می‌شود آن را به‌هنگام نیاز آسان‌تر بازیابی کرد» ولی لئس‌دیل بازیابی را فقط یکی از دلایل مدیریت اطلاعات شخصی می‌داند (راوازیو، اسکار و کرگر، ۲۰۰۴). سازماندهی را به‌عنوان حد فاصل مدیریت اطلاعات شخصی در نظر گرفتند و بر اساس مقاله لئس‌دیل، چهار وظیفه اصلی را که کاربران در حین سازماندهی باید انجام بدهند، به‌صورت زیر معرفی کردند:

۱. جابه‌جایی اطلاعات؛
۲. دسته‌بندی اطلاعات؛

۳. بایگانی کردن اطلاعات؛

۴. بازیابی (مجاو، ۱۳۹۲).

فضای شخصی اطلاعات^۱

یکی از مفاهیمی که مدیریت اطلاعات شخصی براساس آن شکل یافته و شالوده آن را تشکیل می‌دهد فضای شخصی اطلاعات است که شناخت آن لازمه شناخت مدیریت اطلاعات شخصی می‌باشد. مفهوم فضای اطلاعات شخصی از دو بخش تشکیل یافته است یکی از این مفاهیم بر «اطلاعات شخصی»^۲ و دیگری بر عبارت «شخصی» تأکید دارد. با اینکه اولین مفهوم ماهیت خصوصی اطلاعات را به نظر تداعی می‌کند، دومین مفهوم بر ایده شخصی‌سازی تأکید دارد. به‌طور کلی در مورد اطلاعات شخصی تعبیرهای متفاوتی می‌توان به کار برد: اطلاعاتی که افراد برای استفاده شخصی خود نگهداری می‌کنند، اطلاعات شخصی هستند. این نوع اطلاعات شخصی را اطلاعات تحت تملک شخص می‌نامند. بعضی اطلاعات درباره یک شخص هستند، اما ممکن است توسط دیگران نگهداری شود مانند پرونده پزشکی شخصی در مطب یک پزشک. بعضی اطلاعات حاصل هدایت اطلاعات از طریق فرستنده به‌سوی شخص هستند، در این صورت شخص دریافت کننده اطلاعات است مثل تماسهای دریافتی یا آگهی‌های تلویزیونی. بعضی اطلاعات شخصی از سوی شخصی به شخص دیگر ارسال می‌شوند مانند پست‌الکترونیک، یک وبگاه شخصی و مانند آن. بعضی اطلاعات سودمند و مرتبط با نیازهای شخص هستند. برخی اطلاعات را نیز شخص تجربه می‌کند ولی در عین حال خارج از کنترل وی باقی می‌ماند، مانند مرور کتاب در یک کتابخانه، یا صفحات وب موردبازدید قرار گرفته شده توسط شخص. می‌توان نتیجه گرفت اطلاعات شخصی دامنه وسیعی دارند و هر کدام دارای دامنه خاص و ویژه خود هستند، برای مثال اگر برای اطلاعات تحت تملک کاربر امنیت از اهمیت برخوردار باشد امکان تصفیه و فیلتر اطلاعات در جهت دستیابی به اطلاعات مفید و سودمند بسیار ضروری ارزیابی می‌شود (زوارقی، ۱۳۹۱). در این میان با توجه به اطلاعات بیان شده می‌تواند این نتایج را درباره اطلاعات شخصی به‌دست آورد:

۱. اطلاعات همان چیزی است که افراد برای درک جهان پیرامون خود آن را پردازش می‌کنند.

۲. اطلاعات همان چیزی است که در مدارک، پیام‌های پست‌الکترونیکی، صفحات وب، پرونده‌های ام‌پی‌تری، عکس‌ها، پرونده‌هایی ویدئویی و غیره وجود دارد.

۳. اطلاعات همان چیزی است که ذخیره بازیابی رونوشت، منتقل و توزیع می‌شود.

1. personal space of information

2. personal information

۴. اطلاعات چگونگی جهان پیرامون را برای ما نشان می‌دهد، گذشته و حال، ممکن و غیرممکن.
۵. اطلاعات همان چگونگی نشان‌دادن جهان خارج است. صحیح است یا نه، بهتر است یا بدتر.
۶. اطلاعات همان امتداد ماست.
۷. اطلاعات چیزهایی هستند که افراد برای انجام کارهایشان مورد استفاده قرار می‌دهند.
۸. اطلاعات چیزی است که می‌توان برای داشتن چیزهایی در مسیر آینده از آن‌ها استفاده کرد (Jones, 2010).
- با نگاهی گذرا به تحولات اخیر در حوزه فناوری می‌توان گفت که امروزه دامنه این نوع فضای شخصی اطلاعات بسیار گسترش یافته است چنان‌که اطلاعات، کتب و مدارک کاغذی، پیام‌های پست الکترونیکی، مدارک الکترونیکی و سایر پرونده‌ها را دربرمی‌گیرد.
- البته باید در نظر داشت که «فضای شخصی اطلاعات» متفاوت از «محیط اطلاعات شخصی» است. در متون به‌طور معمول محیط اطلاعات شخصی زیرمجموعه فضای شخصی اطلاعات است. پس هر شخصی می‌تواند چندین محیط اطلاعات شخصی و فقط یک فضای شخصی اطلاعات داشته باشد (Jones 2007). همچنین باید در نظر داشت که «فضای شخصی اطلاعات» متفاوت از «فضای اطلاعات عمومی» بخش‌هایی چون کتابخانه‌هاست که برای عموم یا گروه‌های خاص کاربری تدارک دیده شده‌اند (زوارقی، ۱۳۹۱).

زمینه‌های ظهور مدیریت اطلاعات شخصی

جهان دانش با وجود چالش‌های جهان اطلاعات امروزی ناگزیر از استفاده از فناوری‌های مدیریت اطلاعات شخصی است. کاربران فضاهای اطلاعاتی پیچیده امروزی با چالشی تحت عنوان سرریز اطلاعاتی دست و پنجه نرم می‌کنند. این فضاها به دلیل فراوانی و کیفیت کم اطلاعات آن‌ها دچار آلودگی می‌شوند و در راستای بی‌نظمی پیش می‌روند و کاربران آن‌ها با توجه به نبود ساختار یکپارچه از داشتن دید کلی نسبت به آن محروم می‌شوند که این امر منجر به فراموشی اطلاعات می‌شود. در صورتی که با استفاده از فضای شخصی اطلاعات و مدیریت بر آن مشکلات اشاره شده بدین صورت حل خواهند شد: آن‌ها با تدارک آشپز کوچکی برای خود از سرریز اطلاعاتی جلوگیری می‌کنند، با گزینش صرف فقره‌های مفید و ایجاد منابع شناخته شده ارزشمند از آلودگی پیشگیری می‌کنند، با نگهداری و سازماندهی اطلاعات بی‌نظمی را کاهش می‌دهند، با سازگاری با محیط اطلاعاتی جدید ساختار یکپارچه‌ای به وجود می‌آورند، با ایجاد دید شخصی نسبت به فضاهای اطلاعاتی پیچیده فقدان دید کلی را جبران

می‌کند (Abrams, Baecker, Chignell 1998).

لزوم استفاده از مدیریت اطلاعات شخصی را می‌توان با توضیح مائس در مورد به‌خاطرآوری مجدد اطلاعات بهتر درک کرد. وی معتقد است که میان پیچیدگی‌های زندگی و قابلیت‌های شناختی ما، عدم تطابق وجود دارد. به‌زعم وی، پیگیری اقلام متعدد، عامل اصلی بروز سرریز اطلاعاتی است، پس ما نیازمند یادگیری و به‌خاطرآوری مجدد بیش از پیش اطلاعات هستیم (زوارقی، ۱۳۹۱).
جرگ و ریبرو نظرات مائس را این‌گونه مطرح می‌کنند:

۱. به‌خاطرآوری اطلاعات (آنچه که یک شخص می‌داند) دشوار است.
 ۲. یافتن اطلاعات موجود (که یک شخص نیازمند است) دشوار است.
 ۳. مدیریت هر بخش از اطلاعات جمع‌آوری شده زمان‌بر است (Jorge and ribeiro 1999).
- همان‌طور که روشن شد، یکی از علل نیاز به مدیریت اطلاعات شخصی سرریز اطلاعاتی است که در بیشتر مواقع منجر به آلودگی اطلاعات می‌شود. یکی دیگر از عواملی که نیاز به مدیریت اطلاعات شخصی را تشدید می‌کند، ماهیت غیرمجموع اطلاعات است، برای مثال، اطلاعات موردنیاز برای برنامه‌ریزی یک سفر، بیشتر در بین مکان‌های فیزیکی (خانه و محل کار) و ابزارهای مختلف (یک دستیار رقمی شخصی، یک لپ‌تاپ و غیره) و نرم‌افزارهای کاربردی مختلف پراکنده هستند و این پراکندگی اطلاعات در مکان‌های فیزیکی، نرم‌افزارهای کاربردی و شکل‌های مختلف، احتمال گیجی و عدم ثبات کاربر را افزایش می‌دهد (Jones and Bruce 2005).
- به‌طور کلی می‌توان هدف استفاده از سامانه‌های مدیریت اطلاعات شخصی را موارد زیر عنوان کرد: هدف ابزاری و هدف نمادین. هدف ابزاری با مصنوعاتی چون سیاهه کارهای انجام‌دانی و تقویم‌ها که به‌عنوان حافظه بیرونی عمل می‌کنند و کاربران را قادر به تسهیل انجام کارهای روزانه خود می‌کنند، تحقق می‌یابد. هدف نمادین نیز با مدیریت احساس دیگران در مورد کاربر محقق می‌شود، به‌نحوی که با استفاده کاربر از یکی از سامانه‌های سازمان‌دهنده شخصی، گمانه‌زنی‌های دیگران در این مورد که وی یک حرفه‌ای پر بار و تشکیلاتی است، تقویت می‌شود (Jones and Bruce 2005).

مقایسه مدیریت اطلاعات شخصی کاغذی با الکترونیکی

از آغاز دهه ۱۹۸۰ و با اوج‌گیری هیجانات ناشی از ظرفیت‌های بالقوه رایانه‌های شخصی جهت ارتقاء قابلیت‌های بشری در پردازش و مدیریت اطلاعات بود که عبارت مدیریت اطلاعات شخصی توسط لנסدیل (۱۹۸۸) مورد استفاده قرار گرفت (زوارقی و صفایی، ۱۳۹۱).

مطالعات انجام‌شده در حوزه مدیریت اطلاعات شخصی تا اوایل دهه ۱۹۹۰ میلادی مربوط به اسناد کاغذی بود، تا اینکه در سال ۱۹۹۵، نخستین پژوهش در محیط الکترونیکی توسط

باریو (۱۹۹۵) انجام شد. بنابراین باریو را باید نخستین فردی دانست که به بررسی مدیریت اطلاعات شخصی در محیط الکترونیکی پرداخته است. در دهه‌های اولیه که هنوز فناوری‌های جدید رایانه‌ای همانند فناوری‌های سنتی (کاغذی) در بافت محیط کار مورد قبول قرار نگرفته بود، بسیاری از پژوهش‌ها مثل باریو ۱۹۹۵، باریو و ناردی ۱۹۹۵، فرتیگ، فریمن و گلرنتر ۱۹۹۶، جونز و توماس ۱۹۹۷، به بررسی و مقایسه مدیریت اطلاعات شخصی اسناد کاغذی و رقمی پرداختند، که در ادامه به‌طور مختصر اشاره‌ای به آن‌ها می‌شود.

باریو و ناردی (۱۹۹۵)، فرتیگ، فریمن و گلرنتر (۱۹۹۶)، نیز در پژوهش‌های جداگانه‌ای به این نتیجه رسیدند که افراد تمامی رفتارهایی را که مبتنی بر مدیریت اطلاعات شخصی اسناد کاغذی بود همچنان در محیط الکترونیکی نیز حفظ کرده‌اند. برای مثال فرتیگ، فریمن و گلرنتر (۱۹۹۶) دریافتند که افراد برای دسترسی به اسناد کاغذی مورد نیاز خود که مجبور بودند به‌طور مکرر به آن‌ها مراجعه کنند و روی میز خود انباشته می‌کردند، دقیقاً همان رفتار را در محیط رایانه‌ای نیز داشتند با این تفاوت که پرونده‌های مورد نیاز خود را در دسک‌تاپ رایانه قرار می‌دادند تا به‌آسانی در دسترس باشند. جونز و توماس (۱۹۹۷) نیز با انجام پژوهشی به این نتیجه رسیدند که میزان پذیرش فناوری رایانه‌ای برای مدیریت اطلاعات شخصی در میان کاربران نسبت به فناوری‌های سنتی یعنی کاغذ و قلم کمتر بود، به‌عبارتی افراد سامانه‌های سنتی را به سامانه‌های الکترونیکی ترجیح می‌دادند.

مروری بر پیشینه مدیریت اطلاعات شخصی

با گذشت زمان و با محدودیت‌های شناختی انسان و گسترش شمول فضای شخصی اطلاعات که ناشی از افزایش تعداد قالب‌ها و محل‌های ذخیره اطلاعات است، کار به‌جایی رسید که دیگر بدون استفاده از فناوری‌های طراحی‌شده منطبق با ویژگی‌های شناختی انسان در جهت تسهیل مدیریت بر فضای شخصی اطلاعات، امکان مدیریت دقیق و کارآمد فضای شخصی اطلاعات میسر نبود (زوارقی، ۱۳۸۹). از این‌رو، حوزه پژوهشی مدیریت اطلاعات شخصی با استفاده از مفاهیم و نظریه‌های حوزه‌های پژوهشی مختلفی چون بازیابی اطلاعات، مدیریت پایگاه‌های داده، علم اطلاعات، تعامل انسان - رایانه، روان‌شناسی شناختی و هوش مصنوعی برای پاسخ‌گویی به چنین نیازی به‌وجود آمد (جونز، ۲۰۰۸). با توجه به هویت میان‌رشته‌ای بودن حوزه مطالعاتی مدیریت اطلاعات شخصی، مطالعات فراوانی در این زمینه صورت گرفته که در هر یک به جنبه‌های خاصی توجه و در نتیجه باعث گسترده‌شدن مطالعات انجام‌شده در این زمینه شده است.

قبل از اینکه مدیریت اطلاعات شخصی به‌عنوان یک حیطه پژوهشی شناخته شود برخی از پژوهشگران از جمله پارکروپیسلی (۱۹۶۶) جهودا، هاتچنز و گلفورد (۱۹۶۶)، وچن (۱۹۷۴)،

تصمیم گرفتند تا رفتار اطلاعاتی افرادی مانند استادان، دانشمندان و مهندسان را مورد مطالعه قرار بدهند. احتمالاً علت تمرکز بر روی چنین افرادی این بود که آنان دارای اطلاعات زیادی بودند (پیر، ۲۰۱۱). این مطالعات، با وجود محدودیت‌های خود بینش مهمی را در مورد رفتارهای اطلاعاتی، از جمله شناسایی منابعی که افراد برای گردآوری اطلاعات استفاده می‌کردند به دست داد. ولی در کنار آن، پژوهشگران علاقه‌مند بودند تا ببینند افراد بعد از این که از کتابخانه یا آزمایشگاه به محل اقامت خود مراجعه می‌کنند با اطلاعات گردآوری شده چه می‌کنند و به چه شیوه‌هایی اطلاعات خود را مدیریت می‌کنند؟ برای مثال، جهودا، هاتچنز و گلفورد (۱۹۶۶)، به بررسی محتوای نمایه شخصی استادان پرداختند. این نمایه شامل مطالب مهمی بود که افراد یادداشت می‌کردند تا آن‌ها را پیگیری کنند، یا بخوانند و یا هنگام نوشتن مقاله و یا خلق یک اثر جدید به آن‌ها مراجعه کنند. این نمایه‌ها به صورت کارت‌های یادداشت در محلی مخصوص و یا درون پوشه‌هایی نگهداری می‌شدند، اکثر قریب به اتفاق، به صورت موضوعی سازماندهی شده بودند و پیچیدگی و ظرافت سازماندهی آن‌ها در افراد مختلف متفاوت بود.

فرایندهای اصلی مدیریت اطلاعات شخصی

با مرور پژوهش‌ها مشخص می‌شود که بیشترین تعداد پژوهش‌های انجام شده در حوزه مدیریت اطلاعات شخصی الکترونیکی را باید در این دسته جای داد. به این معنا که اغلب پژوهشگران، مطالعات خود را با رویکردی ویژه به یکی از فعالیت‌های «بازیابی»، «ذخیره‌سازی» یا «سازماندهی» انجام داده‌اند یا اینکه فقط یکی از این فعالیت‌ها را به طور عمیق مطالعه کرده‌اند و سپس راهکارها و راهبردهای مختلف را ارائه داده‌اند.

یافتن و دوباره‌یابی:

از نظر جونز (۲۰۰۸) دوباره‌یابی اطلاعات، یک فرایند چندگامی است که ممکن است فرد در هر گام آن دچار لغزش و شکست شود. می‌توان گفت که به مجموعه تلاش‌هایی چون جست‌وجو، مرور و ساماندهی که با هدف یک نیاز اطلاعاتی انجام می‌شود، دوباره‌یابی می‌گویند. یکی از مهم‌ترین آثار در این زمینه، پژوهش دنگ و فنگ (۲۰۱۱) است که با عنوان «بررسی فنون دوباره‌یابی اطلاعات» انجام شده است. دنگ و فنگ در پژوهش خود چهار روش اصلی برای بازیابی اطلاعات موجود در وبگاه‌ها شناسایی کردند:

۱. ابزارهای دوباره‌یابی اطلاعات در مرورگرهای وب؛
۲. موتورهای جست‌وجوی دوباره‌یابی؛
۳. دوباره‌یابی مبتنی بر صوت؛

۴. خدمات تاریخچه جست‌وجو.

همچنین سه رویکرد بازایی اطلاعات شناسایی شد که در مدیریت اطلاعات شخصی استفاده می‌شود:

۱. جست‌وجو بر اساس ساختار متن؛

۲. رویکردهای مبتنی بر مرور؛

۳. جست‌وجوی مبتنی بر محتوا.

آن‌ها به این نتیجه رسیدند که با پیروی از سازوکار یادآوری در حافظه انسان، روش فراخوان مبتنی بر ساختار متن، هم در وب و هم در مدیریت اطلاعات شخصی می‌تواند باعث شود تا کاربران اطلاعات خود را به‌آسانی پیدا کنند.

سازماندهی: جونز (۲۰۰۸) سازماندهی را به این صورت تعریف می‌کند: تصمیم‌گیری درباره طرحواره، چگونگی ایجاد، نام‌گذاری و ارتباط اطلاعات با دیگر مدارک.

این‌گونه تصمیمات می‌توانند موارد زیر را دربرگیرند:

۱. اقسام دارای چه ویژگی‌هایی هستند که باعث تمایز آن‌ها از همدیگر می‌شوند؟

۲. این اقسام چگونه در درون مجموعه باید گروه‌بندی شوند؟ در چه دسته‌ها یا پوشه‌هایی؟
السوایر (۲۰۰۷) به این نکته اشاره می‌کند که افراد با وظایف گوناگون، انواع مختلف اطلاعات را به‌شیوه‌های متعددی ذخیره می‌کنند.

نخستین مطالعه‌ای که با رویکرد بازایی اطلاعات شخصی انجام شد، پژوهش کرولدر (۱۹۸۲) بود. کرولدر پژوهش خود به بررسی نام‌گذاری پرونده‌ها پرداخت که یکی از مراحل اصلی سازماندهی اطلاعات است. او بررسی کرد که چگونه کاربران پرونده‌های خود را در ایستگاه‌های کاری نام‌گذاری می‌کنند. یافته‌ها نشان داد که نام‌گذاری پرونده‌ها به هشت نویسه محدود بود؛ بنابراین کرولدر قادر به مشاهده انواع روش‌های مخفف‌نوشتن و ابزارهای یادآوری بود. او نتیجه گرفت که نام‌ها معمولاً دارای ساختار خاصی بودند و از یک الگوی تعریف‌شده توسط کاربر تبعیت می‌کردند. وقتی او از کاربران درباره محتوای هر پرونده می‌پرسید، آن‌ها به‌راحتی با نگاه کردن به نامی که به هر پرونده داده بودند، با موفقیت (۹۲ درصد) پاسخ می‌دادند.

ذخیره‌سازی: بروس (۲۰۰۵) در پژوهش خود به این نتیجه رسید که افراد به سه دلیل

تصمیم به ذخیره‌سازی و یا عدم ذخیره‌سازی اطلاعات مورد نیاز خود می‌کنند:

اول: اطلاعات را ذخیره می‌کنند، چون احساس می‌کنند مفید است و در آینده ممکن است به آن نیاز پیدا کنند و یا بازایی مجدد آن از منبع اصلی می‌تواند سخت باشد؛

دوم: اطلاعات مفید است، ولی نیاز به ذخیره‌کردن آن نیست چون می‌دانند پیدا کردن مجدد آن از منبع اصلی کار راحتی است؛

سوم: اطلاعات را نادیده می‌گیرند، چون فرد احساس می‌کند در آینده مورد نیازش نخواهد بود.

نتیجه‌گیری:

PIM فرایندی است نوین که دربرگیرنده منابع اطلاعات، ابعاد (گردآوری، سازماندهی، نگهداری، بازیابی) و ابزارهاست. این سه بخش در تعامل و تنیدگی با یکدیگر، کارکرد PIM را تعیین می‌کنند. هر فرد به‌منظور استفاده از PIM باید هم‌زمان با تمام این ابعاد، ابزار و منابع اطلاعاتی آشنا شده و با توانمندی و مهارت کافی از آن‌ها در فرایند سازماندهی اطلاعات خود استفاده کند. جمع‌بندی پیشنهادها در حوزه مدیریت اطلاعات شخصی حاکی از آن است که نخستین مطالعات صورت گرفته در این زمینه به اوایل دهه ۸۰ میلادی بر می‌گردد که بیشتر به مدیریت اسناد کاغذی مربوط می‌شود. البته مطالعات نخستین در این حوزه، رفتار اطلاعاتی اشخاص برجسته‌ای همچون اساتید را مورد بررسی قرار داده است. رفته‌رفته با ظهور اینترنت و رواج فناوری‌های اطلاعاتی، این مطالعات رو به‌سوی مدیریت اطلاعات شخصی الکترونیکی نهاده است. به عبارت دیگر، می‌توان گفت که یکی از عوامل مهم و اثرگذار در تنوع پژوهش‌های مدیریت اطلاعات شخصی مربوط به «زمان و پیشرفت فناوری» است. با گذشت زمان فناوری‌ها و فضای شخصی اطلاعات گسترش یافت و انواع فضاهای شخصی چه به‌صورت مجازی و چه به‌صورت واقعی پدید آمد. در نتیجه پژوهشگران در پژوهش‌های خود به جنبه‌های مختلفی از مدیریت اطلاعات شخصی توجه کردند و پژوهش‌های مختلف و متنوع در این زمینه تولید شد. در کل، مرور پیشنهادها نشان می‌دهد که پژوهشگران ابتدا وضعیت مدیریت اطلاعات شخصی افرادی را که دارای اطلاعات شخصی بسیاری بوده‌اند و سپس افراد مختلف از اقشار گوناگون را بررسی کرده‌اند، در برخی موارد به بررسی و مقایسه این وضعیت در اسناد کاغذی و اطلاعات الکترونیکی آن برآمده‌اند.

بررسی و مطالعه پژوهش‌های انجام گرفته در حوزه مدیریت اطلاعات شخصی، نشان از ترجیح «اطلاعات الکترونیکی» بر «اسناد کاغذی» دارد. شاید علت این امر را بتوان در همه‌گیر شدن فناوری اطلاعات در در دهه‌های اخیر یافت.

منابع

- آموزنده، مهدیه (۱۳۹۰). بررسی عوامل مؤثر بر مدیریت اطلاعات شخصی دانشجویان تحصیلات تکمیلی دانشگاه الزهراء در سال تحصیلی ۹۱-۱۳۹۰. پایان‌نامه کارشناسی ارشد کتابداری و اطلاع‌رسانی، دانشکده علوم تربیتی و روانشناسی، دانشگاه الزهراء، تهران.

- زواری، رسول و صفائی میکائیل (۱۳۹۱). مدیریت اطلاعات شخصی (PIM): مروری بر مفاهیم. فصلنامه علمی پژوهشی پژوهشگاه علوم و فناوری اطلاعات ایران ۲۷ (۴).
- مجاور، آیدا (۱۳۹۲). بررسی وضعیت مدیریت اطلاعات شخصی دانشجویان تحصیلات تکمیلی دانشگاه شهید چمران اهواز در مجموعه اطلاعات الکترونیکی شخصی بر اساس مدل جونز. پایان‌نامه کارشناسی ارشد علم اطلاعات و دانش‌شناسی، دانشکده علوم تربیتی و روانشناسی، دانشگاه شهید چمران اهواز.
- کوکی، مرتضی و دیگران (۱۳۹۴). جستاری بر تعاریف، رویکردها و پیشینه مدیریت اطلاعات شخصی. فصلنامه علوم و فنون مدیریت اطلاعات، ۱(۱)، زمستان.
- صدقی، شهرام و همکاران (۱۳۹۳). واکاوی آشنایی دانشجویان با مدیریت اطلاعات شخصی در دانشگاه علوم پزشکی تهران. مجله دانشکده پیراپزشکی دانشگاه علوم پزشکی تهران (بی‌اورد سلامت) دوره ۸ شماره ۴

- Abrams, D., R. Baecker, and M. Chignell. 1998. Information archiving with bookmarks: Personal web space construction and organization. In Proceedings of the SIGCHI conference on human factors in computing systems
- Barreau, D., and B. A. Nardi. 1995. Finding and reminding: File organization from the desktop. SIGCHI Bulletin 27 (3): 39-43
- Bergmen, O., R. Boardman, J. Gwizdka, and W. Jones. 2004. A special interesting group session on PIM CHI 2004: Extended abstracts on human factors in competing systems
- Boardman J. Improving tools support for personal information management [Thesise]. London: University of London; 2004
- Jacobs EB. In search of a message to promote personal health information management [Thesis]. Nebraska: University of Nebraska Medical center Omaha; 2009.
- Jones, W., and H. Bruce. 2005. A report on the NSF-Sponsored workshop on personal information management, Seattle, WA, 2005
- Jones, W. On the applied use of human memory models: the memory extender personal filing system. International Journal of Man-Machine Studies 25 (2): 191-228.
- Jorge, N., G. M. Ribeiro. 1999. Conversational assistant for personal information management
- Lansdale, M. 1988. The psychology of personal information management. Applied Ergonomics 19 (1): 55-66
- Wittaker S, Bellotti V & Gwizdaka J. Email and PIM: Problems and possibilities. Available at: http://www.researchgate.net/publication/246050153_Email_and_PIM_Problems_and_Possibilities. 2007.

امنیت اطلاعات سامانه متمرکز نرم‌افزاری از دیدگاه مدیران

مطالعه موردی: کتابخانه، موزه و مرکز اسناد آستان مقدس قم

نیره خدادادشهری، معصومه امید و پیمان جلیل‌پور

چکیده

کتابخانه‌ها، آرشیوها و موزه‌ها، از قدیمی‌ترین سازمان‌های دانش محسوب می‌شوند. این نهادهای فرهنگی همواره با هدف گردآوری، سازماندهی، حفاظت و نگهداری و نیز ایجاد دسترسی به اشیاء حامل دانش و میراث فرهنگی گذشتگان، تأسیس و در طول سالیان گسترش یافته‌اند. در بعضی از سازمان‌ها، این سه نهاد فرهنگی، در کنار یکدیگر تأسیس می‌شوند و با هدفی مشترک به ارائه خدمات می‌پردازند. با ورود به عصر رقمی، تمامی سازمان‌ها به استفاده از سامانه‌های نرم‌افزاری روی آوردند و شرکت‌های تولید نرم‌افزار به تولید نرم‌افزارهای گوناگون اقدام کردند. اما سازمان‌هایی که کتابخانه، موزه و آرشیو را به‌عنوان سه نهاد میراث فرهنگی و اطلاعاتی در کنار یکدیگر دارند، ترجیح می‌دهند که از سامانه متمرکزی برای تجميع اطلاعات خود استفاده کنند تا با کنار یکدیگر قرارگرفتن اطلاعات، کار پژوهش نیز تسهیل شود. کتابخانه‌ها، موزه‌ها و آرشیوها علی‌رغم داشتن اشتراکات فراوان، تفاوت‌های زیادی دارند که یکی از نقاطی که این تفاوت‌ها نمایان می‌شود، انتظارات و خواسته‌هایی است که مدیران این سه نهاد از سامانه نرم‌افزاری مورد استفاده خود دارند. پژوهشگران در تحقیق حاضر، با مطالعه موردی کتابخانه، موزه و مرکز اسناد آستان مقدس قم، درصدد ارزیابی سامانه متمرکز نرم‌افزاری مورد استفاده این مراکز، براساس دیدگاه مدیران با توجه به مؤلفه‌های امنیت اطلاعات هستند.

کلیدواژه‌ها

کتابخانه؛ موزه؛ آرشیو؛ سامانه نرم‌افزاری؛ آستان مقدس حضرت فاطمه معصومه (س)؛ امنیت نرم‌افزاری؛ امنیت اطلاعات.

امنیت اطلاعات سامانه متمرکز نرم‌افزاری از دیدگاه مدیران

مطالعه موردی: کتابخانه، موزه و مرکز اسناد آستان مقدس قم

نیره خدادادشهری^۱، معصومه امید^۲ و پیمان جلیل‌پور^۳

مقدمه

امروزه سازمان‌ها جهت پیشرفت و همگامی با عصر اطلاعات به استفاده از فناوری‌های اطلاعاتی و ارتباطاتی متنوعی روی آورده‌اند. حضور این فناوری‌ها تأثیر به‌سزایی بر کیفیت محصول، بهبود خدمات به مشتریان و بهبود ارتباطات و اطلاعات دارند که همگی از شروط اولیه موفقیت برای سازمان‌های امروزی به‌شمار می‌روند (رضائیان و تقی‌زاده، ۱۳۸۶). در این میان سه نهاد کتابخانه، موزه و آرشیو که از قدیمی‌ترین سازمان‌های دانش محسوب می‌شوند، برای بقا و تسهیل در رسیدن به اهداف سازمانی خود اقدام به استفاده از این فناوری‌ها کرده‌اند. اگر چه این نهادها به‌طور سنتی بر انواع متفاوتی از منابع اطلاعاتی تأکید دارند و خدمات‌شان بر منابع متفاوتی متمرکز است و در اصل اساس کار آن‌ها بر استانداردها و قواعد حرفه‌ای متفاوتی بنا نهاده شده است، اما آن‌ها دارای رسالتی مشترک هستند که شامل گردآوری، سازماندهی، حفاظت و فراهم‌آوردن امکانات استفاده از میراث‌های فرهنگی و علمی است (پاشائی‌زاد، ۱۳۸۸). لذا با ظهور و استفاده از فناوری‌های اطلاعاتی شبکه‌ای و با رشد تقاضای کاربران برای دسترسی و استفاده از میراث فرهنگی ذخیره‌شده در این سه نهاد، نوعی همگرایی در آن‌ها به وجود آمده است. استفاده از سامانه یکپارچه نرم‌افزاری برای ذخیره، سازماندهی و اشاعه اطلاعات، یکی از نتایج این همگرایی محسوب می‌شود. از آنجا که اطلاعات و حفاظت از آن‌ها در سازمان‌های دانش‌مدار بسیار حیاتی است، رعایت عوامل امنیت اطلاعات در سامانه‌ی نرم‌افزاری از مهم‌ترین معیارهای انتخاب نرم‌افزاری قدرتمند از سوی سازمان کتابخانه، موزه و مرکز اسناد به‌شمار می‌آید.

۱. دانشجوی کارشناسی ارشد مطالعات

آرشیوی دانشگاه الزهراء
(shahri.lib.65@gmail.com)

(نویسنده مسئول)

۲. کارشناس علم اطلاعات و

دانش‌شناسی دانشگاه قم

۳. کارشناسی ارشد علم اطلاعات و

دانش‌شناسی دانشگاه شهید چمران

اهواز

بیان مسئله

سه نهاد کتابخانه، موزه و آرشیو همواره نقش واسطه‌گرانه بین محتوای خود و کاربران‌شان داشته‌اند. آن‌ها در جهت ارائه خدمت، تأمین دسترس‌پذیری و اشاعه اطلاعات با استفاده از فناوری‌های نوین اطلاعاتی به استفاده از سامانه‌های نرم‌افزاری یکپارچه روی آورده‌اند. استفاده از سامانه متمرکز، قطعاً مزایا و معایبی را به دنبال دارد. نکته حائز اهمیت این است که ممکن است امنیت اطلاعات، با استفاده از نرم‌افزاری ناکارآمد به خطر بیفتد. تولیدکنندگان نرم‌افزارها برای پیروزی در رقابت تنگاتنگی که در دنیای رقمی و عصر الکترونیکی به وجود آمده، تلاش می‌کنند با رعایت مؤلفه‌های امنیت اطلاعات، محصولی کارآمد و با اطمینان عرضه کنند.

کتابخانه‌ها، موزه‌ها و آرشیوها، دارای مفاهیم و ویژگی‌های خاص خود هستند و با در نظر گرفتن مأموریت، جایگاه، جامعه کاربران، منابع مالی، انسانی و دیگر عوامل ترغیب یا محدودکننده مجموعه‌ای را گردآوری و سازماندهی می‌کنند و آن را دسترس‌پذیر می‌سازند. اهمیت حفظ و نگهداری اطلاعات در این نهادها به یک میزان نیست، هنگامی که منبع اطلاعات تک‌نسخه است اهمیت حفظ و نگهداری آن به اوج خود می‌رسد و نوع دسترسی نیز در این نهادها متفاوت است (طهرانی‌پور، ۱۳۸۸). بر این اساس انتظاراتی که مدیران این سه نهاد از سامانه‌های نرم‌افزاری دارند، متفاوت است. بررسی نظرات مدیران کتابخانه‌ها، موزه‌ها و آرشیوها می‌تواند یاریگر ما در آگاهی از توقعات و انتظارات این مراکز از سامانه‌های نرم‌افزاری مورد استفاده باشد.

مدیریت فرهنگی آستان مقدس حضرت فاطمه معصومه (س) در جهت تجمیع اطلاعات علمی و فرهنگی ذخیره‌شده در نهادهای کتابخانه، موزه و مرکز اسناد و تسهیل در امر پژوهش و افزایش بهره‌وری از اطلاعات موجود در این سه نهاد به استفاده از سامانه نرم‌افزاری یکپارچه پارس آذرخش مبادرت کرده است. با توجه به این که موزه آستان مقدس قم اخیراً اقدامات اولیه و محدودی در استفاده از سامانه نرم‌افزاری داشته‌اند، لذا پژوهش حاضر درصدد است دیدگاه مدیران کتابخانه و مرکز اسناد آستان مقدس حضرت فاطمه معصومه (س) را در مورد سامانه متمرکز نرم‌افزار پارس آذرخش با توجه به مؤلفه‌های امنیت اطلاعات بسنجد.

اهمیت و ضرورت انجام پژوهش

در محیط پیچیده شبکه‌های رایانه‌ای و اینترنت، مخاطرات گسترده‌ای سامانه‌های رایانه‌ای، سامانه‌های اطلاعاتی، فعالیت‌ها و زیرساخت‌های حیاتی وابسته به آن‌ها را تهدید می‌کند. حفاظت سامانه‌های اطلاعاتی از حملات امنیتی یک چالش مستمر است که بسیاری از سازمان‌ها با آن مواجهند (حریری و نظری، ۱۳۹۱). امنیت اطلاعات، مجموعه ابزارها برای

جلوگیری از سرقت، حمله، جنایت، جاسوسی و خرابکاری و علم مطالعه روش‌های حفاظت از داده‌ها در رایانه و نظام‌های ارتباطی در برابر دسترسی و تغییرات غیر مجاز است (اردلان، ۱۳۸۷). مفهوم امنیت نرم‌افزار شامل حفاظت از سیستم‌های عامل و برنامه‌های کاربردی سازمان از دستیابی غیرمجاز یعنی هرگونه سوءاستفاده، تغییرات و حذف عمدی یا غیرعمدی است (امنیت نرم‌افزار، ۱۳۹۴). پس در طراحی و ساخت نرم‌افزارها نیاز است تدابیر امنیتی به‌گونه‌ای باشد که اطلاعات از هرگونه خطر احتمالی مصون باشد و امنیت آن تأمین شود.

نهادهای میراث‌فرهنگی به‌عنوان سازمان‌هایی که اطلاعات بسیار مهم و ارزشمندی نگاه‌داری می‌کنند، نیازمند استفاده از نرم‌افزاری با ضریب امنیتی بالا هستند. هنگامی که نهادهای میراث‌فرهنگی به‌صورت جداگانه فعالیت می‌کنند، با توجه به نیازها و انتظارات خود به انتخاب و استفاده از نرم‌افزار مبادرت می‌ورزند. اما هنگامی که کتابخانه، موزه و آرشیو در کنار یکدیگر، تحت نظر یک سازمان مادر، فعالیت می‌کنند و از یک سامانه متمرکز نرم‌افزاری بهره می‌گیرند، تفاوت‌هایی که مدیران این مراکز از نرم‌افزار مورد استفاده دارند، نمود پیدا می‌کند.

آستان مقدس حضرت فاطمه معصومه (س) با توجه به تقدس و قدمت تاریخی و فرهنگی این مکان، به گردآوری، حفظ و نگاه‌داری و دسترس‌پذیری میراث علمی و فرهنگی این آستان مبادرت ورزیده است. در این راستا در جهت رقمی‌سازی و الکترونیکی کردن و دسترس‌پذیری هر چه بهتر اطلاعات خود از سامانه متمرکز نرم‌افزاری پارس‌آذرخش استفاده می‌کند. هرچه برنامه‌ها و نرم‌افزارها پیچیده‌تر و بزرگ‌تر باشند نیاز به اعمال شیوه‌های کنترل دسترسی و ایمن‌سازی نرم‌افزارها بیشتر احساس می‌شود. با توجه به اهمیت حفظ امنیت اطلاعات، همواره مسائل مربوط به امنیت و محرمانگی اطلاعات نگرانی‌هایی را برای مدیران ایجاد می‌کند. هر نهادی متناسب با ماهیت، رسالت و اهداف خود در جهت تحقق امنیت اطلاعات، انتظارات متفاوتی از نرم‌افزار پارس‌آذرخش دارد. ارزیابی این نرم‌افزار از دیدگاه مدیران کتابخانه و مرکز اسناد آستان مقدس حضرت فاطمه معصومه (س) براساس مؤلفه‌های امنیت اطلاعات می‌تواند وجوه اشتراک و افتراق نظرات مدیران را نسبت به نرم‌افزار بازنمایی کند و در جهت برآورده شدن نظرات نهادهای مختلف گام‌هایی بردارد.

اهداف پژوهش

هدف اصلی پژوهش ارزیابی سامانه یکپارچه نرم‌افزار پارس‌آذرخش از دیدگاه مدیران کتابخانه و مرکز اسناد آستان مقدس حضرت فاطمه معصومه (س)، بر اساس مؤلفه‌های امنیت اطلاعات است. علاوه بر آن می‌توان موارد زیر را به عنوان اهداف فرعی پژوهش قلمداد کرد:

۱. سنجش امنیت اطلاعات براساس شاخص مدیریت ارتباطات و عملیات در سامانه یکپارچه

نرم‌افزاری کتابخانه و مرکز اسناد آستان مقدس حضرت فاطمه معصومه (س) براساس دیدگاه مدیران؛

۲. سنجش امنیت اطلاعات براساس شاخص کنترل دسترسی در سامانه یکپارچه نرم‌افزاری

کتابخانه و مرکز اسناد آستان مقدس حضرت فاطمه معصومه (س) براساس دیدگاه مدیران؛

۳. سنجش امنیت اطلاعات براساس شاخص مدیریت حوادث امنیت اطلاعات در سامانه

یکپارچه نرم‌افزاری کتابخانه و مرکز اسناد آستان مقدس حضرت فاطمه معصومه (س)

براساس دیدگاه مدیران؛

۴. تعیین نقاط اختلاف دیدگاه مدیران کتابخانه و مرکز اسناد نسبت به مؤلفه‌های امنیت

اطلاعات در سامانه یکپارچه نرم‌افزاری پارس‌آذرخش.

پرسش‌های پژوهش

۱. وضعیت امنیت اطلاعات براساس شاخص مدیریت ارتباطات و عملیات در سامانه یکپارچه

نرم‌افزاری کتابخانه و مرکز اسناد آستان مقدس حضرت فاطمه معصومه (س) براساس

دیدگاه مدیران چگونه است؟

۲. وضعیت امنیت اطلاعات براساس شاخص کنترل دسترسی در سامانه یکپارچه نرم‌افزاری

کتابخانه و مرکز اسناد آستان مقدس حضرت فاطمه معصومه (س) براساس دیدگاه مدیران

چگونه است؟

۳. وضعیت امنیت اطلاعات براساس شاخص مدیریت حوادث امنیت اطلاعات در سامانه

یکپارچه نرم‌افزاری کتابخانه و مرکز اسناد آستان مقدس حضرت فاطمه معصومه (س)

براساس دیدگاه مدیران چگونه است؟

۴. دیدگاه مدیران کتابخانه و مرکز اسناد نسبت به مؤلفه‌های امنیت اطلاعات در سامانه

یکپارچه نرم‌افزاری پارس‌آذرخش چه تفاوتی با هم دارند؟

تعاریف مفهومی و عملیاتی

امنیت اطلاعات

تعریف مفهومی: امنیت اطلاعات به مجموعه‌ای از تدابیر، روش‌ها و ابزارها برای جلوگیری

از دسترسی و تغییرات غیرمجاز در نظام‌های رایانه‌ای و ارتباطی اطلاق می‌شود (اسدی، ۱۳۸۴).

تعریف عملیاتی: در پژوهش حاضر امنیت اطلاعات در سامانه یکپارچه نرم‌افزاری بر

مبنای استاندارد ISO/IEC ۲۷۰۰۲ بر اساس سه شاخص مدیریت ارتباطات و عملیات، کنترل

دسترسی، مدیریت حوادث امنیت اطلاعات سنجیده شده است.

کتابخانه

تعریف مفهومی: کتابخانه مجموعه‌ای از اطلاعات، منابع، کتاب‌ها، و خدمات و نیز، ساختاری است که آن مواد را در خود جای داده است. این مواد را برای استفاده، سازماندهی می‌کنند و ممکن است سازمانی عمومی یا مؤسسه و یا فرد، آن‌ها را به‌طور خصوصی نگهداری کند (پاشائی‌زاد، ۱۳۸۸).

تعریف عملیاتی: منظور از کتابخانه در این پژوهش کتابخانه آستان مقدس حضرت فاطمه معصومه (س) است.

آرشیو

تعریف مفهومی: آرشیو در اصطلاح به مجموعه نوشته‌ها و اسنادی گفته می‌شود که خود حاصل فعالیت‌های روزمره و مستمر دیوان‌های سابق و ادارات کنونی است و معمولاً شامل نوشته‌ها و اسنادی نظیر شرح وظایف، دستورات، خط‌مشی‌ها، تشکیلات، فعالیت‌های اجرایی و نیز مسائل حقوقی، فرهنگی، اجتماعی، نظامی و هر نوع اوراق مهم دیگر نظیر قبale‌های فروش، رقبات و پیش‌نویس مکاتبات است که به سبب ارزش دائمی‌شان در محلی به همین نام نگهداری می‌شوند (صمیعی، ۱۳۸۱).

تعریف عملیاتی: منظور از آرشیو، در این پژوهش مرکز اسناد و آرشیو آستان مقدس حضرت فاطمه معصومه (س) است.

پیشینه پژوهش

تحقیقات بسیاری در مورد نرم‌افزار پارس آذرخش و امنیت اطلاعات در ایران و خارج از کشور صورت گرفته است. در ادامه به چند مورد از تحقیقات جدیدی که با پژوهش حاضر ارتباط بیشتری دارند، اشاره می‌شود:

خامدا (۱۳۸۳) در پژوهش خود با عنوان «ارزیابی وضعیت مدیریت امنیت اطلاعات در مؤسسه‌های پژوهشی دولتی شهر تهران» با استفاده از شاخص‌های ایزو ۱۷۷۹۹ به تعیین وضعیت مدیریت امنیت اطلاعات در مؤسسات مذکور پرداخت. نتایج نشان داد که با ۹۵ درصد اطمینان عملکرد مؤسسه‌های پژوهشی دولتی شهر تهران از نظر رعایت استاندارد ایزو ۱۷۷۹۹ در زمینه مدیریت امنیت اطلاعات بسیار ضعیف بوده است.

محمودزاده و راد رجی (۱۳۸۵) در «مدیریت امنیت در سیستم‌های اطلاعاتی» با هدف شناسایی و سنجش تأثیر عواملی که سامانه‌های اطلاعاتی سازمان‌ها را با خطر سرقت، نابودی و یا تغییر اطلاعات مواجه می‌سازند، به مطالعه پرداختند. نتایج پژوهش نشان داد مؤلفه

آگاهی نداشتن کاربران بالاترین تهدید و پس از آن امنیت نیروی انسانی دومین تهدید برای امنیت اطلاعات سامانه‌های رایانه‌ای است.

آرام (۱۳۸۸) شاخص‌های مؤثر بر مدیریت امنیت اطلاعات در فناوری اطلاعات شرکت گاز پارس جنوبی را مورد سنجش قرار داد. در این پژوهش، ابتدا شاخص‌های تأثیرگذار بر مدیریت امنیت اطلاعات تعیین شد، سپس با استفاده از تحلیل اطلاعاتی که از طریق پرسشنامه جمع‌آوری شده بود، به رتبه‌بندی و تعیین جایگاه شاخص‌ها و عوامل کلیدی مؤثر بر بهبود سامانه مدیریت امنیت اطلاعات و تعیین مؤثرترین شاخص‌ها پرداخته شد. نتایج پژوهش حاکی از تأثیرگذاری بیشتر عوامل انسانی از دیدگاه کارشناسان فناوری اطلاعات بود و پس از آن شاخص‌های مربوط به عوامل مدیریتی، فنی و مالی قرار داشت.

زنده‌دل نوبری (۱۳۸۹) در پایان‌نامه خود به ارائه مدلی برای رتبه‌بندی سازمان‌ها بر مبنای اندازه‌گیری و شناسایی میزان بلوغ امنیت اطلاعات در آن‌ها پرداخت. بدین منظور، پس از تعیین شاخص‌های امنیت اطلاعات در قالب دو دسته کلی فنی و مدیریتی و با توجه به معیارهای سه‌گانه «امنیت»، «ایمنی» و «پایداری»، نظرهای خبرگان فناوری اطلاعات بخش‌های انفورماتیک در سه سازمان مطالعه شد. با توجه به یافته‌ها، از نظر بلوغ امنیت، بانک پاسارگارد رتبه اول، دانشگاه تهران رتبه دوم و بانک تجارت رتبه سوم را به‌دست آوردند.

حسن‌زاده، کریم‌زاده‌گان مقدم و جهانگیری (۱۳۹۱) در پژوهشی به «ارائه چارچوب مفهومی برای ارزیابی و آموزش آگاهی از امنیت اطلاعات کاربران» پرداخت. در این پژوهش میزان سطح آگاهی از امنیت اطلاعات کاربران را در سه سطح دانش، نگرش و رفتار بر اساس^۷ مؤلفه جنسیت، تحصیلات، میزان آشنایی با مهارت فناوری اطلاعات، میزان سابقه شغلی، درجه سازمانی، رشته تحصیلی و رده شغلی مورد ارزیابی قرار داد. یافته‌ها نشان داد از بین هفت متغیر مستقل فقط آشنایی با مهارت فناوری اطلاعات، درجه سازمانی، رشته تحصیلی و رده شغلی کارمندان با پرمایگی آگاهی از امنیت اطلاعات آنان دارای همبستگی است. می‌توان نتیجه گرفت اولاً آموزش امنیت اطلاعات ضرورت دارد، ثانیاً در برنامه‌ریزی آموزش امنیت اطلاعات به کارکنان بایستی درجه سازمانی، رشته تحصیلی و رده شغلی آن‌ها مورد توجه قرار بگیرد تا آموزش‌ها مؤثر واقع شوند.

حریری و نظری (۱۳۹۱) در پژوهشی با عنوان «امنیت اطلاعات در کتابخانه‌های دیجیتال ایران» با استفاده از پرسشنامه‌ای که بر مبنای استاندارد ISO/IEC 27002 تهیه شده بود و براساس یازده شاخص و ۷۹ زیرشاخص، امنیت اطلاعات را در ۴۵ کتابخانه مورد سنجش قرار داد. یافته‌ها نشان داد کتابخانه‌ها از لحاظ امنیت اطلاعات در سطحی قوی قرار دارند. آسیب‌پذیرترین نقاط امنیتی، «خط‌مشی امنیت» و «امنیت نیروی انسانی»، هر

دو با میانگین ۰/۶۳ است. کتابخانه‌های رقمی مؤسسه نشر امام خمینی (ره)، پژوهشگاه نیرو، فرهنگستان هنر، کتابخانه رقمی علوم انسانی شهرداری تهران، کتابخانه رقمی شرکت برق منطقه‌ای خراسان، کتابخانه رقمی دانشگاه تبریز با میانگین ۱، بالاترین میانگین امنیت اطلاعات را دارند. در مجموع ۷۵/۵۵ % کتابخانه‌های رقمی ایران از لحاظ امنیت اطلاعات در سطح قوی و ۲۴/۴۶ % در سطح متوسط هستند. شاخص‌های امنیت اطلاعات از نظر رعایت در کتابخانه‌های رقمی دارای تفاوت معناداری است، اما تفاوت معناداری بین کتابخانه‌های رقمی دانشگاهی و غیردانشگاهی از نظر امنیت اطلاعات وجود ندارد.

روش‌شناسی پژوهش

نوع پژوهش حاضر کاربردی و روش آن پیمایشی - تحلیلی است. جامعه پژوهش را مدیران کتابخانه و مرکز اسناد آستان مقدس حضرت فاطمه معصومه (س) تشکیل می‌دهد. ابزار گردآوری اطلاعات مصاحبه نیمه ساختاریافته است که پرسش‌های آن برگرفته از سه شاخص استاندارد ISO/IEC 27002 است. این سه شاخص شامل مدیریت ارتباطات و عملیات، کنترل دسترسی، مدیریت حوادث امنیت اطلاعات است. همچنین قابل ذکر است که تجزیه و تحلیل داده‌ها در پژوهش حاضر به روش کیفی صورت گرفته است.

یافته‌های پژوهش

• **پرسش اول پژوهش** حاضر، به بررسی وضعیت امنیت اطلاعات براساس شاخص مدیریت ارتباطات و عملیات در سامانه یکپارچه نرم‌افزاری کتابخانه و مرکز اسناد آستان مقدس حضرت فاطمه معصومه (س) پرداخته است.

دیدگاه‌های مدیران کتابخانه و مرکز اسناد در رابطه با این شاخص عبارت است از:

۱. آیا تغییر در امکانات و سامانه‌های پردازش اطلاعات به لحاظ سخت‌افزاری و نرم‌افزاری تحت کنترل است؟

مدیران کتابخانه و مرکز اسناد آستان مقدس حضرت فاطمه معصومه (س) تغییر در امکانات و سامانه‌های پردازش اطلاعات را غیر قابل کنترل دانستند.

۲. آیا به منظور کاهش فرصت‌های دستکاری غیر عمد یا غیرمجاز، یا استفاده نابه‌جا، وظایف و حدود مسئولیت‌ها تفکیک شده است؟

مدیر کتابخانه با استناد به اینکه این سامانه محدودیت‌ها و تفکیک‌هایی که برای گروه‌های کاربری مختلف با مسئولیت‌های متفاوت در نظر گرفته، کافی است، به سؤال فوق پاسخ مثبت داده است. مدیر مرکز اسناد براساس این که گروه‌های کاربری با مسئولیت‌های ویژه، دسترسی

به بخش‌های مختلف نرم‌افزاری را به‌طور چشمگیری فراهم می‌کند به سؤال فوق پاسخ منفی داده است.

۳. آیا خدمات، گزارش‌ها و سوابق تهیه شده توسط پیمانکاران و اشخاص ثالث، به‌صورت قاعده‌مند، پایش، بازنگری و نگهداری می‌شود؟

براساس نظر مدیران کتابخانه و مرکز اسناد آستان مقدس قم امکان گزارش‌گیری و نگهداری سوابق برای کاربران از طریق ایجاد کتابخانه شخصی وجود دارد و امکان گزارش‌گیری برای کارمندان نیز به‌طور کامل وجود دارد.

۴. آیا پیش از تهیه نرم‌افزار و سخت‌افزار جدیدی که به‌منظور ارتقای سامانه تهیه می‌شود، نظیر سرویس‌دهنده‌ها و نرم‌افزارهای تحت وب، برای اطمینان از صحت و کارایی، آزمایش‌های مناسب انجام می‌پذیرند؟

مدیران کتابخانه و مرکز اسناد آستان مقدس حضرت فاطمه معصومه (س) در پاسخ به پرسش فوق اذعان داشتند سامانه یکپارچه نرم‌افزاری پارس آذرخش قبل از بارگذاری آزمایش‌های لازم را انجام داده و بعد از رفع خطاهای سیستمی و اطمینان از صحت و کارایی به بارگذاری اقدام کردند.

۵. آیا کنترل‌های لازم برای تشخیص، پیشگیری و ترمیم به‌منظور حفاظت در برابر کدهای مخرب رایانه‌ای و ویروس‌ها، انجام می‌شود؟

مدیران کتابخانه و مرکز اسناد با استناد به پاسخ مسئولین شرکت نرم‌افزاری پارس آذرخش در خصوص اطمینان‌دهی جهت، تشخیص، پیشگیری و ترمیم سامانه در برابر کدهای مخرب رایانه‌ای و ویروس‌ها و در صورت بروز هرگونه مشکل امنیتی امکان بازگشت تمام اطلاعات، به پرسش فوق پاسخ مثبت دادند.

۶. آیا نسخه پشتیبان از اطلاعات و نرم‌افزارها، با توجه به خط‌مشی توافق شده، به‌صورت منظم تهیه می‌شوند؟

براساس پاسخ مدیران کتابخانه و مرکز اسناد آستان مقدس حضرت فاطمه معصومه (س)، به‌طور منظم نسخه پشتیبان از اطلاعات و نرم‌افزارها تهیه می‌شود.

۷. آیا برای مدیریت محیط‌های ذخیره‌سازی قابل جابه‌جایی همانند فلش‌دیسک و هارد اکسترنال و غیره، روش‌های اجرایی وجود دارد؟

براساس پاسخ مدیران کتابخانه و مرکز اسناد امکان ذخیره‌سازی اطلاعات در محیط‌های قابل جابه‌جایی مثل هارد اکسترنال، دیسک و غیره وجود دارد.

۸. آیا سوابق فعالیت‌های کاربران، برای یک بازه زمانی توافق شده نگهداری می‌شوند تا در رسیدگی‌های آتی و پایش کنترل دسترسی کمک کنند؟

مدیران کتابخانه و مرکز اسناد آستان مقدس حضرت فاطمه معصومه (س) در پاسخ به سؤال فوق اذعان داشتند همواره سوابق فعالیت‌های کاربران نگهداری و کنترل می‌شود.

۹. آیا وقایع خرابی‌ها ثبت، تحلیل، و اقدام مناسبی انجام می‌شود؟

بر اساس پاسخ مدیران کتابخانه و مرکز اسناد، متأسفانه برخی از خرابی‌ها، ثبت نمی‌شود در این جهت باید عکسی از خرابی ایجاد شده گرفته شود تا تحلیل شده و اقدام لازم در جهت رفع آن صورت گیرد.

۱۰. آیا ساعت‌های تمامی سامانه‌های پردازش اطلاعات کاربران و کارسازها، با یک منبع زمانی توافق شده هم‌زمان می‌شوند؟

بر اساس نظر مدیران کتابخانه و مرکز اسناد آستان مقدس حضرت فاطمه معصومه (س) امکان هم‌زمانی کارسازها و سامانه‌های پردازش اطلاعات با یک منبع زمانی توافق شده، وجود دارد.

• **پرسش دوم پژوهش** به بررسی وضعیت امنیت اطلاعات براساس شاخص کنترل دسترسی در سامانه یکپارچه نرم‌افزاری کتابخانه و مرکز اسناد آستان مقدس حضرت فاطمه معصومه (س) می‌پردازد.

در ادامه نظرات مدیران این مراکز در رابطه با این شاخص ارائه می‌شود.

۱. آیا یک خطمشی کنترل دسترسی با توجه به شرایط کار و الزام‌های امنیتی در خصوص دسترسی وجود دارد؟

مدیر کتابخانه آستان مقدس حضرت فاطمه معصومه (س) با توجه به شرایط کار و الزام‌های امنیتی در کتابخانه خطمشی کنترل دسترسی را مناسب ارزیابی کرد. اما مدیر مرکز اسناد با توجه به شرایط کار و الزام‌های امنیتی آرشیو خطمشی کنترل دسترسی را در مسئولیت‌های ویژه مناسب ارزیابی نکرد، زیرا این سامانه یکپارچه سلسله‌مراتب سازمانی را در ایجاد خطمشی کنترل دسترسی لحاظ نکرده است.

۲. آیا برای اعطا یا لغو دسترسی به سامانه‌ها و خدمات اطلاعاتی، یک روش اجرایی رسمی ثبت و حذف کاربر وجود دارد؟

بر اساس پاسخ مدیران کتابخانه و مرکز اسناد، روش اجرایی رسمی جهت ثبت و حذف کاربر برای اعطا و لغو دسترسی به سامانه وجود دارد.

۳. آیا تخصیص کلمات عبور، از طریق یک فرایند مدیریتی رسمی کنترل می‌شود؟

بنابر پاسخ مدیران کتابخانه و مرکز اسناد آستان مقدس حضرت فاطمه معصومه (س)، تخصیص و تغییر کلمه عبور در یک فرایند مدیریتی رسمی قابل کنترل است.

۴. آیا مدیریت با استفاده از یک فرایند رسمی، حقوق دسترسی کاربران را در فاصله‌های زمانی منظم، بازنگری می‌کند؟

براساس پاسخ مدیران کتابخانه و مرکز اسناد آستان مقدس قم، با استفاده از یک فرایند رسمی، حقوق دسترسی کاربران را در فاصله زمانی منظم بازنگری می‌شود.
۵. آیا کاربران در انتخاب و به کارگیری کلمه عبور به پیروی از شیوه‌های امنیتی صحیح ملزم می‌شوند؟

مدیران کتابخانه و مرکز اسناد آستان مقدس حضرت فاطمه معصومه (س)، در پاسخ به سؤال فوق اذعان داشتند، کاربران در انتخاب کلمه عبور خود هیچ نقشی ندارند. و فقط از مجرای مدیریت امکان ایجاد و تغییر کلمه عبور می‌باشد. اما در خصوص به کارگیری کلمه عبور کاربر به پیروی از شیوه‌های امنیتی ملزم و متعهد می‌شود.
۶. آیا کاربران فقط به خدماتی که مشخصاً استفاده از آن‌ها برایشان مجاز شده، دسترسی دارند؟
بر اساس پاسخ مدیران کتابخانه و مرکز اسناد، کاربران فقط به خدماتی که مشخصاً استفاده از آن‌ها برایشان مجاز است دسترسی دارند.

۷. آیا دسترسی فیزیکی و منطقی به درگاه‌های عیب‌یابی و پیکربندی تحت کنترل است؟
مدیران کتابخانه و مرکز اسناد، استفاده از برنامه کاربردی را که در برخی موارد به عنوان یک درگاه عیب‌یابی به شمار می‌رود، قابل کنترل نمی‌دانند. به عنوان مثال زمانی که رکوردی از منابع قفل شود و از اختیار کاربر خارج شود جهت آزادسازی این رکورد باید از برنامه کاربردی استفاده کرد اما باز شدن این رکورد توسط هر کاربری از طریق نرم افزار برنامه کاربردی توسط مدیریت قابل کنترل نیست.

۸. آیا تمامی کاربران یک شناسه یکتا (شناسه کاربر) برای استفاده شخصی خودشان دارند و یک فن مناسب تصدیق هویت، به منظور اثبات هویت ادعا شده یک کاربر، انتخاب می‌شود؟

مدیران کتابخانه و مرکز اسناد آستان مقدس قم، در پاسخ شناسه کاربر را در سامانه یکپارچه نرم افزاری فنی برای تصدیق هویت می‌دانند.

۹. آیا لایه‌های ارتباطی غیرفعال باید پس از یک بازه زمانی تعریف شده برای غیرفعال بودن، بسته و قطع می‌شوند؟

پاسخ مدیران کتابخانه و مرکز اسناد، به سؤال فوق مثبت بود.

۱۰. آیا مطابق با خط‌مشی کنترل دسترسی تعریف شده، دسترسی کاربران و کارکنان پشتیبانی کننده به اطلاعات و کارکردهای سیستم کاربری، محدود می‌شود؟
مدیران کتابخانه و مرکز اسناد، ضمن پاسخ مثبت به سؤال فوق، افزودند که دسترسی

کارکنان پشتیبانی‌کننده به اطلاعات محدود است و اگر سازمان اجازه دسترسی به شرکت ندهد، این امکان وجود ندارد.

۱۱. آیا برای فعالیت‌های کار از راه دور، خط‌مشی، طرح‌های عملیاتی و روش‌های اجرایی، ایجاد و پیاده‌سازی می‌شوند؟

بر اساس پاسخ مدیران کتابخانه و مرکز اسناد، نرم‌افزار پارس آذرخش در سطح اینترنت دارای این قابلیت هست، اما در آستان مقدس قم در سطح شبکه اینترنت از این نرم‌افزار استفاده می‌شود و به دلیل عدم استفاده از نرم‌افزار تحت وب، از این قابلیت سامانه پارس آذرخش استفاده نمی‌شود. که البته ضمن پاسخ یکسان به این سؤال، مدیر کتابخانه این مورد را یک ضعف می‌دانست و مدیر مرکز اسناد موافق استفاده از نرم‌افزار در سطح اینترنت بود.

۱۲. آیا از آی‌پی اختصاصی برای دسترسی به سرویس دهنده استفاده می‌شود؟
مدیران کتابخانه و مرکز اسناد، به سؤال فوق پاسخ مثبت دادند و در این باره تأکید کردند که امکان در نظر گرفتن آی‌پی اختصاصی برای گروه کاربری خاص نیز وجود دارد.

• **سومین پرسش پژوهش، در خصوص بررسی وضعیت امنیت اطلاعات براساس شاخص مدیریت حوادث امنیت اطلاعات در سامانه یکپارچه نرم‌افزاری پارس آذرخش است.**

دیدگاه مدیران کتابخانه و مرکز اسناد در این خصوص عبارت است از:
۱. آیا رویدادهای امنیت اطلاعات در کوتاه‌ترین زمان ممکن، از طریق مجاری مدیریتی مناسب گزارش می‌شود؟

براساس پاسخ مدیران کتابخانه و مرکز اسناد، متأسفانه رویدادهای امنیت اطلاعات از طریق مجاری مدیریتی در کوتاه‌ترین زمان ممکن گزارش نمی‌شود.
۲. آیا تمامی کارکنان، پیمانکاران و کاربران شخص ثالث سامانه‌ها و خدمات اطلاعاتی، نسبت به یادداشت و گزارش‌دهی هر ضعف امنیتی مشاهده‌شده یا مورد سوءظن در سامانه‌ها یا خدمات، ملزم شده‌اند؟

براساس پاسخ مدیران کتابخانه و مرکز اسناد آستان مقدس قم، کارکنان و کاربران ملزم به گزارش‌دهی ضعف امنیتی مشاهده‌شده نیستند.

۳. آیا به‌منظور حصول اطمینان از یک پاسخ سریع، مؤثر و منظم به حوادث امنیت اطلاعات، مسئولیت‌های مدیریتی و روش‌های اجرایی ایجاد شده است؟

با توجه به پاسخ مدیران کتابخانه و مرکز اسناد آستان مقدس حضرت فاطمه معصومه (س)، برای دریافت یک پاسخ سریع به حوادث امنیتی روش اجرایی و مسئولیت مدیریتی ایجاد نشده است. زیرا همواره در موارد امنیتی با توجه به خط‌مشی سازمان ابتدا باید بخش

فناوری اطلاعات مشکل امنیتی ایجاد شده را بررسی کند و سپس در موارد لزوم جهت تحلیل و برطرف کردن آن با شرکت پارس آذرخش ارتباط برقرار شود.

۴. آیا برای اینکه نوع، حجم و هزینه‌های حوادث امنیتی، قابل‌اندازه‌گیری و پایش باشند، ساز و کارهای لازم ایجاد شده است؟

بر اساس پاسخ مدیران کتابخانه و مرکز اسناد، ساز و کارهای لازم در برخی موارد جهت اندازه‌گیری و پایش نوع، حجم و هزینه‌های حوادث امنیتی ایجاد نشده است.

• **پرسشی چهارم پژوهش،** در رابطه با مقایسه دیدگاه‌های مدیران کتابخانه و مرکز اسناد است. در ادامه دیدگاه‌های مدیران این دو نهاد، براساس سه مؤلفه مورد بررسی، واکاوی می‌شود.

مؤلفه مدیریت ارتباطات و عملیات: در این بخش ده سؤال مطرح شد. مدیران کتابخانه و مرکز اسناد آستان مقدس قم، به نه سؤال مطرح‌شده در این بخش پاسخ‌های تقریباً یکسانی دادند و نظرات‌شان با یکدیگر همسو بود. فقط سؤال دوم این بخش مورد اختلاف بود. این سؤال در رابطه با تفکیک وظایف و حدود مسئولیت‌ها بود که از نظر مدیر کتابخانه تفکیک وظایف و اختیارات در این سطحی که برای نرم‌افزار پیش‌بینی و پیاده‌سازی شده، کفایت می‌کند اما مدیر مرکز اسناد با این شیوه تفکیک وظایف مخالف بود و آن را مغایر با امنیت اطلاعات در یک سامانه متمرکز نرم‌افزاری می‌دانست.

مؤلفه کنترل دسترسی: در این بخش ۱۲ سؤال از مدیران کتابخانه و مرکز اسناد پرسیده شد. که فقط در مورد سؤال اول، اختلاف نظر وجود داشت. که این سؤال در مورد خط‌مشی کنترل دسترسی با توجه به شرایط کار و الزام‌های امنیتی در خصوص دسترسی است. همان‌طور که پیش‌تر ذکر شد، شرایط امنیتی و امنیت اطلاعات در مراکز اسنادی و آرشیوی بسیار حساس‌تر از کتابخانه‌هاست. سؤال یازدهم نیز که در رابطه با دسترسی راه دور به نرم‌افزار بود، به دلیل استفاده در سطح اینترنت و نه در سطح شبکه جهانی اینترنت، این قابلیت علی‌رغم وجود در نرم‌افزار به کار گرفته نمی‌شود. که این مورد از نظر مدیر کتابخانه ضعف بسیار بزرگی عنوان شد ولی از دیدگاه مدیر اسناد، یک حسن و قابلیت مثبت تلقی شد.

مؤلفه مدیریت حوادث امنیت اطلاعات: در این بخش چهار سؤال مطرح شد. که مدیر کتابخانه و مرکز اسناد آستان مقدس قم، در پاسخ به هر چهار سؤال، اتفاق نظر داشتند.

بحث و نتیجه‌گیری

به‌منظور ارزیابی سامانه یکپارچه نرم‌افزار پارس آذرخش از دیدگاه مدیران کتابخانه و مرکز اسناد

آستان مقدس حضرت فاطمه معصومه (س) براساس مؤلفه‌های امنیت اطلاعات مصاحبه‌ای بر مبنای استاندارد ISO/IEC 27002 انجام گرفت. در بررسی وضعیت امنیت اطلاعات بر اساس شاخص مدیریت ارتباطات و عملیات ده سؤال مطرح شد. فقط در یک مورد مدیران کتابخانه و مرکز اسناد، اتفاق نظر نداشتند. مدیر مرکز اسناد به جهت تأکید ویژه‌ای که بر میزان کارکنان به بخش‌های مختلف نرم‌افزار داشت، بر تفکیک وظایف و مسئولیت‌ها و میزان دسترسی انتقاداتی داشت. در نه مورد دیگر هفت عملکرد مثبت و دو عملکرد نرم‌افزار منفی ارزیابی شد. براساس شاخص کنترل دسترسی نیز، در یک مورد اختلاف نظر و ۱۱ مورد اتفاق نظر وجود داشت که در این بین فقط یک مورد (دسترسی فیزیکی و منطقی به درگاه‌های عیب‌یابی و پیکربندی تحت کنترل) منفی ارزیابی شد. در دو بخش اول، وضعیت نرم‌افزار بسیار خوب ارزیابی شد، اما در بخش سوم، بررسی نرم‌افزار براساس مدیریت حوادث امنیت اطلاعات، پاسخ هر چهار سؤال منفی بود. به این معنا که نرم‌افزار در بخش‌های مدیریت ارتباطات و عملیات و همچنین کنترل دسترسی، عملکرد خوبی دارد اما در صورت بروز حادثه، نمی‌توان انتظار عملکرد خوبی از نرم‌افزار داشت.

همان‌طور که محمودزاده و رادرجبی و حسن‌زاده و همکاران در یافته‌های پژوهش خود اذعان دارند، آموزش و امنیت نیروی انسانی عامل بسیار تأثیرگذاری بر امنیت اطلاعات در سازمان است. محققان پژوهش حاضر نیز آگاهی نیروی انسانی را عامل مؤثری بر جلوگیری از حوادث و تأمین امنیت اطلاعات تشخیص داده‌اند.

در نهایت می‌توان عملکرد امنیت اطلاعات را در سامانه متمرکز نرم‌افزاری پارس آذرخش مثبت ارزیابی کرد، هر چند از نظر مدیر مرکز اسناد اشکالاتی به شیوه دسترسی افراد و کاربران به اطلاعات وجود دارد.

منابع

- اردلان، رضا (۱۳۸۷). تأثیر امنیت اطلاعات بر اقتصاد اطلاعات. اطلاع‌یابی و اطلاع‌رسانی، شماره ۷، صص ۵۱-۵۷.
- اسدی، مریم (۱۳۸۴). فناوری‌های امنیت اطلاعات: با یک دیدگاه طبقه‌بندی. علوم اطلاع‌رسانی، شماره ۳ و ۴، صص ۱-۱۶.
- امنیت نرم‌افزار (۱۳۹۴). برگرفته از سایت هلدینگ ICS. بازبینی‌شده در تیرماه ۱۳۹۴ از: <http://www.icsiran.com/> امنیت-نرم-افزار
- آرام، محمدرضا (۱۳۸۸). بررسی و سنجش مؤلفه‌های مؤثر بر مدیریت امنیت اطلاعات در فناوری اطلاعات شرکت گاز پارس جنوبی. پایان‌نامه کارشناسی ارشد، دانشگاه شهید بهشتی.

- پاشائی‌زاد، حسین (۱۳۸۸). تأثیر فناوری‌های نوین بر همگرایی میان نهادهای میراث فرهنگی: کتابخانه‌ها، آرشیوها و موزه‌ها. گنجینه اسناد، شماره ۷۵، صص ۸۵-۹۶.
- حریری، نجلا؛ نظری، زهرا (۱۳۹۱). «امنیت اطلاعات در کتابخانه‌های دیجیتال ایران». کتابداری و اطلاع‌رسانی، شماره ۵۸، صص ۶۱-۹۰.
- حسن‌زاده، محمد؛ کریم‌زادگان مقدم، داوود؛ جهانگیری، نرگس (۱۳۹۱). «ارائه یک چارچوب مفهومی برای ارزیابی پرمایگی و آموزش آگاهی از امنیت اطلاعات کاربران». نظام‌ها و خدمات اطلاعاتی، شماره ۲، صص ۱-۱۶.
- خامدار، زهرا (۱۳۸۳). ارزیابی وضعیت مدیریت امنیت اطلاعات در موسسه‌های پژوهشی دولتی شهر تهران. اطلاع‌شناسی، شماره ۳، صص ۱۲۷-۱۵۲.
- رضائیان، علی؛ تقی‌زاده، ابراهیم (۱۳۸۶). بررسی تأثیر سیستم فناوری اطلاعات برای ارائه خدمات مطلوب در سازمان کتابخانه‌ها، موزه‌ها و مرکز اسناد آستان قدس رضوی. کتابداری و اطلاع‌رسانی، شماره ۴۰، صص ۱۷۰-۱۸۲.
- زنده‌دل نوبری، بابک (۱۳۸۹). ارائه مدلی جهت رتبه‌بندی سازمان‌ها بر مبنای اندازه‌گیری و شناسایی میزان بلوغ امنیت اطلاعات در آنها. پایان‌نامه کارشناسی‌ارشد، دانشگاه آزاد اسلامی واحد علوم تحقیقات.
- صمیعی، میترا (۱۳۸۱). آرشیو. دایره‌المعارف کتابداری و اطلاع‌رسانی. سرویراستار عباس حرّی. تهران: کتابخانه ملی جمهوری اسلامی ایران.
- طهرانی‌پور، وحید (۱۳۸۸). بررسی وجوه افتراق و اشتراک کتابداری، آرشیوداری، موزه‌داری و آرشیوداری دیداری-شنیداری. در آرشیو، کتابخانه و موزه: وجوه افتراق و اشتراک. مجموعه مقالات هشتمین همایش سراسری انجمن علمی دانشجویی دانشگاه الزهراء (ش). اردیبهشت ۱۳۸۶. به کوشش سعید رضایی شریف‌آبادی و نگین نیکومنظری. تهران: کتابدار.
- محمودزاده، ابراهیم؛ را درجی، مهدی (۱۳۸۵). مدیریت امنیت در سیستم‌های اطلاعاتی، علوم مدیریت ایران، ۴ صص ۷۸-۱۱۲.

مهرنامه‌ها و جایگاه آن در تاریخ اجتماعی

(با معرفی عقدنامه‌ای از دوره فتحعلی‌شاه قاجار)

زهره مؤمن‌فرد و سیده زهره غمی‌لویی

چکیده

هدف از معرفی این سند مهرنامه، مطالعه وضعیت زنان در دوره قاجار است. در این دوره همه مردم، چه سرشناس و ثروتمند چه رعیت و فقیر، همگی دارای عقدنامه بودند. در واقع نوشتن آنچه میان خانواده‌های دو طرف مورد توافق بود، در هر شهر و روستایی مرسوم بود. تنها تفاوت در این میان، نفیس بودن و کیفیت ظاهری عقدنامه‌ها و میزان مهریه‌ها و جزئیاتی از این موارد بود که در این سند به آن پرداخته شده است. سندی که در حال حاضر مشاهده می‌کنید در سال ۱۲۴۳ هجری قمری در عهد سلطنت فتحعلی‌شاه قاجار نگارش یافته و بیانگر تمول و مکنت خانواده‌های طرفین در شهر شیراز جنت طراز است. این مقاله با روش کتابخانه‌ای مبتنی بر اسناد انجام شده است. یافته‌های تحقیق ارتباط بین شکل‌ها و سجع مهر با منزلت‌های اجتماعی و میزان صداقیه تعیین شده با طبقه اجتماعی زوجین را نشان می‌دهد.

کلیدواژه‌ها

قاجاریه؛ زنان؛ اوضاع اجتماعی؛ شیراز.

مهرنامه‌ها و جایگاه آن در تاریخ اجتماعی (با معرفی عقدنامه‌ای از دوره فتحعلی‌شاه قاجار)

زهره مومن فرد^۱ و سیده زهرا غمی لویی^۲

مقدمه

ازدواج از مهم‌ترین وقایع زندگی هر فرد در طول دوران حیات است که در هر جامعه از جوامع انسانی تابع شرایط، قوانین، عادات و آداب و رسوم خاصی است. البته در اثر تحولات اجتماعی، این آداب و رسوم نیز به کندی، متحول و دگرگون شده‌اند. آنچه از عقدنامه‌های این دوران مهم به نظر می‌رسد، علاوه بر زیباشناسی آرایه‌های مهرنامه‌ها، ارتباط آن با طبقات اجتماعی و تأثیر عوامل فرهنگی و اجتماعی بر آن است.

پیرو تحولات اجتماعی، ثبت و ضبط این واقعه مهم زندگی در شکل عقدنامه منعکس است. این اسناد (مهرنامه‌ها) با استفاده از تزئینات هنری مرسوم در زمان قاجار (تذهیب، رنگ‌آمیزی، خطوط به کار رفته، جدول‌بندی‌های رنگین و غیره)، بسیار زیبا و چشم‌نواز به نظر می‌رسند. در عقدنامه‌های دوره قاجار می‌توان نکات تاریخی مهمی را مشخص کرد که از آن جمله بررسی وضعیت زندگی طبقات اجتماعی و مطالعات مربوط به وضعیت زنان در این دوره است. بعد از بررسی اسناد، آنچه می‌توان نتیجه گرفت این است که زنان در دوره ساسانیان و هخامنشیان از منزلت و قدرت بهتری نسبت به دوره قاجار برخوردار بوده‌اند. برخی از عقدنامه‌های دوره قاجار دارای شرایط ضمن عقد بوده‌اند، البته میزان شروط فرهنگی بیشتر از شروط اقتصادی بود. برای روشن شدن این مسئله، در این پژوهش یک عقدنامه از نظر ساختاری مورد بررسی و تجزیه و تحلیل قرار می‌گیرد.

۱. کارشناس بررسی اسناد و مدارک سازمان

اسناد و کتابخانه ملی ایران

zahramomenfard@yahoo.com

۲. کارشناس بررسی اسناد و مدارک

سازمان اسناد و کتابخانه ملی ایران

nazy_1968@yahoo.com

نگاهی گذرا به ساختار سندشناسی عقدنامه‌ها:

عقدنامه‌ها از همان آغاز ساختاری مشخص داشته‌اند که آن‌ها را از سایر انواع اسناد متمایز می‌کند. غالباً در اسناد عقدنامه عبارت «هوالمولف بین القلوب» به‌عنوان جایگزین بسمله استفاده می‌شود. در تحمیدیه، بسته به توانایی قلم کاتب و قدرت انشا و با بهره‌وری از زلال آیات قرآن کریم و روایات، موضوع سند معمولاً با چیره‌دستی و در قالب عبارات زیبا به خواننده سند، شناسانده می‌شود.

در دیباچه، احادیث نبوی زینت‌بخش عبارات کاتب سند عقدنامه شده و سپس مشخصات کامل زوج همراه با توصیفات ادبی و شرایط کامل آورده می‌شد. سپس صدق، اظهار صیغه نکاح دائم و تاریخ تحریر دیگر بخش‌های محتوایی عقدنامه‌ها بود. در پایان و بیشتر در حواشی عقدنامه مکانی برای امضای شاهدان در نظر گرفته می‌شد.

ارتباط بین شکل و سجع مهر با منزلت اجتماعی:

مهرهایی که شاهدان عقدنامه استفاده می‌کردند نشان‌دهنده مقام و منصب آن‌ها بود. مهرهای چهارگوش و دارای ابعاد بزرگتر به سران و صاحبان مقام‌های مملکتی اختصاص داشت. طبقه متوسط از مهرهای بیضی‌شکل بهره می‌گرفتند.

هم‌چنین انتخاب سجع مهرهای به‌کار رفته در عقدنامه‌ها و نیز نوع خط استفاده‌شده در مهر هم نمادهایی مناسب برای تشخیص مراتب و مقام یک خانواده به‌شمار می‌آمد. این اسناد تاریخی می‌توانند زمینه‌آشنایی بیشتر مردم را با فرهنگ و سنت‌های مردمان گذشته فراهم آورند. ظاهر عقدنامه هم یکی دیگر از نشانه‌هایی است که از روی آن می‌توان دریافت صاحب آن عقدنامه در چه مرتبه‌ای قرار داشته است. در همین دوران قاجار، اکثر عقدنامه‌ها به‌صورت تک‌برگی تهیه می‌شده است، اما گاهی اوقات عقدنامه‌هایی در قالب چند برگ و در یک مجلد نوشته شده‌اند. هرچه تزئینات عقدنامه بیشتر و ظاهر آن نفیس‌تر باشد، جایگاه بالاتر آن خانواده به‌ویژه عروس و داماد را یادآوری می‌کند، به‌همین دلیل در عقدنامه‌های مربوط به عامه مردم و اقشار ضعیف جامعه، ظرافت‌های هنری، چندان به چشم نمی‌آید.

ارتباط میزان صداقیه تعیین‌شده با طبقه اجتماعی زوجین:

نکته قابل‌توجه در این قباله‌ها، نوع مهریه‌های تعیین‌شده است که اغلب شامل یک جلد کلام‌الله مجید، مقداری پول رایج و طلاجات به همراه انتقال مالکیت منزل مسکونی یا زمین کشاورزی بوده است.

البته نسبت به طبقه مرفه، متوسط و فقیر جامعه، این صداقیه‌ها تغییر می‌یافت. به‌عنوان

مثال، قبالة‌ای متعلق به سال ۱۲۹۴ ه.ق. در دست است که میزان صدق در آن، براساس اموالی که در محیط پیرامون یک روستا بوده تعیین شد؛ مانند آب، زمین کشاورزی، گوسفند، ظروف مسی، منزل مسکونی، رختخواب، فرش و غیره^۱. و همچنین عقدنامه‌ای مربوط به شوال ۱۳۳۹ ه.ق. که متعلق به مهریه یک عروس از طبقه متوسط جامعه در عهد قاجار است^۲، به شرح یک جلد کلام‌الله مجید، آئینه یک جام، لاله یک زوج، لباس سه‌دست، یک عقیق پنج‌تن، یک شمایل مرتضی علی (علیه‌السلام) و صد تومان پول که بر ذمه زوج می‌باشد.

در صورتی که مهریه دختر یک کارگر یا باربر خیلی کمتر از آن می‌شد که در قراردادها می‌نوشتند؛ برای مثال مهریه یک دختر از طبقه ثروتمند، سه پارچه آبادی، یک کمر بند طلا، سکه‌های اشرفی تزئین شده، یک نیم‌تاج مرصع و غرق در جواهر و ده‌دست لباس و غیره بوده است.

مهریه یک زن در سندی مربوط به سال ۱۲۴۰ ق عبارت است از: هفت من مسینه‌آلات - هفت مثقال طلای قرمز صیرفی‌پسند^۳ - یک کنیز حبشی به مبلغ ۲۰ تومان. کنیزان حبشی بردگانی سیاه‌چهره بودند که از دو طریق به ایران می‌آمده‌اند، یا حجاج ایرانی در موسم حج آن‌ها را از مکه خریداری کرده و از طریق شامات و عراق به ایران می‌آوردند و یا برده‌فروشان آن‌ها را از راه خلیج فارس به سواحل جنوبی کشور انتقال می‌داده‌اند. این بردگان به سه گروه بمبئی، نوبه‌ای و حبشی تقسیم می‌شده‌اند. تا اواخر قاجار استفاده از کنیزان حبشی و حضورشان در خانه و حتی همراه کردن یکی از آن‌ها با دختر (کنیز حبشی) به خانه بخت یا خرید آن‌ها توسط داماد و نگهداری در خانه برای خانواده‌های اشراف امری عادی بود. شاید برخی از افراد مسن این قبیل خاندان‌ها، چهره‌های این قبیل زنان را که در خانه و عمدتاً در مطبخ کار می‌کردند (کنیز مطبخی^۴) یا بچه‌داری بر عهده‌شان بود، به یاد داشته باشند.

معرفی عقدنامه و تزئینات آن:

عقدنامه حاضر، سندی است از اواخر سلطنت فتح‌علی شاه قاجار (۱۲۱۲-۱۲۵۰ ق.) به شکل مستطیل در ابعاد ۱۲۹ سانتی متر طول و ۵۴ سانتی متر عرض که در ۲۳ سطر نگارش یافته^۵ و مورخ به سال ۱۲۴۳ قمری بوده و بیانگر تمول و مکت خانواده‌های عروس و داماد از ساکنان شهر گل و بلبل شیراز جنت‌طراز است.

خط این سند نستعلیق خوش تحریری است و در تزئین آن علاوه بر مرکب سیاه از رنگینه‌نویسی لاجورد و شنگرف برای برجسته نشان دادن نکات مهم هم بهره برده شده است. در طراحی کلی این سند با استفاده از جدول‌بندی، فضا سازی مناسبی برای محل استشهاد حاضرین جلسه عقد در نظر گرفته شده است و در تذهیب از طرح، نیم‌ترنج و سرلوح در جای اصلی و نیز در حاشیه از طرح گلدان و شکارگاه استفاده شده است.

1. www.roostayeghods.ir

2. www.asriran.com

۳. صراف‌پسند یعنی عیار شناخته شده.

۴. خبر آنلاین؛ صفحه نخست؛ وبلاگ

رسول جعفریان.

۵. سازمان اسناد و کتابخانه ملی ایران،

۲۹۹۸۶/۹۹۹، تاریخ ۱۳۴۳ ق.

بازخوانی متن عقدنامه:

- ۱- هوالمؤلف بین القلوب
- ۲- بسم الله الرحمن الرحيم و به نستعين
- ۲- الحمد لله الذى جعل النكاح وسيلة لتكثير [لتكثير] نوع الانسان و ذريعه لدفع وساوس الشيطان و الصلوة
- ۴- والسلام على محمد وآله المعصومين الناهجين المنصوصين بنص القرآن و رحمة الله و برکاته و سلم تسليمًا كثيرًا
- ۵- شکوفه حمدی که نقاش فکرت عنوان صفحه را بر برگ زرین آن تزیین نماید و گلدسته شکرى که مصوّر تصویر، عذار عذرای ورق را حمرا و رنگین سازد، سزاوار جمال جمیل حضرت ذوالجلال است و وحدانیت و فردانیت مختص ذات
- ۶- یکتای اوست که در کلام مجید می فرماید «قل هو الله احد»^۱ و خالصی که از همه اسباب و اغراض بی نیاز است «الله الصمد»^۲ و قادری بی همتا که نه زائیده و نه زاینده شده و نه زوجی و نه کفوی او راست که «لم یلد و لم یولد»^۳ «ولم
- ۷- یکن له کفوا احد»^۴ آفریننده [ای] که تمام موجودات را از کتم عدم به عرصه وجود آورده است؛ که «سبحان الذی خلق الأزواج کلّها ممّا ینبت الارض من انفسهم و ممّا لا یعلمون»^۵ صناعی که آب نیسان را به قدرت کامله در قعر دریا پرورانیده، لولوء
- ۸- شاهوار گردانده؛ که «منهما اللولو والمرجان»^۶ بدایع نگاری که به حکمت بالغه از قطره آب گندیده در رحم انسان صورتی دلپذیر و هیولائی بی نظیر به وجود می آورد که چشم عقل از آن حیران
- ۹- و وهم اوهام در آن سرگردانست «ثمّ خلقنا النطفه علقه فجعلنا العلقه مضغه فخلقنا المضغه عظاما فکسونا العظام لحما ثم انشأناه خلقا فتبارک الله احسن الخالقین»^۷ «ز ابر افکند قطره ای [اسوی یم-ز صلب آورد.
- ۱۰- نطفه ای در شکم -از آن قطره لولوی لالا کند- وز آن صورتی سرو بالا کند- دهد نطفه را صورتی چون پری- که کردست بر آب صورتگری»^۸ -جلّ جلاله و عمّ نواله و عظم شانه
- ۱۱- و درود بی پایان و تسلیمات فراوان و تحیات از حدّ افزون برزیده عالم و برگزیده اولاد بنی آدم سیّد رسل و هادی سبل پیشوای انبیا و مقتدای اصفیاء محرم خلوت سرای
- ۱۲- «فکان قاب قوسین او ادنی»^۹ باعث ایجاد عالم و علت آفرینش آدم و انگشت مبارک را شریفترین خاتم، خاتم الانبیا و سیّد الاصفیاء علیه من الصلوة از کاهها
- ۱۳- و من التحیات انماها محمد مصطفی صلی الله علیه و آله و سلم -«بلغ العلی بکماله-

۱. سوره توحید: آیه ۱.
۲. سوره توحید: آیه ۲.
۳. سوره توحید: آیه ۳.
۴. سوره توحید: آیه ۴.
۵. سوره یس: آیه ۳۶.
۶. سوره الرحمن: آیه ۲۲.
۷. سوره مومنون: آیه ۱۴.
۸. قطعه شعری از سعدی.
۹. سوره نجم: آیه ۹.

کشف الدّجی بجماله - حسنت جميع خصاله - صلّوا عليه وآله»^۱ - و برآل اظهار واصحاب

اخيار او باد، خصوصا سيد اوصيا و وصی

۱۴- حبيب خدا مشرف به تشریف انما «ولیکم الله»^۲ امیر مومنان و امام متقیان غالب کل

غالب و مطلوب کل طالب اسدالله الغالب امیر المومنین علی بن ابی طالب

۱۵- علیه السلام؛ از آنجا که تفرقه مخصوص ذات یکتای خداوند و تجرّد شایسته ایزد یگانه

عاری از زن و تزویج؛ امر تزویج منتج بقای نسل آدم

۱۶- و مورث مهام عالم است. لهذا در زمانی که سعد اکبر از آن اکتساب آثار سعادت می نمود؛

عالی شان معلی مکان عزّت و سعادت نشان، شابّ المکرّم آقا محمد حسین خلف مرحوم

۱۷- آقا محمد علی تاجر شیرازی، بنا بر امثال فرمان مبارک «وانکحوالایاما منکم والصالحین

من عبادکم و امائکم و ان کانوا فقراء یغنهم الله من فضله والله واسع علیهم.....»^۳ و امثال

حدیث نبوی صلی الله علیه وآله

۱۸- النّکاح سنتی فمن رغب عن سنتی فلیس منّی^۴ - در فرخنده محفلی به عقد دوام ابدی

مطابق قانون شریعت محمدی صلی الله علیه و آله در آورد علیا حضرت حورا

۱۹- طینت اسوه المخدّرات الباکره البالغه الرّشیده باذنّها؛ هی المسمّات به بی بی فاطمه بنت

مرحوم مغفور آقا محمد هاشم شیرازی به صدق

۲۰- معین مبین قدره و عده مبلغ یکصد تومان تبریزی نقد اشرفی^۵ عددی یک مثقالی یک

تومانی و بیست مثقال طلا و یک جاریه حبشیّه

۲۱- که قیمت آن سی تومان بوده باشد و یک چهار یک تبریز ابریشم که به وقوع مناکحه

که در ذمّت زوج ماضی الوصف قرار و استقرار شرعی

۲۲- [پذیرفته] پذیرفته که به عنایت الله تعالی عند القدره والاستطاعه عند طلبها مهم

سازی ساخته و موقوف ندارد. اللهم الف بینهما و طیّب نسلهما

۲۳- و کثر اولادهما بمحمد وآله صلی الله علیه و علیهم اجمعین و کان ذلک فی لیله

الخمیس شهر جمادی الاول من شهر سنه ۱۲۴۳ من الهجرة النبویه المقدّسه .

سجلات

۱- بسم الله و الحمد لله - اقرّ الزّوجه الرّاعب الطابع بالنّکاح المبارک المعروف الشایع علی الصّدق

الذّی وقع علیه الوفاق حسبما رقم فيه شهادة و انا العبد ال...

- مهر بیضی با سجع «انّ الله مع الصّادقین»

- مهر چهار گوش با سجع^۷

- مهر چهار گوش با سجع^۸

۱. قطعه ای از سعدی علیه الرحمة

(دیباچه گلستان).

۲. سوره مائده: آیه ۵۵.

۳. سوره نور: آیه ۳۲.

۴. روایت از رسول الله، (میزان الحکمة

۲/۱۱۷۸).

۵. در این زمان سه نوع سکه وجود

داشته که دو سکه به نامهای اشرفی

و یک سکه به نام تومان بوده که

وزن استاندارد سکه تومان که هر

مثقال آن برابر است ۶۰۸۳/۴۱ گرم به

سند نزدیک تر بوده و ویژگی های آن

به این صورت است: این سکه معادل

۱۰۰۰۰ دینار است. روی سکه: تصویر

فتحعلی شاه سوار اسب و در سمت چپ

تصویر، نوشته السلطان بن السلطان

فتحعلی شاه قاجار دیده می شود. پشت

سکه: ضرب دارالسعادة زنجان. تاریخ

ضرب: ۱۲۳۶. محل ضرب: زنجان. وزن

استاندارد: ۶/۴ گرم. جنس سکه: طلا.

۶. برگرفته از آیه ۱۱۹ سوره توبه «یا

ایها الذین آمنوا تقوالله و کونوا مع

الصّادقین».

۷. سجع مهر روی جدول تذهیب

قرار گرفته است و ناخوانا است.

۸. سجع مهر روی جدول تذهیب

قرار گرفته است و ناخوانا است.

۲- عالی جناب فضائل مآب سلاله السّادات میرزا محب علی. مهر چهارگوش به سجع: «العبد المذنب محبعلی».

۳- عالی جناب قدسی آداب سلاله السّادات العظام میرزا محمد جعفر با سجع «میرزا محمد جعفر طباطبایی»

۴- عالی شان حاجی محمد حسن؛ اخوی زوج مهر بیضی با سجع «محمد حسن ابن محمدعلی

نهاد وقف و کارکرد آن در دوره سلطنت ناصرالدین شاه

(با تأکید بر اسناد آرشیو ملی ایران)

لیلا مرادعلیان

چکیده

این پژوهش می‌کوشد که نهاد وقف و کارکرد آن را در دوره سلطنت ناصرالدین شاه در ایران بررسی کند. وقف از کارهای پسندیده و نیکویی است که از دیرباز و پیش از ظهور اسلام در جوامع بشری متداول بوده است. تاریخ اوقاف در ایران پر از وقایع و اتفاقاتی است که نشان می‌دهد چگونه سنت وقف به صورت یک نظام اجتماعی و تشکیلاتی تداوم و گسترش یافت. این نظام ایفاگر نقش‌ها و وظایف اجتماعی، اقتصادی، فرهنگی و مدنی بود و از مظاهر پیشرفت و گسترش رفاه عمومی جامعه به‌شمار می‌آمد.

در این پژوهش با روش تحقیق تاریخی مبتنی بر توصیف و تحلیل سعی شده به این سؤال اصلی پاسخ داده شود که نهاد وقف، کارکردها و مصارف آن در عصر قاجار به خصوص در دوره ناصری چگونه بوده است؟ بررسی ۶۶ سند و وقف‌نامه دوره قاجار که از آرشیو سازمان اسناد و کتابخانه ملی استخراج شده، نشانگر آن است که نزدیک به ۶۵ درصد این اسناد و وقف‌نامه‌ها مربوط به دوره ناصری و با مضامین مذهبی است.

کلیدواژه‌ها

وقف؛ عام‌المنفعه؛ قاجار؛ ناصرالدین شاه؛ اسناد.

نهاد وقف و کارکرد آن در دوره سلطنت ناصرالدین شاه

(با تأکید بر اسناد آرشیو ملی ایران)

لیلا مرادعلیان^۱

مقدمه

وقف در تمامی ادیان به اشکال مختلفی وجود دارد. دین مبین اسلام مردم را به کمک برای نشر دین و تأمین نیازهای معیشتی طبقه کم‌درآمد ترغیب می‌کند و آن را وسیله‌ای برای کسب رضای خداوند در رسیدن به کمال و جانشینی وی در روی زمین می‌داند. هر چند در طول تاریخ بعد از اسلام وقف‌های بسیاری در ایران صورت گرفته، وقوع جنگ‌ها و تغییر حکومت‌ها در موقوفات اختلال بسیاری ایجاد کرده است. در نتیجه آنچه در حال حاضر از وقف و موقوفات وجود دارد، عمدتاً متعلق به دوره قاجاریه و بعد از آن است.

این موقوفات طی زمان تغییر و تحولاتی یافته، حتی بعضی از آن‌ها از وقف خارج شده‌اند. به‌طور کلی، همواره موقوفات ایران از نظر نوع و چگونگی توزیع فضایی تحت تأثیر عوامل اجتماعی-اقتصادی و محدوده فیزیکی نواحی و شهرها بوده‌اند.

درباره وقف بررسی‌های متعددی در زمینه‌های فقهی، حقوقی، قضایی، اعتقادی و همچنین پژوهش‌های اندکی در خصوص ویژگی‌های آن در شهرها و روستاها شده است و پژوهندگان به ابعاد مختلف این امر مهم پرداخته‌اند ولی به‌نظر می‌رسد این تحقیقات و تتبعات هنوز کفایت امر نکرده و لازم است که به این موضوع مهم بیشتر پرداخته شود تا این مسئله خوب در جامعه شناخته شود. به‌همین سبب، در این پژوهش به آن پرداخته شده است.

نگاهی کلی به اوضاع وقف در دوره قاجار

توسعه نهاد وقف در این دوره به چند عامل بستگی داشت: اقتضائات مدنی-اجتماعی،

۱. کارشناس ارشد تاریخ، کارشناس

اداره کل خدمات آرشیوی.

le_rasekh@yahoo.com

تلاش‌های نهادهای دینی و هویت و تشخیص حاکمیت (انصاف‌پور، ۱۳۵۵، ص ۳۳). بخشی از وضعیت نظام وقف در دوره قاجار، از محاکم قضایی متأثر بود؛ زیرا وقف، خود نظامی قانونمند و دارای احکام حقوقی خاص است. وزارت عدلیه یکی از مراجع حافظ این نظام و حقوق بود. تعدی و تجاوز به موقوفات و ارجاع شکایات وقف‌کنندگان از موقوفه‌خواران به عدلیه و بررسی آن‌ها و صدور حکم، جزئی از وظایف وزارت عدلیه بود. بنابراین، وضعیت نظام دادرسی و قضایی کشور، تأثیر تنگاتنگی بر وضعیت اوقاف کشور داشته است. دادرسی و رسیدگی به دعاوی حقوقی و کیفر دادن جنایت‌کاران و دزدان و به‌طور کلی رسیدگی به جرایم در ایران، یا طبق احکام و قوانین شرع اسلام انجام می‌گرفت و یا بر وفق عرف و سنت (دیوانخانه یا عدالت‌خانه) (آدمیت، ۲۵۳۶، ص ۴۹۸).

دوگانگی دستگاه قضایی کشور، یادگاری از دوره صفوی بود و تا سال ۱۳۲۸ ق. که نخستین قانون مدنی راجع به قوه قضایی کشور به تصویب رسید، دست‌نخورده باقی مانده بود. طبقه روحانی، فقها و مجتهدان جامع‌الشرایط، مجری احکام و قوانین شرع بودند (الگار، ۱۳۶۹، صص ۳۶-۳۷).

عرف و سنت که بیشتر در امور اخلاقی و جنایی ملاک قضاوت و رسیدگی و کیفر دادن خلاف‌کاران و مجرمان بود، از دیرباز در ایران، سلاح برنده‌ای در دست هیئت حاکمه بوده و هیچ‌گاه اصول و مقررات مدون و لازم‌الاجرا برای حکام ولایات وجود نداشته و چگونگی صدور حکم و طرز اجرای آن، تابع سلیقه و میل و حب و بغض مقامات دولتی بوده است. دعاوی حقوقی در محاکم شرع نزد حاکم شرع حل‌وفصل می‌شد که با صلاح‌دید مقامات دولتی برگزیده می‌شدند (مستوفی، ۱۳۲۴، صص ۲۵۲-۲۵۵).

ناصرالدین‌شاه قاجار چهارمین شاه از دودمان قاجار ایران بود که طولانی‌ترین دوره پادشاهی را در میان دودمان قاجار داشت (۱۲۶۴-۱۳۱۳ ق. / ۱۲۲۷-۱۲۷۵ ش.). این دوران مقارن با تحولات بسیار شگرفی در جهان خارج از ایران بود. تحولاتی که تأثیرات مثبت و منفی خود را بر جامعه و حکومت ایران گذاشت.

در عصر ناصری، موقوفات روبه‌فزونی نهاد. این امر در گزارش اروپائینی که در این دوره از ایران دیدن کرده‌اند نیز دیده می‌شود. هانری رنه دالمانی که در اواخر دوره سلطنت ناصرالدین‌شاه از ایران دیدن کرده گفته که املاک بسیاری وقف مساجد و مدارس و بقاع متبرکه شده و حتی کاروانسراها و یا تمام یک بازار وقف شده است. عایدات املاک وقفی زیاد است، مخصوصاً عایدات موقوفات حضرت رضا (ع) بسیار مهم هستند. او درآمد این موقوفات را در سراسر کشور ۶۰ هزار تومان نقد و ۱۰ هزار خروار غله برشمرده و اشاره کرده است که با وجود اینکه املاک موقوفه از دادن مالیات معاف بودند، شاه به‌عنوان حق‌التولیه سالی هزار

تومان از مشهد دریافت می‌کرد (رنه دالمانی، ۱۳۵۵، صص ۷۲-۷۳).
علی‌ای‌حال، وضع اوقاف در دوره قاجاریه درهم و آشفته بود. در این دوران شاه، عناصر حکومتی و اشراف و حتی برخی روحانیون در موقوفات دست‌اندازی می‌کردند (آدمیت، ۱۳۸۵، ص ۶۵).

تشکیل وزارتخانه‌ها در دوره قاجار و جایگاه وقف

هم‌چنان که می‌دانیم دولت با مفهوم امروزی که در رژیم‌های دموکراسی پارلمانی وجود دارد، در دوره قاجار قبل از مشروطه وجود نداشت. اگر تشکیلاتی هم در این دوره شکل گرفت فقط برای حفظ ظاهر و در حکم سرپوشی بود که بر روش سلطنت استبدادی مطلق پادشاهان قاجار گذاشته می‌شد. نخستین بار در زمان سلطنت فتح‌علی‌شاه این کار مدنظر قرار گرفت.

قبل از استقرار مشروطه و شکل‌گیری وزارت معارف و اوقاف و صنایع مستظرفه در مجلس شورای ملی وزرای معارف را شخص شاه انتخاب می‌کرد. وزیر اوقاف نیز به تشخیص و صلاحدید خود، افرادی را به‌عنوان نماینده خویش در ولایات کشور انتخاب می‌کرد و تقریباً همیشه این سمت در دست افراد روحانی قرار داشت (کرزن، ۱۳۴۷، ص ۱۷۵). در این دوران، حکومت مداخله اندکی در اداره اوقاف داشت، اما اقدامات مختلفی به‌عمل آمد که در نظر علما، نشان‌دهنده مقصد نهایی دولت در جهت نظارت بر درآمد اوقاف بود (آدمیت، ۱۳۸۵، ص ۹۴). در سال ۱۲۷۱ ق. وزارت معارف و اوقاف تأسیس (لمبتون، ۱۳۸۸، ص ۹۴) و مقرر شد که متصدیان امور اوقاف نباید هیچ اقدامی بدون اطلاع او یا مباشر وی به‌عمل آورند.

در سال ۱۲۷۴ ق. ناصرالدین‌شاه، امور مملکتی را بین شش وزارتخانه تقسیم کرد که یکی از آن‌ها وظایف و اوقاف بود. تعداد وزارتخانه‌ها پیوسته در حال تغییر بود، به‌طوری که تا سال ۱۲۸۳ ق. به هفت و در زمان صدارت میرزا حسین‌خان سپهسالار، تعداد وزارتخانه‌ها به نه مورد افزایش یافت. وی که هم‌زمان با منصب صدارت، تصدی وزارت عدلیه و اوقاف را به عهده داشت، فرمانی در جهت اصلاح و بهبود اوقاف صادر کرد (۱۲۸۸ ق) (آدمیت، ۱۳۸۵، ص ۱۸۸). در ۱۲۸۹ ق. وزارت وظایف و اوقاف، به وزارت فواید عامه تغییر نام داد و حسنعلی‌خان گروسی، سفیر استانبول به سمت وزارت آن رسید (مستوفی، ۱۳۲۴، ج ۲ صص ۱۲۱-۱۲۴). سپهسالار متولیان را مکلف کرد که از آن پس با اطلاع حاکمان، ثبت صحیح و جمع و خرج را برای وزارت اوقاف بفرستند (آدمیت، ۱۳۸۵، ص ۹۴).

نتیجه سفر اول ناصرالدین‌شاه به اروپا این بود که در بازگشت به ایران بار دیگر وزارتخانه‌های موجود را در یکدیگر ادغام و آن‌ها را به شش وزارتخانه مبدل کرد و در سال ۱۲۹۱ ق. ظاهراً به وزیران خود اختیارات و مسئولیت داد (شمیم، ۱۳۷۸، صص ۳۲۲-۳۲۳). در بازنگری تقسیم کار وزارتخانه که توسط ناصرالدین‌شاه در سال ۱۲۹۹ ق. صورت گرفت،

بار دیگر این وزارتخانه با عنوان وزارتخانه معارف و اوقاف و پست، یکی از سیزده وزارتخانه‌ای بود که وزیر آن، مدیریت داخلی مجلس وزرا را نیز بر عهده داشت. به‌طور کلی، وضعیت موقوفات کشور تا دوره مظفرالدین‌شاه و انقلاب مشروطه، کم‌وبیش به شیوه پیشین اداره می‌شد (شمیم ۱۳۷۸، صص ۳۲۲-۳۲۳).

یک‌سال پس از صدور فرمان، در اواخر سال ۱۲۹۹ق. ناصرالدین‌شاه در تقسیم کار بین وزراء تجدیدنظر کرد و تعداد وزارتخانه‌های مسئول به سیزده رسید که یکی از آن‌ها وزارت وظایف و اوقاف و پست بود که وزیر این وزارتخانه مدیریت داخلی مجلس وزراء را نیز داشت. به‌ویژه وزیران مکلف بودند در ساعات معین از روز تعیین‌شده در هر هفته گزارش اقدامات خود را به شاه بدهند و روزهای پنجشنبه هر هفته مخصوص احضار وزرا و شاهزادگان بود (شمیم، ۱۳۷۸، ص ۳۲۴).

جایگاه وقف در وزارتخانه‌ها

بنابراین همچنان که اشاره شد تغییر پیوسته نظام تشکیلاتی کشور یکی از ویژگی‌های اداری دوره ناصرالدین‌شاه بود. در سال ۱۲۷۴ق. که ناصرالدین‌شاه برای جلوگیری از تمرکز قدرت و اختیارات، امور مملکتی را بین شش وزارتخانه تقسیم کرد، یکی از آن‌ها وزیر وظایف و اوقاف بود. نظارت بر مستمری‌ها و درآمد و عایدات اوقاف، از وظایف این وزارتخانه بود.

در سال ۱۲۷۹ق. روزنامه دولت علیه ایران اعلام کرد تمام کسانی که متولی اوقاف‌اند چه در مناطق نزدیک به پایتخت و چه در نواحی دور از آن باید صورتحساب‌هایشان را که به تأیید مجتهدی رسیده است به وزارت وظایف و اوقاف ارسال دارند. هرکس از انجام این کار خودداری کند از مقام خود برکنار خواهد شد (المبتون، ۱۳۸۸، ص ۹۴).

میرزا حسین‌خان سپهسالار که هم‌زمان با منصب صدارت، تصدی وزارت عدلیه و اوقاف را به‌عهده داشت، در سال ۱۲۸۸ق. فرمانی در جهت اصلاح و بهبود اوقاف صادر کرد. وی در کتابچه گزارش‌های خود به ناصرالدین‌شاه، ضمن شرح حیف و میل موقوفات و عواید آن توسط موقوفه‌خواران و متولیان، عمل کرد آن‌ها را زیر سؤال برد: «باید معلوم گردد آیا متولی املاک موقوفه، عایدات آنها را صرف خرج مقرر می‌کند یا صرف معاش خود می‌نماید؟» میرزا حسین‌خان سپهسالار متولیان را مکلف کرد که از آن پس با اطلاع حاکمان، ثبت صحیح و جمع و خرج موقوفات را برای وزارت اوقاف بفرستند (آدمیت، ۱۳۸۵، ص ۱۷۶).

یکی دیگر از کوشش‌هایی که در مورد شناسایی املاک و موقوفات در دوره ناصرالدین‌شاه آغاز و به علت‌های خاص اجتماعی و دینی فایده‌ای از آن حاصل نشد، مسئله ثبت املاک صاحبان زمین در کل کشور، به‌ویژه در شهر تهران بود. زیرا در گذشته آن‌گونه که باید

ضرورت این امر اجتماعی و اقتصادی محسوس نبود اما پس از ایجاد دارالخلافه و ارزش‌یابی زمین‌ها، مسئله مالکیت اراضی مفهوم جدید پیدا کرد. دولت برای گرفتن مالیات و پایان دادن به اختلافات مالکان، به روشن شدن این امر نه تنها در تهران بلکه در کل کشور علاقه‌مند شده بود. از این رو محمد حسن خان اعتمادالسلطنه با بررسی این امر در کشورهای اروپایی و ترجمه قوانین آن‌ها کتابچه‌ای در مورد دارالخلافه تهیه کرد. گرچه این کتابچه به امضای شاه نرسید اما راه را برای آیندگان به‌ویژه زمین‌داران دوره پهلوی اول همواره ساخت (تکمیل همایون، ۱۳۷۷، ج ۲، صص ۲۸-۲۹).

ویژگی‌های اجتماعی وقف

مهم‌ترین ویژگی‌های اجتماعی وقف از دید تاریخی عبارتند از:

۱. طبقاتی نبودن: از بارزترین ویژگی‌های اجتماعی وقف طبقاتی نبودن آن است، عمل به این سنت همواره به همه قشرهای جامعه تعلق داشته و در انحصار طبقه خاصی نبوده است (امام جمعه زاده، ۱۳۷۹، صص ۷۲-۷۳).
 ۲. هم‌بستگی اجتماعی: مسئولیت‌های متقابل و هم‌بستگی اجتماعی که به منظور رفع نیازهای ضروری طبقات محروم و صاحبان نیازهای خاص (یتیمان، زنان بیوه، پیران، آوارگان، قربانیان حوادث) و نیز ثروتمندان رخ داده است.
 ۳. تحقق عدالت اجتماعی: نظام وقف از سازوکارهای عدالت اجتماعی و وسیله‌ای صلح‌آمیز به منظور توزیع مجدد درآمد، بدون هرگونه اجبار و مداخله قدرت سیاسی به‌شمار می‌آید. وقف رویکردی است که بدون هرگونه اختلاف، درگیری و نارضایتی، انتقال ثروت را در پی دارد و ترمزی بر تکاثر و جهشی به سوی رهایی بینوایان از فقر به‌شمار می‌آید.
 ۴. سهیم بودن در ساختار نظام تأمین اجتماعی: وقف متناسب با شرایط زمانی حرکت می‌کرد و پاسخگوی نیازهای همان دوره نیز بود. در وقف تبدیل مالکیت خصوصی به مالکیت عمومی و امور عام‌المنفعه مطرح است. که مسائل بهداشتی، آموزش، خوراک و پوشاک، مسکن و غیره را شامل می‌شود (طباطبائیان، ۱۳۸۹، ص ۱۵۷).
- از نظر اقتصادی نیز در اوایل شکل‌گیری اوقاف فقط مستغلات ساخته شده جزو موقوفات بودند، اما به مرور زمان و در اثر بروز تحولات اجتماعی و سیاسی در جوامع و تغییر حوزه‌های مالکیتی از دولتی به فردی، زمین‌های کشاورزی نیز داخل حوزه موقوفات شدند. علاوه بر این، مستغلات زیادی از قبیل مغازه‌ها و اماکن تجاری، ابزارهای مختلف تولیدی مانند آسیاب‌ها، حمام‌ها عمومی، قهوه‌خانه‌ها، پول‌های نقد و مستمری‌های مقرر دولتی، جزو موقوفات شدند (سلیمی فر، ۱۳۷۲، صص ۱۶ و ۱۸).

طبقه اجتماعی واقفان

اوقاف همواره، در زندگی شهری نقش مهمی ایفا کرده چنان که گسترش این نهاد تأثیری شگرف بر پیشرفت و آبادانی شهرها داشته است. از دیرباز اندیشه وقف اموال، املاک و صرف درآمد حاصل از آن در امور اجتماعی و خیرخواهانه مطرح بوده که این موضوع امری کاملاً شناخته شده است. همچنین نهاد وقف باعث به وجود آمدن مظاهر فرهنگی و تمدنی چون مسجدها، تکیه‌ها، مدرسه‌ها، بیمارستان‌ها، رصدخانه‌ها، کاروانسراها، حمام‌ها، آب‌انبارها، قنات‌ها، پل‌ها و غیره در شهرهای اسلامی شده است.

برای شناخت و درک بهتر از جایگاه وقف در طول تاریخ، باید طبقه واقفان شناسایی شده و جایگاه اجتماعی آنان مشخص شود؛ زیرا اگر واقفان به طبقه اجتماعی خاصی متعلق باشند و دیگر قشرها و طبقات مختلف مردمی به اقتضای وضعیت اقتصادی‌شان در این امر شرکت نکنند این عمل اجتماعی کاملاً یک‌جانبه و تک‌بعدی می‌شود و بر روند شکل‌گیری موقوفات تأثیرگذار خواهد بود.

در ابتدا ضروری است که طبقه اجتماعی تعریف شود. جامعه‌شناسان بر این باور هستند که اصطلاح طبقه به افرادی با منبع درآمد مشابه، میزان درآمد هم‌سان و شیوه زندگی هم‌گون اطلاق می‌شود (آبرکرامی، ۱۳۷۰، ص ۱۵۷). نویسنده کتاب «ایران بین دو انقلاب» مردم جامعه ایران را در اوایل قرن نوزدهم میلادی -مقارن با سلسله قاجاریه- به چهار طبقه عمده تقسیم کرده است:

طبقه اول نخبگان مرکزی و محلی بودند که عبارتند از سلسله قاجار، شاهزادگان، درباریان، تیولداران و صاحبان مناصب و مقامات که لقب‌هایی همچون السلطنه، الدوله، الملک و غیره را در پسوند اسم خود داشتند؛ همچنین اندک مقامات مذهبی منسوب به دولت مانند امام جمعه، شیخ‌السلام و قضات که در این طبقه قرار می‌گرفتند.

طبقه دوم، طبقه متوسط، که عبارت بودند از تجار، کسبه، و بازاریان. این طبقه پیوند مستحکمی با طبقه روحانیان (اعم از علما، مجتهدان و واعظان) داشت.

سومین طبقه شامل صنعتگران، کارگران مزدور و کارگران ساختمانی هستند و طبقه چهارم هم شامل رعایا، ایلات و دهقانان است (آبراهامیان، ۱۳۸۸، صص ۴۳-۴۴).

اما واقفان متعلق به هر بقیه‌ای که باشند انگیزه‌ای از این عمل خود داشتند. انگیزه واقف برای ذخیره توشه آخرت، مسئله است که در تمامی وقف‌نامه‌ها مشترک ذکر شده است و واقفان در وقف‌نامه‌ها صریحاً انگیزه خود را از وقف اموال اندوختن ذخیره‌ای برای آخرت ذکر کرده‌اند؛ اما برخی از وقف‌نامه‌ها جهت‌گیری‌های مادی نیز داشته‌اند و مسائلی چون ترس از مصادره اموال توسط حکومت و افراد بانفوذ، نداشتن وارث و فرزند و برای استفاده و بهره‌وری

از اموال، مشکلات خانوادگی و یا نارضایتی از فرزندان و از همه مهم‌تر کسب وجه مقبولیت در جامعه و ایجاد شأن و منزلت اجتماعی برای واقف را می‌توان از جمله انگیزه‌های دیگر آنان در وقف اموال و املاکشان دانست.

از طرفی می‌توان به این نکته اشاره کرد که وقف، مانع از این می‌شد که وارثان املاک را بفروشند یا تقسیم کنند؛ زیرا متولیان حق فروش املاک را نداشتند و واقفان این امر را به‌وضوح در وقف‌نامه‌ها ذکر می‌کردند؛ حتی اغلب واقفان تولیت را به فرزندان ارشد و ذکور خود نسل‌درنسل می‌سپردند که این موضوع باعث می‌شد املاک و اموال در خاندانشان حفظ شود و از اینکه حکومت املاکشان را غصب کند در امان می‌ماندند و همچنین از این طریق می‌توانستند برای فرزندان خود درآمد کسب کنند.

با توجه به حافظه تاریخی، تمامی حاکمان در ایران، معتقد بودند که فقط وظیفه اساسی آن‌ها برقراری امنیت و جلوگیری از تجاوز دشمنان است و اگر زمانی مرکز رفاهی می‌ساختند آن را به حساب نیت نیکوکارانه و انجام کار خیرخواهانه خود تلقی می‌کردند.

میزان موقوفات در هر دوره تاریخی به‌طور مستقیم حاکی از اعتقادات مذهبی و شرایط اقتصادی مردم بوده است. در قرن سیزدهم ق. طبقه‌ای متوسط و مرفه که متشکل از تجار، بازرگانان و پیشه‌وران بود به‌وجود آمد، که نیازهای مالی مساجد، بازارها، مکتب‌ها، مدارس، تکایا و سایر موقوفات را تأمین می‌کردند. البته میزان امنیت در مسئله اوقاف نیز بی‌تأثیر نیست. چنان‌که صاحبان ملکی از مصادره دولتی می‌هراسیدند، برای حفظ ملک خود آن را وقف می‌کردند ولی در دست خود نگه می‌داشته مانند مرحوم حاجی حسن کلاهدوز که یک کاروان‌سرا وقف کرده بود و اختیار آنجا در دست ورثه‌اش بود (اتحادیه، ۱۳۷۸، ص ۱۸۱).

در سال‌های ۱۲۶۹ق. و ۱۳۲۰ق. طبق آمار ارائه‌شده از دارالخلافه، کم‌ترین تعداد وقف در محله نسبتاً فقیرنشین چال میدان بوده است. تعداد اماکن موقوفه در عودلاجان و سنگلج نسبت به جمعیت ساکن در محله قابل‌توجه بوده است. اما بیشترین تعداد موقوفات تهران در محله بازار بود که اهالی آن بیشتر تجار و کسبه بودند و همین قضیه نشانگر رابطه نزدیک بازار با روحانیت است (اتحادیه، ۱۳۷۸، ص ۱۸۲).

در این دوره بیشتر املاکی که وقف می‌شد، دکان بود. علاوه بر دکان، کاروان‌سرا، خانه، آب‌انبار و حمام نیز جزو آمار موقوفات است. در آمارهای سال‌های ۱۲۶۹ و ۱۳۲۰ق.، نام اغلب واقفان و متولیان ذکر نشده و فقط در بیش از نیمی از موقوفات، موارد وقف از جمله امام‌زاده، مسجد، تکیه و مدرسه، آمده است. اغلب موارد وقف مربوط به محله‌ای خاص بود اما استثناهایی هم وجود داشت -مانند موقوفات سیدالشهدا (ع)- که در شهر پراکنده بود و مربوط به محله‌ای خاص نبود.

وقف در طبقات حکام

درباریان به دلیل جلوگیری از تخریب اماکن موقوفه، فرزندان‌شان را متولی می‌کردند و در این نوع موقوفات، تولیت نسل در نسل در میان آن‌ها در گردش بوده است؛ البته در بعضی موارد تولیت یا نظارت موقوفات را برعهده علمای عصر می‌گذاشتند. نکته مشابه در تمامی وقف‌نامه‌های این طبقه مسئله انقراض نسل واقف است که در آن صورت وظیفه تولیت به مجتهد جامع‌الشرایط پایتخت می‌رسید.

بیشتر وقف‌نامه‌های این طبقه، اغلب نثر ادبی فوق‌العاده‌ای دارند که بیانگر این نکته است که آن‌ها دبیران حاذقی را برای نگارش متون وقف‌نامه‌ها به کار می‌گرفتند و در بعضی موارد، سند وقف‌نامه‌ها را به دلیل گستردگی و ازدیاد املاک موقوفه به صورت یک کتابچه و یا طومار در می‌آوردند.

از دوره ناصرالدین‌شاه تا پایان دوره قاجار این امر کاملاً مشهود است که وزرا با تعداد بیشتر موقوفات و با ساخت اماکنی همچون مدرسه، مسجد، حمام، تکیه، مریضخانه، قنات و کلیه بناهای عام‌المنفعه علاوه بر ایجاد موقوفات وسیع در سطح کشور باعث گسترش شهرها و توسعه و آبادانی نیز شدند؛ البته تفکرات سنتی در این طبقه هنوز دیده می‌شود و این موضوع را می‌توان از میان وقف‌نامه‌ها و مصارف آن‌ها دریافت کرد؛ زیرا مصارف گسترده‌ای چون تعزیه‌خوانی و تأسیس مسجد و مدرسه‌هایی که فقط علوم دینی تدریس می‌کنند مصداق بارز این امر است و اینکه فقط یک مدرسه به سبک جدید ساخته شده است.

دوره ناصرالدین‌شاه، دوره آشنایی با آثار و افکار روشنفکران غربی در سطح وسیعی است و بسیاری از روشنفکران طبقه حاکمه برای پیشرفت جامعه و همگام کردن آن با دولت‌های اروپایی تصمیم گرفتند اقداماتی انجام دهند؛ اما تفکرات سنتی در عقاید و افکار آنان ریشه‌ای مستحکم داشت. برای نمونه می‌توان از میرزا حسین‌خان سپهسالار نام برد. او یکی از روشنفکران عصر ناصری بود که تأثیر به‌سزایی در آشنایی شاه با تمدن جدید داشت؛ اما در نهایت مسجد-مدرسه‌ای با آموزه‌های دینی و سنتی برای طلاب علوم دینی وقف کرد. شاید اگر میرزا حسین‌خان سپهسالار به دلیل افکار و عقاید حاکم‌بر جامعه، مدرسه‌ای برای آموزش علوم جدید وقف می‌کرد نمی‌توانست جایگاهی در میان مردم پیدا کند و مورد توجه و مقبولیت آنان قرار گیرد (سیدزاده مطلق، ۱۳۹۰، صص ۵۲-۵۴).

فساد درباری در دوران قاجار تأثیرات نامطلوبی بر نهاد وقف داشت. در این شرایط، برخی متولیان از دست‌اندازی به درآمدهای موقوفات ابائی نداشتند. از این‌رو، گاه مداخلاتی از سوی نهادهای حکومتی برای کنترل این وضع صورت می‌گرفت. برای نمونه سپهسالار اقداماتی برای اصلاح وضعیت موجود در دوره قاجار انجام داد (راوندی، ۱۳۸۲، ج ۴، ص ۳۵۷).

اگرچه روحانیان در دوره قاجار در تحولات گوناگون سیاسی کشور نقش محوری داشتند، اما دیگر مانند دوره صفویه از صاحب منصبان کشوری و درباری محسوب نمی شدند و طی چند نسل، بر سر نفوذ بیگانگان در جامعه ایران با دولت مخالف بودند (فوران، ۱۳۸۳، ص ۲۷۷). هر چند در این دوران روحانیان به دو گروه تقسیم می شدند: گروهی که دارای ارتباط نزدیک با دربار بودند و حتی مشاغل دولتی داشتند مثل امام جمعه، شیخ الاسلام و قضات (ورهرام، ۱۳۶۷، ص ۱۶۵) و گروهی که دارای ارتباط با حکومت نبودند و استقلال سیاسی و مالی داشتند (زاهدی و تنکابنی، ۱۳۸۸، صص ۱۴۰-۱۴۱).

در سال های ۱۲۶۹ق. و ۱۳۲۰ق. طبق آمار ارائه شده از دارالخلافه، بیش ترین تعداد اوقاف در محله بازار قرار داشت که بیش تر اهالی آن از تجار و کسبه بودند و همین حاکی از رابطه نزدیک و بستگی بازار با روحانیان است. در غالب مواردی که نام متولیان موقوفات بازار ذکر شده است، متولیان روحانی هستند. چنان که در بازار ۴۲ باب دکان وقف مسجد شاه در دست امام جمعه و شش باب دکان وقف سید الشهدا (ع) در دست شیخ باقر پیش نماز و حمام حاجی محسن در دست میرزا ابوالحسن پیش نماز بود و تعدادی از واقفان بازار از تجار بودند و در بازار، علاوه بر دکان وقفی تعداد زیادی کاروان سرا و تیمچه در زمره اماکن وقفی وجود داشت که میزان موقوفات بازار را نسبت به موقوفه های سایر محله ها افزایش می داد (اتحادیه، ۱۳۷۷، صص ۹-۱۰).

مصارف اجتماعی و اقتصادی وقف در دوره قاجار

وقف را باید از نظر اقتصادی، اجتماعی و فرهنگی جزو مظاهر خاص پیشرفت و رفاه جامعه بدانیم. این امر در حقیقت نوعی بیمه اجتماعی است. فقرزدایی یکی دیگر از اهداف مهم وقف است. احکامی برای حمایت از مستمندان، کمک به نایبانیان، زمین گیران، از پافتاگان، آوارگان، بچه های بی سرپرست، یتام، اسیران، بیماران، سالخوردگان، و غیره صادر شده است (شاه حسینی، ۱۳۷۵، صص ۱۲۲-۱۲۵). بنابراین مهم ترین مصارف وقف در بخش اجتماعی و رفاهی جامعه خلاصه می شود که به دو بخش عمرانی و بهداشتی تقسیم می شود. مصارف عمرانی همانند احداث و تعمیر آب انبارها، (امامیان، ۱۳۸۴، ج، ص ۱۲۹)، یخچال (سند شماره ۶؛ شناسه سند: ۲۹۶/۲۶۱۵۲؛ منشا آرشیو ملی)، قنات ها (اولیویه، ۱۳۷۱، ص ۲۳۵) سقاخانه ها (احمدی ملکی، ۱۳۷۷، صص ۸۴-۸۵) پل ها و هر اقدامی که باعث رفاه و آسایش اجتماعی مردم شود. مصارف بهداشتی هم شامل تأسیس حمام و دارالشفاء؛ حتی عده ای وقت خود را به پرستاری از بیماران وقف می کردند.

در مواردی عمل به وقف برای توسعه شهر و رفاه شهروندان وقوع می یافت. برای مثال

ناصرالدین شاه قنات ناصریه (باغشاه) را برای مصرف مردم محله سنگلج در سال ۱۲۷۳ ق. و حاج میرزا علیرضا قنات خود را برای عموم مردم شرق تهران قدیم وقف کردند (رضایی، ۱۳۹۰، ص ۱۶۷).

یکی از اهداف وقف در دوره قاجار آموزشی است که بیشتر در قالب آموزش دینی (رضایی، ۱۳۹۰، ص ۲۹۷) و وقف بر اندیشمندان، علما، مدرسین و مروجان دین است. یکی دیگر از آثار اجتماعی وقف، احسان و نیکوکاری، دستگیری از ضعفا و عجزه و بی پناهان و ایتام و نیز کمک به بینوایان و فقرایی است که بنا به عللی، توانایی کار ندارند و قادر به امرار معاش خود نیستند (کردستانی، ۱۳۸۱، ص ۸۱).

حجم زیادی از موقوفات دوره قاجاریه، اختصاص به بنای مسجد یا مخارج جانبی مثل روضه خوانی در مساجد داشت. زیرا بسیاری از نیکوکاران نمی خواسته اند، نامشان مطرح شود یا عده ای درصدد سودجویی و سوءاستفاده بوده اند و اطلاعات صحیح در اختیار مردم و پژوهشگران قرار نداده اند. مساجد بسیاری در این دوره ساخته و وقف شده است. وجود این مساجد تأثیر زیادی در فرهنگ دینی نهاد و آموزه های شیعی را گسترش بخشید و نهادهای دینی را توسعه داد (مطبعه چی، ۱۳۸۹، صص ۶۶۸-۶۶۹).

از جمله این مصارف می توان به وقف برای هزینه های ایام عزاداری اهل بیت (ع) اشاره کرد که نمونه ای از آن در زیر می آید:

غـب الحمد و الصلوة^۱

غرض از تحریر این کلمات شرعیه الدلالات و باعث بر تسطیر این حروف واضح المبادی و النهایات آن است که دو قطعه باغ هر قطعه یک جریب که عبارت از دو جریب باشد مرهون مبرور حاجی میرزا جانی از بابت ثلث مرحوم حاج قاسم وقف بر حضرت چهارده معصوم علیه السلام نموده بود که محصول آن بعد از وضع جمیع مخارج عشر آن حق التولیه نه عشر دیگر در ایام متبرکه سنه در تعزیه ایشان علیهم السلام صرف شود و تولیت آن را مادام الحیات با مرحوم علین مکان سمی خلیل الرحمان آخوند ملا محمد ابراهیم خلیل الرحمن آخوند ملا محمد ابراهیم طالب ثراه افوض نموده بود ثم با اولاد آن مرحوم نسل بعد نسل به موجب ورق [سند ریختگی دارد] و قطعین المرقومتین المحدودتین به حدود هامش در معرض خرابی و انهدام بود در فروش آن و تبدیل به احسن دانستند و فروختند بعد عمرشان کفایت نکرد [سند ریختگی دارد] و وصی خود قرار داده بودند ولد ارشد اکبر خود

۱. سند شماره ۱۰: شناسه سند: ۲۹۷-۲۱۳۹۳؛ منشا آرشیو ملی؛ نوع سند: سواد وصیت نامه (به افاده وقف)؛ موصی (واقف): حاجی میرزا جانی از بابت ثلث حاجی قاسم؛ وصی (موصی له): ارشد اولاد ایشان آقا شیخ محمد؛ تولیت بر وقف: آقا خند ملا محمد ابراهیم؛ واجبات مالی و دینی (به صیغه وقف): دو قطعه باغ (دو جریب) وقف بر حضرت چهارده معصوم (ع) و نیز دو جریب از باغ سنگزاری به صیغه وقف صلح شده بر ذمه والدین و ایام عزاداری اهل بیت (ع)؛ تاریخ تحریر سند: ۱۳۰۸ ق.

عالیجناب فضایل مآب نتیجه العلما آقا شیخ محمد [سند ریختگی دارد] آقا چهل تومان جهت متعلقه خود مرحومه آقا شیخ مرقوم بابت ثلث آن مرقومه به مصارف نیت مرقومه صرف نموده بود و طلبکار بود و یک قطعه باغ چهار جریبی مشهور به باغ سنگزاری آن مرحومه معین شده بود فروخته شود به مصارف موصیه مصروف شود چون مرحوم آقا طلبکار بود و بایست جهت دو جریب فروخته شده عوض تعیین نمود لهذا جناب آقا شیخ محمد مرقوم اصالتاً و وصایتاً دو جریب مشاع من جهت قطعه چهار جریبی سنگزاری مادری خود را منتقل به صیغه صلح به وقف نمود با جمیع توابع و لواحق شرعی و عرفیه آن من الممر و المدخل و المشرب و کلما تعلق بها بقدر الحصه الشایعه که واقع است در قریه علی شاه عوض شهریار و محدود است به حدود ذیل السطر به مبلغ سی و پنج تومان وجه ریال بیست و چهار نخودی ناصرالدین شاهی [حدی به باغ مشهدی حسین علی، حدی به باغ مشهدی قربانعلی بقال، حدی به باغ آقا سید ابوطالب تهرانی، حدی به نهر خالارزا] ده عدد یک تومان که آن دو قطعه فروخته شده بود به همین قیمت و وجه آن که بر ذمه مرحوم آقا بود از این بابت احتساب شد، پس بناء علی هذا دو جریب مشاع از یک قطعه باغ مرقوم وقف است بر حضرات چهارده معصوم علیهم السلام به طریق مرقوم در فوق که بعد از وضع مخارج و عشر حق التولیه نه عشر در ایام متبرکه هر سنه از سنوات آتیه صرف تعزیه‌داری شود و تولیت آن هم نسل بعد نسل با اولاد مرحوم آقای آخوند می باشد فمن بدله بعد ما سمعه فأنما اسمہ علی الذین یبدلونہ کان وقوع ذلک فی یوم پنجم شهر ذی قعدہ الحرام من شهر سنه ۱۳۰۸

حدود قطعه اولی حدی به باغ مشهدی قربانعلی بقال - حدی به نهر خاوه - حدی به باغ مشهدی قاسم - حدی ایضا -
حدود قطعه ثانی حدی به باغ مشهدی قربانعلی بقال - حدی ایضا - حدی به باغ محمد علی - حدی به باغ مشهدی قاسم

[سجلات سند]

- ۱- نمره ۱۵ سواد مطابق با اصل است - پنجم ثور ۱۲۹۹ سید رضی شهرستانی - ثبت دفتر تفتیش اوقاف (داخل مهر)
- ۲- هوالباقی قد وقع جمیع مافصل و نومیہ فیہ لدی الجانی فی پنجم نجومی ذیقعدہ ۱۳۰۸ هجری جعفر الحسینی

۳- صح و وقع تمام ما رقم و فصل فیله لدی الجانی فی پنجم نجومی شهر
ذی القعدة من ۱۳۰۸

۴- سواد مطابق با اصل است ان عبد الفانی باقر اعلمی میرفخرایی

۵- بسم الله تعالى وقع ما زبر و سطر فیله لدی فی شهر ذی القعد الحرام من
۱۳۰۸ یا علی

۶- الشاهد عالی شأن کربلای محمد کریم (یا کریم)

۷- کربلایی سید حسین ولد مرحوم آقا سید علی (حسین به علی الحسینی)

۸- ضبط شود

۹- کارتن دوسیه ۳۹

۱۰- در تحت نمره ۳۵۱ در دفتر موقوفات تهران و توابع ثبت شد.

با توجه به متن وقفنامه‌های موجود دوره قاجاریه بیشترین اهداف وقف در این دوره مذهبی بوده و عمدتاً صرف روضه‌خوانی و تعزیه‌داری حضرت سیدالشهداء می‌شده است (مؤمنی، ۱۳۶۵، ص ۳۲). البته به دلیل بافت سنتی جامعه، بسیاری از موقوفات، به جای صرف امور فرهنگی که با تحولات دنیای آن روز بایست هم‌آهنگ بود، مصروف روشنایی عتبات عالیات، تهیه بویا، شمع مساجد و برگزاری مجالس روضه‌خوانی و تعزیه‌داری می‌شد (طباطباییان، ۱۳۸۹، ص ۱۷۰).

از این شمار می‌توان به «وقفنامه محمد صادق تاجر بخاری خادم کشیک رابع آستان قدس رضوی در مورد وقف کاروانسرای خواجه خور در بخارا، مزرعه‌ای و قناتی در چناران و چند ملک و دکان در مشهد، بابت خمس زکات و روشنایی مزار پدرش محمدعظیم و عمویش محمدکریم تاجر بخاری و تعزیه‌داری پیامبر و ائمه در حسینیه عبدالکریم با تولیت خود و سپس فرزندان ذکورش» مربوط به سال‌های ۱۳۰۹، ۱۳۱۳ و ۱۳۴۱ ق. اشاره کرد (شناسه سند: ۹۹۸/۵۳؛ منشا آرشیو ملی).

از بررسی وقفنامه‌های این دوره، این نتیجه به دست آمد که طبقات مختلف مردم نسبت به برگزاری هرچه باشکوه‌تر مراسم عاشورا و وقف بر این مراسم از یکدیگر سبقت می‌گرفتند و حتی بعضی از آنان تأکید می‌کردند که مراسم عزاداری حتماً باید در تکیه محله (حسینیه) یا خانه‌های خودشان برگزار می‌شد؛ زیرا هر محله و صنفی برای خود تکیه‌ای مخصوص داشت که در آن برای مصیبت کربلا عزاداری می‌کردند. حتی در این دوره، همه مردم از فرادست تا فرودست در دایرکردن تکیه‌ها برای برگزاری مراسم عزاداری و تعزیه‌خوانی از خود شوق و اشتیاق نشان می‌دادند و بانیان هم می‌کوشیدند تا از راه ساخت تکیه و وقف بر آن‌ها برای خود اجرای دنیوی و اخروی فراهم کنند.

علاوه بر وجود وقفنامه‌هایی مبنی بر ساخت مساجد، وقفنامه‌هایی نیز وجود دارد که تعمیر و نگهداری مساجد در آن‌ها وقف شده است و واقفانی که توانایی ساخت مسجد را نداشتند قسمتی از درآمد موقوفات را به تعمیر مساجد شهر اختصاص می‌دادند و متولی یا ناظر با صلاح‌دید خود مصارف مساجد را تأمین می‌کردند. نمونه‌ای از این اسناد مربوط به دوران ناصرالدین‌شاه به شرح زیر است:

باعث بر تحریر، آنکه هنگامی که جناب ارشاد مآب حاجی شیخ محمد، مسجد واقع در جنب تکیه حسینییه را بنا نمود، دو دانگ سهمی خود را از شش‌دانگ باغ واقع در پیش شرقی تپه باباکل را وقف بر مسجد مذکور بوده و بعد از عمارت ثانوی آن مسجد به وقفیت قرار گرفته و تا اکنون منافع آن به مصرف مسجد رسیده، بالفعل که جناب ارشاد مآب معز الیه متولی و ناظر اوقاف مسجد مزبور است و در اصل تولیت آن دو دانگ را نیز برای خود مقرر نموده باید مثل قریه عسگران در دست او باشد کالسابق منافع و فواید آن به حسب مصلحت در مصارف مسجد الایم فالایم صرف و خرج بنماید فی غره شهر ذیحجه الحرام ۱۳۰۲.

حواشی:

۱. الا مرکما حرر فی المتن الداعی امام الجمعة والخطیب عبدالؤمن (مردوخی).
۲. وقفیت دو دانگ باغ مرقوم متن را علم قطع دارم در تاریخ سنه هزار و دویست و هفتاد و دو هجری جناب مستطاب حاجی شیخ محمد تولیت آن را تفویض بمرحوم ابوی سید سعدالدین کردند تقریباً سه چهار سال مباشرت در آنجا داشت و همان وقفنامه‌ای که بخط و خاتم حکام شرع و علمای ملک بود دیده‌ام.

شهدالله شبهه در وقفیت آن نیست. اقل العباد عبده الراجی سید محمد سعید الحسینی

۳. و انا علی ذالک من الشاهدین. الداعی ابن المهاجر (یا محمود). (کردستانی، ۱۳۸۱، صص ۸۹-۹۰)

مظفرالدین‌شاه و نهاد وقف

هم‌چنان که پیش از این اشاره شد شاهان قاجار مانند حاکمان صفویه، مدعی تشیع و عمل به واجبات و پرهیز از محرّمات بودند و به‌منظور ایجاد مقبولیت مردمی و مشروعیت دینی، صدقات و وقف‌های علنی داشتند. نمونه آن درخواست کمک یحیی دولت‌آبادی برای تأسیس

مدرسه سادات (۱۳۱۶ق.) بود که مظفرالدین شاه قاجار، کمک‌های وقفی را به این مرکز ارائه داد (دولت‌آبادی، ۱۳۸۷، ص ۳۰۳)؛ بنابراین مهم‌ترین مسئله که در امر اوقاف باید در نظر گرفته شود، نگرش دولت مردان این سلسله به نهاد وقف است.

با عنایت به گزارش‌های مبنی بر مساعدت مظفرالدین شاه به اوقاف، در این دوره به‌نظر می‌رسد اغلب افراد متمول جامعه می‌کوشیدند تا اقدامی در این راه بردارند و خودی نشان دهند. برای نمونه در بین درباریان و شاهزادگان، افرادی مانند اکبر میرزا صارم‌الدوله را می‌بینیم که با وقف زمینی بزرگ در اصفهان و ساخت دبیرستان (مدرسه متوسطه) و صرف بسیاری از موقوفات واقع در میدان نقش جهان برای تأمین هزینه‌های آن به چنین امور خیری مبادرت کرد. (= طباطبائی، ۱۳۸۹، ص ۱۷۰). سند زیر نمونه‌ای از وقف‌نامه‌های زنان دوره مظفری است^۱:

باسم الله الرحمن الرحيم

الحمد لله واقف علی ضمایر العالمین و صلوات و سلام علی اشرف المرسلین
محمد و اله ؟ ؟ شفعا یوم الدین للمومنین علی المتمسکین به عترت
المعصومین اما بعد در اشرف زمان و اسعد زمان توفیق رفیق حال عالی شأن
عزت و سعادت توأمان آقا محمد گردید. که در حین صحت نفس و ثبات عقل
و جواز تصرفات شرعیه وقف مؤبد و حسب مخلت نمودن همگی و تمامی ؟
کوه خضری با اراضی تابعه و کل ما تعلق بها بر مصرف تعزیه حضرت سید
الشهداء (ع) ارواح عالمین فداه که منافع میاه مزبور را الی یوم القیامه بعد از
وضع وجوهات دیوانی به مصارف عزاداری سید المظلومان (ع) برسانیده باشیم.
و ثوابش را نثار روح واقف نمایند. تولیت میاه مزبور را ؟ آقا محمد خلف سلف
عبدالحسین واگذار نمود و نظارت اخلاف به توفیق آثار کربلایی علی اکبر
بیک واگذار نمود و ایضا مجاری ده تومان میاه کوه خضری با اراضی تابعه و
کل ما تعلق بها وقف مؤبد و حسب مخلد نمود عفت و عصمت پناه سعادت
و ؟ همراه حاجیه ؟ المسماه به ماه بیکم مخلفه مرحوم کربلایی عبدالحسین
بیک بر مصرف تعزیه حضرت سیدالشهدا علیه السلام که منافع میاه مزبور را
بعد از وضع وجوهات دیوانی به مصارف عزاداری سید المظلومان علیه السلام
برسانند ؟ آقا علی خان و سیف الله تولیت میاه مزبور را به فرزند ارجمند خود
کربلایی علی اکبر بیک قرار دادند و نظارت میاه مزبور را در عهده ؟ حاجی آقا
محمد قرار دادند و بعد به اولاد ذکور متولی و ناظر نسل بعد نسل در تولیت ؟
الی یوم القیامه من تولیه در هر سنه ؟ تخلف کننده از مراتب مسطور و تغییر

۱. سند شماره ۱۲: شناسه سند:
۲۹۷-۲۱۷۱۱؛ منشأ: آرشیو ملی ایران؛
عنوان: وقف‌نامه؛ واقف: ماه بیگم؛
عین موقوفه: مجاری ده فتنجان کوه
حفری با اراضی تابعه آن؛ مصارف: بعد
از وجوهات دیوانی به مصرف عزاداری
سید الشهداء (ع) ثوابش نثار روح واقف؛
تولیت: نوه واقف، آقا محمد خلف
عبدالحسین بیک؛ ناظر: کربلایی علی
اکبر بیک؛ تاریخ وقف: ۱۲۸۹ق.، تاریخ
تحریر سند: ۱۳۲۳ق.

دهنده ملعون است. وقف صحیحا صریحا شرعیا و لایباع و لایحب و لایورث
و قد جرت صیغتان الوقف به المراتب المسطور و کان ذلک تحریرا و تاریخ
منتصف شهر جمادلی اولی مطابق سنه ۱۳۳۳ ق.

نتیجه گیری

وقف بر اساس کسب رضای پروردگار و اجرای فرامین وی یعنی جهان بینی الهی و نیز اخذ اجر اخروی از سوی انسان واقف انجام می شود وقف در ایران اسلامی راحت ترین و عمومی ترین سستی است که نفوذ آن را در زندگی روزمره انسان ها سراغ داریم و از مختصات نظام حقوقی و اقتصادی اسلام است که به صورت تعاونی تکامل یافته درآمده و جوامع اسلامی را دوام و قوام بخشیده است؛ در قرآن کریم آیه ای وجود ندارد که به طور صریح بر مسئله وقف و احکام آن دلالت کند، اما دقت در مضامین برخی آیات که به عمل صالح، تالیف قلوب و جلب محبت دیگران، روح تعاون، احسان و برادری و تقرب الی الله تشویق و ترغیب می کند و همچنین کلام ارزشمند معصومین (ع) و سیره عملی آن بزرگواران در دوران حیات مکرم شان نشانگر اهمیت والا و بسیار زیاد وقف در نزد خداوند متعال و اهل بیت (ع) است.

با توجه به این نکته که میزان موقوفات در هر دوره تاریخی به طور مستقیم حاکی از اعتقادات مذهبی و شرایط اقتصادی مردم و نیز میزان امنیت در جامعه (دست اندازی زورمندان و اجزای حکومت) و حتی خودنمایی مذهبی طبقات اشراف و متمول نیز بوده، در دوره ناصرالدین شاه قاجار، طبقه ای متوسط و مرفه متشکل از تجار، بازرگانان و پیشه وران به وجود آمد، که نیازهای مالی مساجد، بازارها، مکتب ها، مدارس، تکایا و سایر موقوفات را تأمین می کردند. در این دوره بیشتر املاکی وقف می شد اغلب دکان و کاروان سرا بود و بعد از آن خانه، آب انبار، حمام و مسجد نیز جزو موقوفات رایج و متداول بوده است. در غالب مواردی که نام متولیان موقوفات بازار ذکر شده است، متولیان روحانی هستند. تعدادی از واقفان بازار از تجار بودند.

واقفان از طبقات مختلفی تشکیل شده بودند: حاکمان، بازاریان، روحانیون و زنان واقف، موقوفات زنان در دوران قاجار که در رده وقف های با مقیاس کوچک محسوب می شوند، مسئله ای خارق العاده چه به لحاظ شکستن هنجارهای مورد قبول و چه به لحاظ گرایش های زن سالارانه به شمار نمی رود. علی رغم رواج روضه خوانی در میان زنان تمامی طبقات در دوران قاجار، موقوفات بانوان هرگز چنین مصارفی را ویژه زنان در اسناد وقف بر نهموده اند.

علاوه بر وجود طبقات مختلف واقفان، موارد و مصارف وقف نیز قابل توجه است. یکی از این مصارف، وقف آموزشی بود. در دوره قاجار پرداختن به تحصیل در مکتب خانه ها و مدارس

قدیم برای همگان ممکن نبود. فقر فراگیر مادی و معنوی رواج بی‌سوادی در سطح شهر و عوام‌زدگی در مدارس و حتی در دیوان‌های دولتی واقعیتی انکارناپذیر بود؛ در دوره قاجار پیش از تأسیس مدرسه دارالفنون، برای حفظ و نشر مذهب از طریق ایجاد مدارس علمیه، عمل به وقف می‌شد. اهمیتی که واقفان این دوره به این مدارس می‌دادند را می‌توان در سبک‌های معماری و تزئینات این مدارس و حجم موقوفاتی که برای آن‌ها قرار می‌دادند، دید. بر اساس وقف‌نامه‌های موجود بیشتر مدارس علمیه وقفی در دوره قاجار تأسیس شده‌اند. پس از ایجاد مدرسه دارالفنون و آشنایی با دانش جدید مدرسی به سبک جدید احداث و وقف می‌شد، مانند مدرسه اسلام و مدرسه خیریه یا ایتام.

از دیگر کارکردهای وقف، کارکرد مذهبی- فرهنگی بوده به‌طوری که در بسیاری از موقوفات واقفان امر تولیت را که برای آن‌ها بسیار مهم بود، به علما و روحانیون داده‌اند، حتی گاهی خود این موقوفات توسط علما و روحانیون ایجاد شده است؛ همچنین وقف تأثیر فراوانی در پیشرفت مراسم و اعیاد مذهبی و شیعی در بین مردم داشت به‌خصوص اینکه عقاید و افکار تشیع را پررنگ تر جلوه می‌داد. برپایی مراسم عزادری، تعزیه، روضه‌خوانی، افطاری در ماه مبارک رمضان، برپایی سفره‌ها و میهمانی‌ها در اعیاد بزرگ مسلمین، همه مدیون موقوفاتی است که در این دوره توسط واقفان در قشرهای مختلف، چه در سطح حاکمان، همچون حاکم، شاه و... و چه در سطح طبقات مهم جامعه همچون امام جمعه و تاجر و یا در سطح پایین و معمولی جامعه مانند مردم عادی جامعه انجام می‌گرفته است.

در جمع‌بندی نهایی این‌گونه می‌توان استنباط کرد که نهاد وقف از دوره ناصرالدین‌شاه تا پایان دوره قاجار آشفته و نابسامان بوده است. ناصرالدین‌شاه وزارت اوقاف و صنایع مستظرفه را تأسیس کرد تا بتواند با نظارت بر موقوفات و عملکرد متولیان از حیض و میل شدن موقوفات جلوگیری کند؛ اما واقفان همچنان برای تنظیم اسناد موقوفه به نزد روحانیون می‌رفتند. از طرفی ناصرالدین‌شاه به وزارت اوقاف دستور داده بود تا از روحانیان و علما بخواهند که گزارشی مبنی بر عملکرد موقوفات و شرح تنظیم اسناد موقوفات به وزارت بدهند؛ اما روحانیون در ارائه گزارش به دولت کوتاهی می‌کردند و این‌گونه بود که این نهاد آن‌گونه که باید ساماندهی نشد و همواره سوءاستفاده‌هایی از موقوفات به عمل آمده است.

اما پس از انقلاب مشروطه و تنظیم مفاد آیین‌نامه اوقاف، این نهاد را هم‌چنان روحانیون اداره و اجرا می‌کردند و دولت فقط نظارت محسوسی بر موقوفات داشت و شاید یکی از عللی که باعث شد این نهاد چنان‌که باید رشد نکند این بود که اوقاف نهادی دینی بود و دینی شدن این نهاد به این علت بود که مردم در این زمان معتقد بودند که نهاد اوقاف و موقوفات باید زیر نظر بزرگان دینی هدایت شود و نسبت به دولت بی‌اعتماد بودند و نمی‌خواستند موقوفاتشان

تحت نظارت دولت قرار بگیرد.

طی این بررسی فرضیه اصلی پژوهش تأیید شد. رشد وقف و موقوفات در عصر ناصری نسبت به دوره قبل از آن است بررسی ۶۵ سند و وقفنامه دیده شده نشانگر آن بود که نزدیک به ۶۵ درصد این اسناد و وقفنامه‌ها مربوط به دوره ناصری است و با مضامین مذهبی است. از بین ۶۵ سند و وقفنامه دیده شده برای این بررسی وقفنامه‌ای از دوران آقا محمدخان دیده نشد. تعداد اسناد دیده شده از دیگر سلاطین قاجار به ترتیب عبارت بود از فتحعلی شاه ۱، محمدشاه ۱، محمدعلیشاه ۱، مظفرالدین شاه ۹، احمدشاه ۱۲ و ناصرالدین شاه ۴۲ سند و وقفنامه. هر چند شاید در وادی امر این چنین به نظر برسد که طولانی بودن دوران سلطنت ناصرالدین شاه در این امر تأثیرگذار بوده است اما با مقایسه دوران سلطنت شاهان قاجار و تعداد وقفنامه‌های دیده شده، این مسئله رد می شود.

جدول شماره ۱

سلطان	دوران سلطنت	اسناد دیده شده
آقا محمد خان	۳ سال	-
فتحعلی شاه	۳۶ سال و ۸ ماه	۱
محمدشاه	۱۴ سال	۱
ناصرالدین شاه	۴۸ سال	۴۲
مظفرالدین شاه	۱۰ سال	۹
محمدعلی شاه	۳ سال	۱
احمدشاه	۱۶ سال	۱۲

با توجه به متن وقفنامه‌های موجود دوره قاجاریه بیشترین اهداف وقف در این دوره مذهبی بوده و عمدتاً صرف روضه خوانی و تعزیه داری حضرت سیدالشهداء می شده است. به عبارت دیگر، روضه خوانی سیدالشهداء از اهمیت ویژه‌ای برخوردار بوده است. به طوری که این قضیه در تمامی وقفنامه‌ها - حتی وقفنامه‌های کوچک - صدق می کند و مصارف تعزیه داری در ایام محرم دلیلی بر پایداری مذهب شیعه بوده است. بیشترین مصرف وقف در بین اسناد دیده شده نیز مربوط به تعزیه داری سیدالشهدا (ع) است. فهرست تفصیلی اسناد مورد استفاده در جدول شماره ۲ آمده است:

جدول شماره ۲: فهرست تفضیلی اسناد مورد استفاده

سال	موضوع وقف	سایر
۱۲۲۷ ق.	تعزیه‌داری خامس آل عبا و ابا عبدالله الحسین(ع) روزهای دوشنبه و جمعه و نیز زیارت ساکنین خانه به نیابت واقفه و والدين و همشیره او	شناسه سند: ۱۹۷۳۴-۲۹۳؛ واقف: خانم کوچک زوجه آقا بزرگ رشتی - وکیل و نایب الوکاله: حاجی میرزا آقایی طهرانی - عین موقوفه: کل یک باب حوالی در محله کرد کوه [؟] حسام الدین
۱۲۶۸ ق.	اولاد ذکور حاج عباس	شناسه سند: ۹۹۷/۴۷۳؛ وقف‌نامه‌ای شامل وقف چهار دانگ و نیم از بستان معروف به جلیل‌آباد واقع در قصرالدشت شیراز
۱۲۷۲ ق.	صرف تعزیه‌داری خامس آل عبا (ع) و مجلس روضه‌خوانی در ایام محرم و صفر	شناسه سند: ۱۹۷۳۰/۲۹۶؛ واقف: حاجیه خیرالنساء خانم؛ عین موقوفه: کل شش دانگ یک دست عمارت متصرفی واقف واقع در گذر حصار از محله سنگلج
۱۲۷۵ ق.	---	شناسه سند: ۱۸۶۳۶/۲۹۶؛ اجاره‌نامه عمارت وقفی واقعه در محله سنگلج تهران متعلق به مادرزن منجم‌باشی پشت سند دارای مهر عبدالراجی محمدجعفر؛
۱۲۷۶ ق.	صرف تعزیه‌داری خامس آل عبا (ع) در ماه محرم الحرام از منافع و مداخل حبه مزبوره	شناسه سند: ۱۶۸۵۳/۲۹۶؛ واقف: مریم بیگم صبیبه میرزا محمد هادی طباطبایی نائینی؛ عین موقوفه: یک حبه مشاعه از نه حبه مفروزه از مزرعه فوداذ واقع در مزارع قصبه نائین از اراضی و صحاری و باغات و عمارات و...؛
۱۲۷۶ ق.	صرف تعزیه‌داری خامس آل عبا (ع) در ماه محرم الحرام از منافع و مداخل حبه مزبوره؛ تولیت	شناسه سند: ۱۶۸۵۳/۲۹۶؛ واقف: مریم بیگم صبیبه میرزا محمد هادی طباطبایی نائینی؛ عین موقوفه: یک حبه مشاعه از نه حبه مفروزه از مزرعه فوداذ واقع در مزارع قصبه نائین از اراضی و صحاری و باغات و عمارات و...؛
۱۲۷۶ ق.	روشنایی مسجد، روضه‌خوانی، خرید قرآن و کتب ادعیه و غیره	شناسه سند: ۳۶۰/۴۴۱۴؛ وقف‌نامه چندباب مغازه در تهران احداثی توسط میرزا تقی خان امیرکبیر
۱۲۷۹ ق.	تعزیه‌داران سید الشهداء(ع) و روضه‌خوانی و خرج روشنایی و قهوه و غلیان و اجرت روضه‌خوان (دردهه اول محرم و عاشورا)	شناسه سند: ۲۷۶۲۷-۹۹۹؛ واقف: آقا میرزا علی نقی خلف میرزا محمدعلی آشتیانی - عین موقوفه: سه دانگ از کل شش دانگ مجاری آب در متن مزرعه موسوم به خانیه
۱۲۷۹ ق.	صرف تعزیه‌داران سید الشهداء(ع)	شناسه سند: ۲۷۶۲۷-۹۹۹؛ واقف: آقا میرزا علی نقی خلف میرزا محمدعلی آشتیانی؛ عین موقوفه: سه دانگ از کل شش دانگ مجاری آب در متن مزرعه موسوم به [خانیه؟]

سال	موضوع وقف	سایر
۱۲۸۰ ق.		شناسه سند: ۲۹۶/۲۰۱۹۱؛ ادعا درخصوص ملکیت وقفی در بخشی از املاک منجم باشی در گیلان؛
۱۲۸۰-۱۲۸۱ ق.	صرف تعزیه‌داری خامس آل عبا سیدالشهدا و ائمه المعصومین	شناسه سند: ۱۶۹۵۲/۲۹۶؛ وقف‌نامه‌ای درمورد وقف قطعه ملک از توابع قزوین (معروف به بلوک رضاخانی) از سوی محمدحسین تاجر مشهور به علاقه‌بند؛
۱۲۸۶ ق.	---	شناسه سند: ۹۹۹/۲۷۴۳۵؛ نامه‌ای مبنی بر تقاضای تعیین شخصی امین جهت انجام امور پنج دانگ وقفی حمام خلف باغ؛
۱۲۸۷ ق.	جهت نماز و روزه وصی و والدین موصی و خمس و زکات و رد مظالم به فقرا و تعزیه‌داری (چهارده معصوم) و شهدای دشت کربلا و سهم امام	شناسه سند: ۱-۲۱۳۹۳-۲۹۷؛ سواد وصیت‌نامه (به افاده وقف)؛ موصی: حاجی میرزا جانعلی شاه؛ موصی له (وصی) ولدان نامبرده: حاجی محمد و حاجی علی؛
۱۲۸۷ ق.	نماز و روزه وصی و نیز خمس و زکات و رد مظالم به فقرا و تعزیه‌داری (چهارده معصوم) و شهدای دشت کربلا و سهم امام و صرف نماز و روزه والدین موصی	شناسه سند: ۱-۲۱۳۹۳-۲۹۷؛ سواد وصیت‌نامه (به افاده وقف) - موصی: حاجی میرزا جانعلی شاه - موصی له (وصی) ولدان نامبرده: حاجی محمد و حاجی علی - واجبات مالی و دینی (به صیغه صلح به وقف)؛
۱۲۸۹ ق.	---	شناسه سند: ۲۹۷-۲۰۸۶۵، وقف‌نامه یک قطعه زمین در آب سرد دماوند؛
۱۲۹۰ ق.	وقف بر شخص به نام ملا سعیدالدین	شناسه سند: ۱۱۸۴۱/۲۹۶؛ وقف‌نامه املاک متعلق به ملا محمد واقع در روستای چرندوی سندنجان؛
۱۲۹۰ ق.	---	شناسه سند: ۲۹۶/۲۰۰۴۶؛ شکوائیه اهالی لنگرود درخصوص تصرف عدوانی املاک وقفی مسجدجامع لنگرود توسط اولاد میرزا محمد تقی
۱۲۹۰ ق.	وقف فقرا و مساکین	شناسه سند: ۲۹۶/۲۰۰۶۴؛ تعیین‌نامه حاجی میر محمد صالح بر وقف‌نامه املاک میرزا شرف جهان؛ واقف: میرزا شرف جهان؛ عین موقوفه: بخشی از املاک و بلوکات دارالسلطنه قزوین؛
۱۲۹۰ ق.	تعزیه‌داری سیدالشهدا	شناسه سند: ۹۹۷/۳۸؛ وقف قراء برایجان، سیف‌آباد، محمودآباد، دزآباد، زردوان و کلاه‌سیاه واقع در فارس توسط حاج میرزا شفیع مستوفی

سال	موضوع وقف	سایر
۱۲۹۲ ق.	صرف تعزیه‌داری انبیاء و اوصیاء و اولیاء و شهدا و عموماً و خصوصاً سیدالشهدا علیه‌السلام و نیز خرید کتب فقه و اصول به جهت استفاده طلاب دینی و ..	شناسه سند: ۲۹۶/۳۳۹۳۴؛ واقف: حاجی آغا فیروز خواجه دربار ناصرالدین شاه؛ عین موقوفه: همگی و تمامی سه دانگ مفروز از شش دانگ قریه سلیمان آباد از توابع غار بلوک دارالخلافه تهران شامل شش دانگ بیوتات رعیتی قریه نامبرده و طویله و انبار به انضمام یک قطعه باغ کوچک و ...؛
۱۲۹۳ ق.	جهت امور تعزیه‌داری خامس آل عبا حضرت سیدالشهدا (ع) و فقرا و تعیین تکلیف تولیت آن	شناسه سند: ۲۹۶/۲۶۶۲۹؛ موقوفه: حاجی محمدحسین ولد حاجی حسن مباشر مبنی بر وقف مزرعه دهنو واقع در تربت حیدریه
۱۲۹۴ ق.	صرف فقرا و ضعفا از شیعیان به علاوه تعمیرات مخارج مدرسه	شناسه سند: ۲۹۶/۱۹۴۱۰؛ وقف املاک موروثی میرزا مهدی خان منجم باشی توسط شاهزاده خانم مادر وی
۱۲۹۶ ق.	---	شناسه سند: ۲۹۶/۲۲۶۶۶؛ تصدیق نامه وقفیت مزرعه مظفرآباد واقع در شهر بابک به نظارت غلامحسین و تولیت آقامحمد؛
۱۲۹۶ ق.	جهت آب انبار و مدرسه امام قلی خان	شناسه سند: ۹۹۷/۳۵۲؛ حکم فرهاد میرزا در خصوص وقف قنات فرهاد آباد
۱۲۹۶ ق.	---	شناسه سند: ۲۹۷-۲۱۷۱۴؛ صورت موقوفات کمره و نراق (دلیجان) شامل واقف محل، معرف، متولی و تاریخ وقف
۱۲۹۹ ق.	عواید نقدی و غیرنقدی بعد مسافت	شناسه سند: ۲۹۷/۲۳۶۶۱؛ فهرست موقوفات قائنات و مشخصات آنها مثل: محل، نام واقف و تاریخ وقف، موارد مصرف، متولیان و ناظران؛
۱۳۰۰ ق.	---	شناسه سند: ۲۹۶/۱۹۶۳۳؛ عریضه‌ای به میرزا مهدی خان منجم‌باشی درخصوص املاک موقوفه خراسان و عراق، تعمیرات مسجد گوهرشاد و صحن مطهر، شمه‌ای از تعدیات آصف‌الدوله و میرزا حسن خان سالار؛
۱۳۰۰ ق.	---	شناسه سند: ۲۹۰/۸۶۳؛ شکایت سید محمد بهبهانی از تصرف عدوانی اراضی وقفی مشیرالسلطنه در شهریار؛
۱۳۰۰ ق.	---	شناسه سند: ۲۹۳/۱۹۵۴؛ تقاضای اجازه تشکیل جلسات نظار قنات وقفی نظامیه؛
۱۳۰۱ ق.	برای استقرار نهر نجف‌اشرف به منظور استفاده آب برای ساکنین و زوار عتبات عالیات	شناسه سند: ۲۹۶/۹۲۳۹؛ واقف: سلطان حمید میرزا؛ عین موقوفه: نصف مشاع کامل از شش دانگ مزرعه و قنات ناصری واقع در سلطان‌آباد عراق عجم؛

سال	موضوع وقف	سایر
۱۳۰۳ ق.	مصرف در مسجد لطفعلی خان	شناسه سند: ۲۹۶/۲۶۱۵۲؛ کپی وقف نامچه تمامی و همگی یک باب یخچال واقع در محله هندودربین و عواید آن
۱۳۰۳ ق.	---	شناسه سند: ۹۹۹/۲۷۲۹۲؛ تصرف عدوانی باغ وقفی مدرسه خان توسط سید مهدی، عبدالله، ملا رضا و غیره و توافق در مورد پرداخت مبلغی جهت مصارف وقف
۱۳۰۴ ق.	جهت خیرات و مبرات، ثواب ۴ ثلث آن در حق والد واقف، منافع ده تومان به همشیرگان واقف و نیز سالانه مبلغ ۲۵ تومان صرف عزاداری خامس آل عبا(ع)	شناسه سند: ۵۴۱-۲۵۰؛ واقف: حاجی سید ابراهیم طهرانی - عین موقوفه: یک دانگ مشاع از کل شش دانگ کاروانسرای نو، معروف به سرای قزوینی‌ها - تولیت: آقا شیخ محمد صادق همدانی و آقا میرزا علی نقی
۱۳۰۴ ق.	ثلث آن صرف تعزیه داری خامس آل عبا و ... و باقی آن صرف روضه خوانی (از قهوه و قلیان و چای و طعام و روضه خوان).	شناسه سند: ۵۴۱-۶-۲۵۰؛ واقف: حاجی استاد حسن معمار (خراسانی) - عین موقوفه: دو باب دکان و دو باب بالا خانه و ... در محله عودلاجان طهران، کوچه قرب حمام خشتی - تولیت: استاد علی و استاد حسین - ناظر: حاجی استاد حسن
۱۳۰۶ ق.	مصارف تعزیه داری حضرت امام حسین(ع)	شناسه سند: ۹۹۹/۲۷۱۷۹؛ وقف نامه یک باب آهنگری توسط محمد علی
۱۳۰۶ ق.	---	شناسه سند: ۱۳۹۳۹/۲۴۰؛ عدم تصریح معافیت مالیاتی در فرامین ناصرالدین شاه و مظفرالدین شاه، در وقف دو قریه در ساوجبلاغ و لزوم دریافت مالیات از یکی از آن‌ها به علت خالصه بودن آن.
۱۳۰۷ ق.	منحصر است به مشروب شدن مؤمنین و مؤمنات در خارج از دروازه قدیم دولاب ... از حوض آب انبار و باغچه‌های وسط خانه‌ای کوچک و ...	شناسه سند: ۲۹۶/۲۴۰۶۷؛ واقف: زهرا سلطان خانم صبیح رجبعلی بیگ؛ عین موقوفه: تمامی مجرای سه ساعت آب ملکی متصرفی خود از جمله یکصد و چهل و چهار ساعت از دو رشته قنات بزرگ و سرداری از گردش شش شبانه روز که واقع است در شهر جدید ناصریه (دارالخلافه تهران)؛
۱۳۰۸ ق.	وقف بر حضرت چهارده معصوم (ع) و بر ذمه والدین و ایام عزاداری اهل بیت (ع)	شناسه سند: ۲۹۷-۲۱۳۹۳؛ سواد وصیت نامه (به افاده وقف)؛ موصی (واقف): حاجی میرزا جانی از بابت ثلث حاجی قاسم؛ وصی (موصی له): ارشد اولاد ایشان آقا شیخ محمد

سال	موضوع وقف	سایر
۱۳۰۸ ق.	وقف بر حضرت چهارده معصوم (ع) و نیز دو جریب از باغ سنگزاری به صیغه وقف صلح شده بر ذمه والدین و ایام عزاداری اهل بیت (ع).	شناسه سند: ۲۱۳۹۳-۲۹۷؛ سواد وصیت نامه (به افاده وقف)- موصی (واقف): حاجی میرزا جانی از بابت ثلث حاجی قاسم، وصی (موصی له): ارشد اولاد ایشان آقا شیخ محمد
۱۳۰۹ ق.	صرف خمس، زکات و روشنایی مزار پدرش و عمویش و نیز چهار سهم به مصرف تعزیه داری خاتم الانبیاء (ص) و ائمه اطهار	شناسه سند: ۹۹۸/۵۳؛ واقف: حاجی محمدصادق تاجر نجاری الاصل و مشهدی المسکن و خادم کشیک رابع آستان مقدسه امام رضا (ع)؛ عین موقوفه: هشت قفره از کل املاک و متصرفی واقف واقع در بخارا و بلوکات ار اقدس و ...؛
۱۳۰۹ ق.	نصف برای تبعه و زوار کربلای معلی و نصف دیگر به مصارف تعزیه داری و عزاداری سید شهدا و خامس آل عبا	شناسه سند: ۲۹۷/۲۲۱۸۵؛ واقف: هجده تن از ساکنین قریه گلین کردستان؛ عین موقوفه: نصف املاک متصرفی واقفین شامل: باغات، اراضی، و بیوتات و طواحین سوای طاحونه فقه محمود؛
۱۳۱۱ ق.	صرف صحن مقدس ابی عبدالله الحسین و تعمیرات بنا و ...	شناسه سند: ۲۵۰/۴۱۸؛ وقف نامه رقبات موقوفه انیس الدوله و تعیین نحوه مصرف عواید آن؛
۱۳۱۲ ق.	جهت آستان قدس رضوی	شناسه سند: ۲۹۶/۱۹۳۶۱؛ وقف روستاهای حاجی ابراهیم ده و نوکلایه از طرف مادر میرزا عیسی خان منجم باشی و اختلاف وراثت وی شامل امین دیوان و منجم باشی در زمینه مالکیت آن؛
۱۳۱۵ ق.	مبلغ شصت تومان به مدت سی سال برای تعمیر خانه و مابقی صرف روضه خوانی در هفته و ماه	شناسه سند: ۹۹۸-۳۴؛ قرارنامه (به افاده وقف)- واقف: محمود خان - موضوع قرار (عین موقوفه): عمل به وقف یک خانه واقع در محله سرچشمه طهران معروف به کوچه میرزا عباس قلی
۱۳۱۷ ق.	وقف بر تعزیه داری اباعبدالله الحسین	شناسه سند: ۲۹۶/۲۶۶۲۸؛ نوع سند: ورقه وصیت بر وقف؛ واقف (موصی)؛ موصی له: اولاد و اخوان واقف (موصی)؛ عین موقوفه (موصی الیه): فهرست وقفی دکانین بازار و چند قطعه زمین زراعی و دو قطعه زمین ملکی ... در صحرای مختاباد؛
۱۳۱۹ ق.	صرف عزاداری عاشورا	شناسه سند: ۲۹۶/۱۶۴۷۶؛ وصیت نامه حاجی رمضان آشپز پیش از سفر به عتبات عالیات و وقف حسینی و تعیین تولیت آن (وصی میرزا عیسی خان منجم باشی)؛

سال	موضوع وقف	سایر
۱۳۱۹ ق.	-----	شناسه سند: ۲۹۶/۱۹۰۲۴؛ رونوشت حکم شاهزاده ملک منصور؛ معافیت قریه موقوفه حسین آباد واقع بر رودخانه زاب از توابع بهبهان از پرداخت مالیات کما فی السابق؛
۱۳۱۹ ق.	مصرف تعزیه داران حضرت ابا عبدالله الحسین (ع) و شهدای کربلا	شناسه سند: ۲۹۷/۲۲۱۴۶؛ نوع سند: وقف نامه؛ واقف: سکینه خانم بنت محمد رضا و کربلایی ماهی بنت علی اصغر؛ عین موقوفه: آب جاریه از قنات مزرعه شهرآباد (از توابع سبزوار)؛
۱۳۱۹ ق.	منافع صرف تعزیت داری خامس آل عبا (ع)، حضرت سید الشهداء (ع) و در سه شب احیا به مصرف افطار روزه داران و خرج مصالح سلسله سادات	شناسه سند: ۲۹۷-۲۱۶۷۰؛ سواد وقف نامه (به افاده مصالحه)؛ واقف (متصلح): ملا محمد - ابراهیم؛ عین موقوفه: مایملک قریه بهلجو، مزرعه سورک و یازده و نیم فنجان از (قریه - مزرعه) اسفورک؛
۱۳۱۹ ق.	صرف تعزیت داری خامس آل عبا (ع)، حضرت سید الشهداء (ع) و در سه شب احیا به مصرف افطار روزه داران و خرج مصالح سلسله سادات	شناسه سند: ۲۹۷-۲۱۶۷۰؛ سواد وقف نامه (به افاده مصالحه) - واقف (متصلح): ملا محمد ابراهیم - عین موقوفه: مایملک قریه بهلجو، مزرعه سورک و یازده و نیم فنجان از (قریه - مزرعه) اسفورک
۱۳۲۳ ق.	بعد از وجوهات دیوانی به مصرف عزاداری سید الشهداء (ع) ثوابش نثار روح واقف	شناسه سند: ۲۹۷-۲۱۷۱۱؛ عنوان: وقف نامه؛ واقف: ماه بیگم؛ عین موقوفه: مجاری ده فنجان کوه حفری با اراضی تابعه آن؛
۱۳۲۳ ق.	بعد از وجوهات دیوانی به مصرف عزاداری سید الشهداء (ع) ثوابش نثار روح واقف	شناسه سند: ۲۹۷-۲۱۷۱۱؛ واقف: ماه بیگم - عین موقوفه: مجاری ده فنجان کوه حفری با اراضی تابعه آن - مصارف: بعد از وجوهات دیوانی به مصرف عزاداری سید الشهداء (ع) ثوابش نثار روح واقف - تولیت: نوّه واقف، آقا محمد خلف عبدالحسین بیگ - ناظر: کربلایی علی اکبر بیگ.
۱۳۲۷ ق.	-----	شناسه سند: ۲۹۷/۳۰۳۹۹؛ وقف املاک از طرف میرزا حسن زواری و شکایت متولیان از دخالت در امور موقوفه مذکور؛
۱۳۲۸ ق.	وقف برحرم مطهر حضرت علی علیه السلام	شناسه سند: ۲۵۰/۵۳۳۹؛ رونوشت اجاره نامه موقوفه سرای گلشن واقع در اصفهان
۱۳۲۹ ق.	-----	شناسه سند: ۲۵۰/۳۰۸۳؛ سواد وقف نامه موقوفه مزار فائض الانوار پروند، نامه تظلم خواهی آقامیرزا عبدالله در خصوص امورات وقف مدرسه شریعتمدار و حقوق و شهریه طلاب، نامه متولی مدرسه شریعتمدار به نظام العلماء رئیس اوقاف سبزوار؛

سال	موضوع وقف	سایر
۱۳۳۹ ق.	---	شناسه سند: ۲۵۰/۴۹۷۴؛ اجرای قوانین اداره معارف و اوقاف مصوبه مجلس شورای ملی، درخواست ارسال پرونده‌های مربوط به موقوفات سلطنتی و آستان قدس رضوی به اداره اوقاف
۱۳۳۰ ق.	جهت مصارف خیریه در ماه رمضان و کمک هزینه تحصیلی به ذریه میرعلی محمد	شناسه سند: ۹۹۹/۲۷۵۸۶؛ کپی وقف‌نامه یک قطعه ملک واقع در روستای دیزج زنجان از طرف میرقاسم خلف میرعلی محمد (واقف)
۱۳۳۰ ق.	---	شناسه سند: ۲۹۷/۲۰۵۴۲؛ رونوشت وقف‌نامه آستان مقدس حضرت عبدالعظیم درمورد وقف مزرعه، آب و قنات و تولیت بقعه متبرکه؛
۱۳۳۰ ق.	مصرف بین فقرا	شناسه سند: ۲۴۰/۵۲۱۰۴؛ تقسیم منافع قریه فیروزآباد موقوفه سلیمان خان قاجار؛
۱۳۳۱ ق.	---	شناسه سند: ۹۹۷/۳۱؛ وقف‌نامه‌ای در خصوص وقف کلیه دکانین بازارچه موسوم به رکن آباد، شش‌دانگ چند قریه واقع در بلوک لنجان، چند باب کاروانسرا، حمام، یخچال، طاحونه، قهوه‌خانه و غیره توسط میرزا سلیمان خان رکن‌الملک با تعیین متولی؛.
۱۳۳۳ ق.	---	شناسه سند: ۲۹۳/۱۹۰۰؛ لزوم پرداخت عواید قریه وقفی پس از کسر مالیات؛
۱۳۳۷ ق.	---	شناسه سند: ۲۹۷/۲۱۳۸۶؛ صورت موقوفات نیشابور شامل محل، واقف، متولی معرف، عایدات و تاریخ وقف؛
۱۳۳۸ ق.	صرف فقرا و ضعفا از شیعیان و مجلس عزاداری ابا عبدالله الحسین.	شناسه سند: ۲۹۶/۲۰۸۲۵؛ وقف‌نامه‌ای راجع به وقف املاک و رقباتی واقع در بهاباد یزد همراه با مهر و گواهی شهود؛
۱۳۳۸ ق.	---	شناسه سند: ۲۹۶/۲۰۸۲۵؛ نامه‌ای به یک روحانی در مورد وقف املاک یکی از درگذشتگان؛
۱۳۴۱ ق.	---	شناسه سند: ۲۵۰/۱۴۱؛ درخواست از اقبال السلطنه برای روشن کردن کیفیت وقف، عایدات و مصارف آن در ماکو؛

منابع

- آبراهامیان، یرواند (۱۳۸۸). ایران بین دو انقلاب. ترجمه احمد گل محمدی و محمدابراهیم فتاحی، تهران، نی، چ ۱۵.
- اتحادیه (نظام مافی)، منصوره (۱۳۷۸). موقوفات تهران و تحول شهر ۱۲۶۹-۱۳۲۰ ه. ق.، وقف میراث جاویدان، زمستان ۱۳۷۸، ش ۲۸، صص ۷-۱۶.
- اتحادیه (نظام مافی)، منصوره (۱۳۷۷). اینجا طهران است، تهران، نشر تاریخ.
- احمدی ملکی، رحمان (۱۳۷۷). سقاخانه‌های قدیمی تهران، فصلنامه میراث جاویدان، سال ششم، ش ۲۴ و ۲۳.
- آدمیت، فریدون (۱۳۸۵). اندیشه ترقی و حکومت قانون عصر سپهسالار، تهران: خوارزمی.
- امام جمعه‌زاده، سید جواد (۱۳۷۹). نقش وقف در بهبود اوضاع اجتماعی، اقتصادی و فرهنگی، وقف میراث جاویدان، ش ۲، سال هشتم.
- انصاف‌پور، غلامرضا (۱۳۵۵). تاریخ زندگی اقتصادی روستائیان و طبقات اجتماعی ایران از دوران ماقبل تاریخی تا پایان ساسانیان. تهران: نشر اندیشه، ج ۱.
- اولیویه، گیوم آنتوان (۱۳۷۱). سفرنامه اولیویه. ترجمه محمد طاهر میرزا، تصحیح و حواشی غلامرضا وره‌رام، تهران: اطلاعات، چ اول.
- تکمیل‌همایون، ناصر (۱۳۷۷). تاریخ اجتماعی و فرهنگی شهر تهران، تهران. مرکز پژوهش‌های فرهنگی، چ اول، ج ۲.
- دولت‌آبادی، یحیی (۱۳۸۷). حیات یحیی. تهران: فردوس، ج ۱، چ ۱.
- راوندی، مرتضی (۱۳۸۲). تاریخ اجتماعی ایران، تهران: نگاه، ج ۴.
- رضایی، امید (۱۳۹۰). درآمدی بر اسناد شرعی دوره قاجار. تهران: پژوهشگاه علوم انسانی.
- رنجبر، محمدعلی (۱۳۷۷). متولیان مدرسه منصوریه شیراز، گنجینه اسناد، ش ۳۱، صص ۸۴-۹۴.
- یاحی سامانی، نادر (۱۳۷۸). وقف و سیر تحولات قانون‌گذاری در موقوفات، شیراز: انتشارات نوید.
- زاهدی، شمس‌السادات؛ تنکابنی، حمید (۱۳۸۸). درآمدی بر ریشه‌شناسی نهاد دیوان‌سالاری ایران در دوره اول قاجار، مجله فرهنگ، پاییز، شماره ۷۱، صص ۱۳۰-۱۳۱.
- شاه حسینی، پروانه (۱۳۷۷). ردیابی وقف در ساختار فرهنگی شهر تهران از دوره قاجار تا جمهوری اسلامی، تحقیقات جغرافیایی: بهار، ش ۴۸، صص ۱۱۲-۱۱۴.
- شاه‌حسینی، پروانه (۱۳۷۵). وقف‌شناسی جغرافیایی شهر تهران؛ دوره‌های قاجاریه و پهلوی، تحقیقات جغرافیایی، سال ۱۱، ش ۴۲، صص ۱۲۲-۱۲۷.
- فوران، جان (۱۳۸۳). مقاومت شکننده، ترجمه احمد تدین، تهران: رسا.
- کردستانی، سوران. (۱۳۸۱). ملاحظات اجتماعی و انسانی در متن وقف‌نامه‌های کردستان ایران،

- مجله وقف میراث جاویدان، پاییز و زمستان، شماره ۳۹ و ۴۰، صص ۷۷-۹۰.
- لمبتون، آن ک. س. (۱۳۸۸). وقف در ایران، ترجمه احمد نمایی، علوم قرآن و حدیث: مشکوه: بهار، ش ۱۰۲.
- مطبعه‌چی، مصطفی، (۱۳۸۹). جایگاه وقف در تحولات جامعه ایران: دوره قاجاریه، مجموعه مقالات همایش بین‌المللی وقف و تمدن اسلامی، تهران: اسوه.
- ورهرام، غلامرضا. (۱۳۶۷). نظام سیاسی و اجتماعی عصر قاجار، تهران: معین.

چ: فهرست اسناد

سازمان اسناد و کتابخانه ملی؛ شناسه سند: ۲۹۶/۱۹۴۱۰؛ ۱-۲۱۳۹۳-۲۹۷؛ ۲۴۰/۱۳۹۳۹؛
 ۲۵۰/۱۴۱؛ ۲۹۶/۱۶۴۷۶؛ ۲۹۶/۱۸۶۳۶؛ ۲۹۶/۱۹۰۲۴؛ ۲۹۶/۱۹۳۶۱؛ ۲۹۳/۱۹۵۴؛
 ۲۹۶/۱۹۶۳۲؛ ۲۹۶/۱۹۷۳۰؛ ۲۹۳-۱۹۷۳۴؛ ۲۹۶/۲۰۰۴۶؛ ۲۹۶/۲۰۰۶۴؛ ۲۹۶/۲۰۱۹۱؛
 ۲۹۷/۲۰۵۴۲؛ ۲۹۶/۲۰۸۲۵؛ ۲۹۷-۲۰۸۶۵؛ ۲۹۷/۲۱۳۸۶؛ ۲۹۷-۲۱۳۹۳؛ ۲۹۷-۲۱۳۹۳؛
 ۲۹۷-۲۱۶۷۰؛ ۲۹۷-۲۱۷۱۱؛ ۲۹۷-۲۱۷۱۴؛ ۲۹۷/۲۲۱۴۶؛ ۲۹۷/۲۲۱۸۵؛
 ۲۹۶/۲۲۶۶۶؛ ۲۹۷/۲۳۶۶۱؛ ۲۹۶/۲۳۹۲۴؛ ۲۹۶/۲۴۰۶۷؛ ۲۹۸-۲۴؛ ۲۹۶/۲۶۱۵۲؛
 ۲۹۶/۲۶۶۲۸؛ ۲۹۶/۲۶۶۲۹؛ ۲۹۹/۲۷۱۷۹؛ ۲۹۹/۲۷۲۹۲؛ ۲۹۹/۲۷۴۳۵؛ ۲۹۹/۲۷۵۸۶؛
 ۲۹۹-۲۷۶۲۷؛ ۲۹۹-۲۷۶۲۷؛ ۲۹۹/۲۹۶؛ ۱۱۸۴۱/۲۹۶؛ ۱۶۸۵۳/۲۹۶؛ ۲۹۶/۱۶۹۵۲؛ ۲۹۷/۳۰۳۹۹؛
 ۲۵۰/۳۰۸۳؛ ۲۵۰/۳۱؛ ۲۹۷/۳۵۲؛ ۲۹۷/۳۸؛ ۲۵۰/۴۱۸؛ ۳۶۰/۴۴۱۴؛ ۲۹۷/۴۷۳؛ ۲۹۸/۵۳؛
 ۲۵۰/۵۳۳۹؛ ۲۵۰-۵۴۱؛ ۶-۵۴۱-۲۵۰؛ ۲۹۰/۸۶۳؛ ۲۹۶/۹۲۳۹.

مهدی سجادی آخرین بازمانده از شاگردان کمال الملک

(با تکیه بر اسناد)

مهستی ابوزرجمهری

■ چکیده

کشور ایران مهد بسیاری از هنرهاست و همواره این سرزمین مردان هنرمند بزرگی را در دامان خود پرورانده است. یکی از این مردان بزرگ محمد غفاری معروف به کمال الملک است که از ماهرترین نقاشان عهد قاجار محسوب می‌شود. کمال الملک در زمان حیات خود اقدام به تربیت شاگردانی کرد که آخرین بازمانده از آنان چندی پیش در کشور اتریش بدرود حیات گفت. وی مهدی سجادی است که به نقاش پرتله شهرت دارد و تاکنون پرتله‌های بسیاری از شاهان و دولتمردان ایرانی و غیرایرانی از وی به‌جا مانده است. او سال‌ها مقیم کشور اتریش بود و در آنجا تنها زندگی می‌کرد. اهمیت نگارش این مطالب در آن است که مهدی سجادی آخرین بازمانده از نسل شاگردان کمال الملک به‌شمار می‌آید و در حال حاضر فقط یک سند ۲۴ برگی از وی در آرشیو ملی کشور موجود است.

کلیدواژه‌ها

مهدی سجادی؛ کمال الملک؛ نقاشان؛ اتریش.

مهدی سجادی آخرین بازمانده از شاگردان کمال الملک (با تکیه بر اسناد)

مهستی ابوزرجمهری^۱

مقدمه:

محمد غفاری ملقب به کمال الملک از معروف‌ترین مشاهیر نقاشی ایران است که در سال ۱۲۶۸ق. در کاشان پا به عرصه وجود نهاد. وی فرزند میرزا بزرگ کاشانی است. وقتی که سیزده ساله بود از کاشان به تهران آمد و در مدرسه دارالفنون مشغول به تحصیل شد. آن‌طور که مهدی بامداد در کتاب «شرح حال رجال ایران در قرن ۱۲ و ۱۳ و ۱۴ هجری» گفته است: «تقرب وی به ناصرالدین شاه از اینجا ناشی شد که روزی ناصرالدین شاه در حدود سنه ۱۲۹۸ق. وارد دارالفنون گردید، تابلویی از علیقلی میرزا اعتضاد السلطنه وزیر سابق علوم (فرهنگ) کشیده شده بود، ناصرالدین شاه به آن تابلو نزدیک شده ایستاد و گفت چقدر شبیه اعتضاد السلطنه است، عیناً خود اوست و از آن نقاش پرسید. میرزا علی اکبرخان مزین الدوله نطنزی که استاد نقاشی دارالفنون بود، میرزا محمد کاشی (کمال الملک) را معرفی کرد و گفت کار این شخص است. ناصرالدین شاه او را تشویق و تحسین بسیار نمود و موابجی برای او برقرار کرد و چند روز بعد او را خواست و در شمس‌العماره جای داد و جزو پیشخدمتان و نقاش‌باشی او گردید و این سمت را تا اواخر سلطنت مظفرالدین شاه دارا بود»^۲.

در سال ۱۳۱۰ق. ناصرالدین شاه وی را به «کمال الملک» ملقب کرد. در سال‌های پایانی سلطنت ناصرالدین شاه، کمال الملک به قصد عزیمت به اروپا مشغول آموختن زبان فرانسه شد و در سال ۱۳۱۴ق. ایران را ترک کرد. وی در ضمن این سفر که سه سال به درازا کشید به مطالعه و فراگیری هر چه بیشتر نقاشی پرداخت در ایتالیا و فرانسه پرداخت و اغلب در موزه

۱. کارشناس ارشد تاریخ، کارشناس

برنامه‌ریزی و بررسی اسناد و مدارک کشور، گروه مستندسازی، سازمان اسناد و کتابخانه ملی ایران.

۲. بامداد، مهدی (۱۳۷۱). شرح حال رجال ایران در قرن ۱۲ و ۱۳ و ۱۴ هجری. تهران: انتشارات زوار. ص ۲۶۴.

معروف لوور مشغول به کار بود. وقتی مظفرالدین شاه در سومین سفر خود به اروپا وی را در موزه لوور دید به او امر کرد که به ایران بازگردد و کمال الملک به ایران بازگشت. در پی بازگشت به کشور، به کمک میرزا ابراهیم خان حکیم الملک به تأسیس مدرسه صنعتی همت گماشت. در اواخر عمر مدرسه را به هم زد و رهسپار مشهد شد و در همین ایام یک چشم خود را از دست داد و به مداوای چشم دیگر خود پرداخت. پس از بهبودی عازم ملک شخصی خود در حسین آباد نیشابور شد و در همان جا نیز دار فانی را وداع گفت. تابلوی «تالار آئینه» از کارهای بسیار معروف کمال الملک است که وی پنج سال از زندگی خود را صرف کشیدن این تابلو کرد. شاید بتوان ادعا کرد که هنر مینیاتور حیات خویش را مدیون کمال الملک است. وی در طول حیات خویش شاگردانی را پرورد که آخرین آنان چندی پیش در وین از دنیا رفت. از جمله شاگردان وی می توان به حسین شیخ، حسین بهزاد، علی اکبر صنعتی، علی رخ ساز و علی محمودی اشاره کرد (به نقل از سایت وطن پویان)^۱. «مهدی سجادی» آخرین بازمانده از شاگردان کمال الملک محسوب می شد که به نقاش پرتره معروف است. هدف نگارنده از انجام این تحقیق صرفاً معرفی وی به عنوان آخرین بازمانده از نسل کمال الملک که اخیراً در خارج از کشور به دیار باقی شتافت^۲ و سند موجود در این زمینه است که حاوی ۲۴ برگ و به شناسه بازیابی ۵۴۱۷۸/۲۹۷ موجود است و به دلیل منحصر به فرد بودن این سند تصویر تمام برگ های آن برای مشاهده علاقه مندان درج شده است.

مهدی سجادی متولد سال ۱۲۹۶ شمسی در مشهد است. وی آخرین نقاش سلطنتی ایران

1. www.vatanpooyan.com

2. www.irani.at/

است که به کشیدن پرتره‌های پرسرعت از شخصیت‌های برجسته جهان مشهور است. او قادر بود بین ۵ تا ۱۰ دقیقه یک پرتره را شروع و تمام کند. آغاز نقاشی حرفه‌ای سجادی در شش یا هفت سالگی بود. سجادی ابداع‌کننده سبک خاصی از نقاشی بود که بین امپرسیونیسم و اکسپرسیونیسم قرار می‌گیرد. چون تخصص وی در ثبت چهره‌های سیاسی از ممالک مختلف جهان است، به «نقاش همایونی» معروف شد. در سال ۱۳۹۴، در یکی از شبکه‌های تلویزیونی، برنامه‌ای راجع به وی پخش شد که به بررسی روزگار وی و زندگی در دیار غربت پرداخته شد و مهدی سجادی از چگونگی گذران زندگی خود صحبت می‌کرد. در اسنادی که در آرشیو ملی ایران از وی موجود است نیز با عنوان «نقاش همایونی» از وی یاد شده است. در نشستی در شهر لندن در سال ۲۰۰۷، زندگی و آثار مهدی سجادی به‌عنوان آخرین بازمانده از نسل شاگردان نقاشی استاد کمال‌الملک مورد بررسی و تجلیل قرار گرفت. همچنین آیین بزرگداشت دیگری نیز برای این هنرمند در هفتم نوامبر سال ۲۰۱۰، در محل رستوران ایرانی «آپادانا» در شهر وین برگزار شد (به نقل از وبگاه باشگاه خبرنگاران)^۱.

همان‌گونه که گفته شد جست‌وجو در اسناد آرشیو ملی ایران نشان داد یک سند مربوط به وی وجود دارد و از او با عنوان «نقاش مخصوص اعلیحضرت همایون شاهنشاهی» ذکر شده است. این سند مربوط به سال‌های ۱۳۳۸ و ۱۳۴۴ است و حاوی مطالب زیر است:

- نامه وزارت دربار به وزارت فرهنگ و هنر در مورد برقراری مقرری برای مهدی سجادی؛
- نامه دکتر علی‌اصغر عزیزی، رایزن فرهنگی سفارت کبرای ایران در آلمان به مهدی سجادی حاوی تقدیر از وی به جهت کشیدن پرتره دکتر ادناتر صدراعظم آلمان، لئوپولد فیگل نخست‌وزیر اسبق و رئیس کنونی مجلس اطریش، علاقه‌مندی راب نخست‌وزیر فعلی نسبت به ترسیم پرتره از خود توسط سجادی؛
- ابراز خوشوقتی وزیر فرهنگ از توفیقات حاصله برای مهدی سجادی در یادگیری فنون نقاشی در اروپا
- امتناع مهدی سجادی از قبول هدایای دولتمردان اطریش در قبال کشیدن پرتره آنان و پیشنهاد وزارت خارجه مبنی بر اعطای نشان علمی به وی؛
- درج مطالبی در جراید آلمان و اطریش در مورد پرتره‌های سجادی از دولتمردان این کشورها؛
- درخواست مهدی سجادی از اداره کل تعلیمات عالی و روابط فرهنگی مبنی بر اعطای بورس از طرف آنان برای تحصیل دو فرزندش در اروپا؛
- ابراز حیرت دکتر آدولف شرف از ترسیم پرتره‌اش توسط مهدی سجادی در ۱۱ دقیقه.

نماد ریاست کشور

شماره

تاریخ

پیوست

موضوع

وزارت آموزش و پرورش

در جواب نامه شماره ۱۸۵/رو - ۲۶/۲/۴۴ موضوع

برقراری کمک ویا تامین محل حقوقی جهت آقای مهدی سجادی

۶۰۴۹۸

نقاش مخصوص دربار شاهنشاهی بطوریکه استحضار دارند در-

۳۴۴/۳/۱۹

سال ۱۳۴۴ تنها حقوق و مزایا و هزینه های اداری خانه های

فرهنگی در هندوستان - پاکستان - آنکارا - و قسمتی از اعتبارات

خانه های فرهنگی لبنان - بخداد در اختیار وزارت فرهنگ

و هنر قرار گرفته که محل خرج آنها معلوم است .

خواهشمند است دستور فرمائید بهر کیفیت کسبه

مقتضی میدانند رأساً اقدام فرمایند .

معاون اداری وزارت فرهنگ و هنر - زمانس

۴۴۵۹۸

تقریر

وزارت فرهنگ و هنر

مرکز اسناد دفتر وزارتی

مشتملات سند

نوع برر

۱۵۰

شماره

موضوع

ساکما، شناسه سند: ۵۴۱۷۸/۲۹۷، پاسخ وزارت فرهنگ و هنر به وزارت آموزش و پرورش راجع به

برقراری کمک یا مقرری در حق مهدی سجادی

درموقع تهیه پاسخ جروف
میزده نیز اشاره فرماید

وزارت آموزش و پرورش

دائرة
نمارة ۹۸۵
اریخ ۲۳/۵/۴۴
نیمه اول

وزارت فرهنگ و هنر

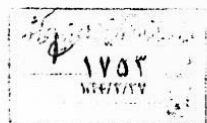
بازرسال رونوشت مکاتبات بین وزارت دربار شاهنشاهی و وزارت فرهنگ (سابق)
در مورد آقای مهدی سجادی نقاشی مخصوص دربار اعلیحضرت همایون شاهنشاه
باستحضار میرساند که آقای سجادی ما هانه ده هزار ریال از محل کمک به هنرمندان
از وزارت فرهنگ (سابق) دریافت میکرده اند که در تاریخ ۱۵ تیر ۱۳۴۴ قطع
شده بود و چون ردیف حقوقی برای ایشان وجود نداشت سال گذشته در اجرای
اوامر مطاع ملوکانه مبلغی بایشان پرداخت شد و قرار بود در بودجه سال
۴۴ برای ایشان ردیفی منظور گردد . باتفکیک وزارت فرهنگ چون اعتبار کم
به هنرمندان در اختیار وزارت فرهنگ و هنر قرار گرفته است متنی است بانوجه
به خدمات ذیقیمت و مؤثر آقای سجادی در راه شناساندن ایران و همچنین آثار
گرانبهایی که بوجود آورده اند دستور فرمایند مقرر مناسب برای ایشان از محل کمک
به هنرمندان برقرار شود .

تأیید شد
۱۶/۵/۴۴

رئیس دفتر آموزش و پرورش

[Handwritten signature]

مبنی بر
رأی هیأت مدیره انجمن فرهنگیان
۱۶/۵/۴۴

ساکما، شناسه سند: ۵۴۱۷۸/۲۹۷: درخواست وزارت آموزش و پرورش از وزارت فرهنگ مبنی بر
برقراری مقرری برای مهدی سجادی نقاشی مخصوص دربار

وزارت فرهنگ
و تفریح

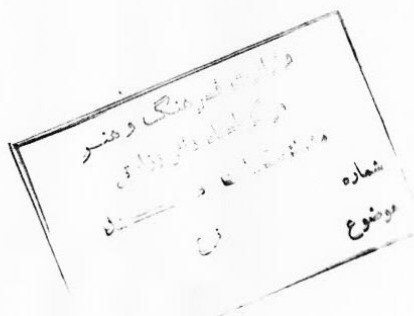
۱۳۴۳/۵/۲۴
۱۱/۸۱۴۴

جناب آقای وزیر محترم دربار شاهنشاهی

عطف بشماره ۲۷۵۸ مورخ ۴۲/۴/۲۲ در مورد مساعدت به آقای مهدی سجادی
نقاش مضموم دربار اعلیحضرت همایون شاهنشاه ، چون ردیف بودجه یک-
از محل آن در گذشته ماهانه ده هزار ریال از طرف وزارت فرهنگ پتامرده پرداخت
میشده در تاریخ ۱۵ تیر ۱۳۴۰ قطع گردیده بود و در بودجه سال جاری هم
محل برای پرداخت این ماهانه وجود نداشت مقرر شد مبلغ پنجاه هزار ریال از محل
انتظامی پتامرده پرداخت شود . متنی است مراتب را به عرض همایونسی
برسانند و در صورتیکه اوامر جدیدی شرفصدور یافت ابلاغ فرمایند -

وزیر فرهنگ

۱/۲

ساکما، شناسه سند: ۵۴۱۷۸/۲۹۷. نامه وزارت دربار شاهنشاهی به وزارت فرهنگ و
هنر راجع به برقراری مقرری در حق مهدی سجادی

شماره ۱۵۰۶

تاریخ ۱۳۴۴ / ۲ / ۸

پیوست

دربار شاهی

مقام ریاست
۸۰ عدد در ۳۴۴

وزارت فرهنگ و هنر

خواهشمند است دستور فرمایید از هر اقدامی که
نسبت به نامه ۴۴/۲۶ شماره ۹۸۵ وزارت آموزش و پرورش
درباره برقراری مقرری آقای مهدی سجادی معمول داشته اند

وزارت فرس و وزارت دربار شاهی را هم آگاه سازند.
هرگز اسناد دفتر وزارت
مشخصات
۱۶۰
رفض تمام که در تاریخ
در صورتیکه این بزرگوار به سبب این بزرگوار و اب
وزارت دربار شاهی را هم آگاه سازند.
۱۳۴۴/۲/۸

۲۲۷۲
۱۳۴۴/۲/۸

مقام ریاست
در صورتیکه این بزرگوار به سبب این بزرگوار و اب
وزارت دربار شاهی را هم آگاه سازند.
۱۳۴۴/۲/۸

ساکما، شناسه سند: ۵۴۱۷۸/۲۹۷. نامه وزیر فرهنگ به وزیر دربار شاهنشاهی راجع
به نبودن ردیف بودجه برای پرداخت مقرری به مهدی سجادی و پرداخت آن از
محل اعتبارات سری

جناب آقای دک ترجمانهای و زیر فرهنگ

آقای مهدی سجادی نقاش مخصوص دربار عالیحضرت همایون شاهنشاه
و هنرمند زبردست طایق مدارکی که در دست دارد و نامه های
آنها وزارت خدمات هنری ایشان برای هنر و فرهنگ کشور ارزش زیاد دارد
عریضه ای به پیشگاه مبارک ملکانه معروض داشته که از شرفعرض گذشته
امرو مقرر فرمودند " توجه واقداً نسبت بتقاضای او بشود "
خواهش نموده اند است دستور فرمائید از هرگونه میعادتی که درباره ایشان
معمول خواهند داشت وزارت دربار را مطلع سازند تا بحرض برسد *

وزیر دربار شاهنشاهی

رونوشت همراه اصل است

ساکما، شناسه سند: ۵۴۱۷۸/۲۹۷. نامه وزیر دربار شاهنشاهی به دکتر جهانشاهی
وزیر فرهنگ مبنی بر با ارزش بودن خدمات هنری مهدی سجادی برای فرهنگ
و هنر کشور و نوشتن عریضه از طرف وی

سازمان فرهنگ و آموزش عالی

شماره: _____

تاریخ: _____

پیوست: _____

موضوع: _____

۱ - ع

وزارت دربار شاهنشاهی

عطف بنامه شماره ۱۶۰۶ - ۸ / خرداد / ۱۳۴۴ -

رونوشت شرحی که در پاسخ نامه شماره ۱۸۵ - ۷۲۶ / اردیبهشت

۱۳۴۴ وزارت آموزش و پرورش راجع به آقای مهدی سجادی

صادر شده است به پیوست جهت اطلاع ایفا میگردد .

از طرف وزیر فرهنگ و هنر . زمانی .

۴۵۲۶۴

۲۰۹۷

۸۴۴/۲۶۱۵

نیز -

وزارت فرهنگ و هنر

مرکز اسناد دفتر وزارتی

مشخصات سند

شماره ۱۶۰

موضوع سی ساری خزانه قلم

نوع و تاریخ

ساکما، شناسه سند: ۵۴۱۷۸/۲۹۷. نامه وزیر فرهنگ به وزارت دربار شاهنشاهی راجع به ارسال رونوشت نامه وزارت آموزش و پرورش در مورد مهدی سجادی

وزارت فرهنگ

اداره کل تعلیمات عالی و روابط فرهنگی

شماره

تاریخ

ضمیمه

جناب آقای بهبهانیان مدیرعامل بنیاد پهلوی

استاد مهدی سجادی هنرمند معروف و نقاش مخصوص اعلیحضرت همایون شاهنشاهی که تاکنون بارها مورد تقدیر و تشویق قرار گرفته اند ضمن شرحی بعنوان این اداره تقاضا کرده اند که بنیاد پهلوی از راه اهدای بورس به دو فرزند ایشان که درین مشغول تحصیل هستند و استعداد سرشاری نیز دارند توجیهی بحال ایشان بپردازد و دلدارند *

چنانکه استحضار دارند استاد سجادی در پرتو استعداد و هنردرخشان خود چه در داخل و چه در خارج کشور کسب شهرت و افتخار فراوانی کرده اند و با همت بلند یکی که دارند در سفر اخیر خود به اطیش حتی از پذیرفتن مبلغ مهمی که بناسبت یکی از آثارشان از طرف اولیای دولت اطیش با اعطای شده بود بعنوان اینکه زنده لطیف و نهایت پندگاران اعلیحضرت همایون شاهنشاهی هستند امتناع جستند *

از آنجائیکه بنظر این اداره چنین هنرمندی شایسته هرگونه مساعدتی است و همه گونه مساعدتی بفرزند ایشان در حکم مساعدت بشخص این هنرمند خواهد بود خواهشمند است مقرر فرمایند از بذل توجیهی که در حق فرزند ایشان خواهند فرمود این اداره را نیز مستحضر سازند *

مدیرکل تعلیمات عالی و روابط فرهنگی * دکتر جلال کسائی

۷۸۳
۵۸۸۸۱۷

=====

رونوشت محض استحضار استاد مهدی سجادی نقاش مخصوص همایونی فرستاده میشود *

مدیرکل تعلیمات عالی و روابط فرهنگی * دکتر جلال کسائی

۵۸/۸/۱۷

ساکما، شناسه سند: ۵۴۱۷۸/۲۹۷. نامه دکتر جلال کسائی مدیرکل تعلیمات عالی و روابط فرهنگی وزارت فرهنگ به بهبهانیان مدیرعامل بنیاد پهلوی راجع به تقاضای مهدی سجادی مبنی بر استفاده از بورس تحصیلی برای فرزندانش در وین

جناب آقا علاء وزیر محترم دربار شاهنشاهی

محترماً باستحضار می‌رساند که اخیراً برای نشان دادن نمونه ابد از هنر و استعداد ایرانی آقا استاد مهدی سجادی تصویر آقا را بصدراعظم و حضرت رئیس جمهوری و جناب آقا امینک رئیس مجلس اشرافیه در مدت چند دقیقه ترسیم نمودند که موزالعه مورد اعجاب و تحسین و قدردانی آنان قرار گرفته و جناب آقا امینک شرح تفصیل تهیه این تابلوها را بوسیله هنرمندان ایران در مجلس رسمی که اینجانب هم حضور داشتم با آداب بیان میدادند و آنرا که از همه مهمترین تکیه‌تیریز برای جبران خدمات استاد سجادی ما هریک مبلغ سی هزار ریلمینگ با ایشان دادیم و آقا استاد سجادی پس از تشکر اظهار امتداد که هر بنده زندگانی و مطالعات ایشان را تماماً بندگان اهل حضرت هدایت شاهنشاهی ایران تأمین نمود و اندوخته‌چگونگی احتیاجی ندارند و وجود را پس دادند همچنین بقرا را اطلاع رئیس جمهوری اشرافیه ایمنی برتجید و تعریف از هنرمندی و قدردانی از ایشان توسط وزیر مختار خود در تهران حضور اهل حضرت هماکنون هرگز گردان

والبت وزیر مختار اشرافیه را به عرض خواهد رسانید *

ضمناً جرایدهم اشرافیه و آلمان با چاپ تابلوها یا استاد سجادی و مثال پس از بروند رایج با ایشان و کشور ایران نگاشته و منتشر ساخته اند که تاکنون کمتر سابقه داشته است *

چون خدمات و تبلیغات هنرمندان و مخصوصاً اهل طبع ایشان تا تیرگی در اینجا کرده و در خور تقدیر است مراتب را باستحضار می‌رساند تا در صورتیکه بپذیرد حضرت اجل تالی مقتضی باشد مراتب را به عرض می‌رسانم ملوگانه رسانده تا خاطر مبارکشان مطلع باشد *

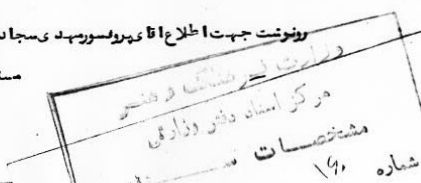
سارنشا هنرهای ایران - پس

جواد عامری

رونوشت جهت اطلاع آقا و سرور مهدی سجادی ارسال می‌شود *

مستشار رسالت شاهنشاهی ایران

پس

ساکما، شناسه سند: ۵۴۱۷۸/۲۹۷. نامه جواد عامری سفیر ایران در اتریش به علاء وزیر دربار راجع به ترسیم تصاویر صدر اعظم، رئیس جمهور و رئیس مجلس اتریش توسط مهدی سجادی و امتناع وی از قبول وجه بابت این کار، انتشار اخباری در جراید اتریش و آلمان راجع به مهدی سجادی

شماره ۱۲۱۴
تاریخ ۱۳۲۸/۷/۲۷
پرست

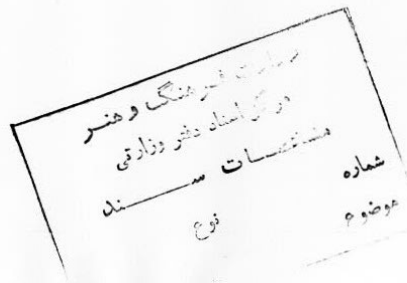
رایزن فرهنگی

جناب استاد مهدی سجادی هنرمند ایرانی

موقعت جناب عالی در تهیه تابلو نقاشی جناب آقای دکتر ادناوثر صدراعظم آلمان که پس از عمل آن در محلی اوتبرایه آلمان افتتاح شده است بحق موجب میند آبرو کشور ایران واقع شده و چندان ایران را ترازام ساخته است از اینرو موقعت حاصله را صحت تبریک کته و دوباره توفیق جناب عالی را در غما سازدن کشور ایران و خدمت به من خواستارم جریان امر به وزارت فرهنگ و اداره کل هنرهای زیبای کشور ایران گزارش گردید تا از خدمات موقعت سرکار مطلع شوند.

رایزن فرهنگی سفارت ایران در آلمان

دکتر علی اصغر عزیز

ساکما، شناسه سند: ۵۴۱۷۸/۲۹۷، تبریک دکتر علی اصغر عزیز رایزن فرهنگی سفارت ایران در آلمان به مهدی سجادی بابت ترسیم چهره صدراعظم آلمان و انتشار خبر این موفقیت در جراید آن کشور

ترجمه

رئیس جمهور
جمهوری فدرال اتریش

وین نهم سپتامبر ۱۹۵۹

دوست عزیز و محترم

از اعلیحضرت شاهنشاه اجازه می‌خواهم از تاثیر بسیار شدیدی که در نتیجه ملاقات يك هنرمند هموطن اعلیحضرت
بن دست داده است خاطر شما را مطلع سازم .
آقای پروفسور مهدی سجادی نقاش مخصوص اعلیحضرت شاهنشاه چند عویش از من درخواست کرده که انحصار
ترسیم تابلو نقاشی صورت خود را بایشان بدهم . در اوایل ماه سپتامبر من خواهش ایشان را پذیرفتم و بسیار حیرت زده شدم
که پس از درست ۱۱ دقیقه تابلو صورت مرا تمام کرده و من ارائه داد که بدون مبالغه این تابلو بایستی درجه عالی
شناخته شود .

من بقدری از هنر فوق‌العاده این مرد تحت تاثیر قرار گرفتم که نتوانستم ساکت بمانم و اینکه وجود این هنرمند بزرگ را
با اعلیحضرت شاهنشاه ایران صمیمانه تبریک می‌گویم و ملت ایران با شگفتی‌های فراوان خود داشتن چنین فرزندی را
تبریک گفته سعادت و خوشبختی اعلیحضرت شاهنشاه و کشور ایران را از صمیم قلب خواستارم .
خواهشمندم احساسات بی‌آلایش و خلل‌ناپذیر من را بپذیرید .

دوست صمیمی اعلیحضرت شاهنشاه :

دکتر آدولف شرف

(امضاء)

ساکما، شناسه سند: ۵۴۱۷۸/۲۹۷. نامه دکتر آدولف شرف رئیس جمهور اتریش راجع به شگفتی
خود از ترسیم چهره‌اش توسط مهدی سجادی در ۱۱ دقیقه و عرض تبریک به شاه در این
خصوص

وزارت فرهنگ

اداره - کل تعلیمات عالیہ و روابط فرهنگی

شماره - ۴۵۷۴ - ۲۲

تاریخ - ۳۸/۸/۶۰

شعبه -

استاد هنرمند آقای مهدی سجادی

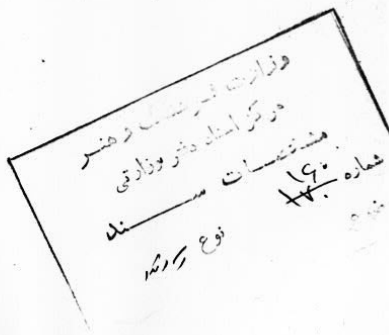
طبق گزارش‌هایی که رسیده، شما توفیق یافته‌اید که هنگام توقف در اروپا به‌سبب د
عنایات ذات انور ملوکانه با ابراز لیاقت و مهارت در فن نقاشی افتخاراتی بنفع فرهنگ
و هنر کشور تحصیل نمائید. وزارت فرهنگ ضمن امیدواری بآدمه، چنین فعالیت‌های
مفیدی لازم می‌آید از مساعدت شما در این مورد کمال قدردانی بعمل آورد.
وزیر فرهنگ

=====

رونوشت: محض استحضار استاد هنرمند آقای مهدی سجادی ایفاد میشود.

مدیر کل تعلیمات عالیہ و روابط فرهنگی

دکتر جلال کسائی

ساکما، شناسه سند: ۵۴۱۷۸/۲۹۷. قدردانی وزیر فرهنگ از مهدی سجادی بابت کسب افتخار به نفع

فرهنگ و هنر کشور

اداره روابط فرهنگی
شماره ۵۸۳۱/۸
تاریخ ۳۸/۸/۱۳
پرست

وزارت فرهنگ

آقای مهدی سجادی نقاش پرتره نیست دربار اعلیحضرت همایون شاهنشاهی کازکارندان قدیمی دولت استواکون چند سالی است که در شهر وین بسرمیبرد و با هنر گرانیهای خود در معرض ایران و ایرانی مجاهدت مینماید اخیراً از حضرت رئیس جمهوری اتریش و جنابان آقایان صدراعظم و رئیس مجلس شورای ملی آن کشور تصاویری تهیه نموده کاز هر جسته مورد امتنان و تقدیر مشارالیهم بود است .

این تصاویر سائرتا بلوهای آقای سجادی در محیط هنری اتریش فوق العاده مورد توجه و تشویق واقع شده و مخصوصاً علو طبع استاد هنرمند کتاتین حوائج خود را مرهون عنايات اعلیحضرت همایون شاهنشاهی دانسته و باین ملاحظه از قبول هدیه مادی آقایان فوق الذکر خود داری نموده بی اندازه حسن اثر بخشیده است و درایدهم اتریش و آلمان ضمن گراور آثار استاد مقالات بسیار آبرورندی را جمع بایشان و کشور ایران نگاشته اند که بتصدیق سفارت شاهنشاهی ایران در وین کمتر سابقه داشته است .

نظر باینکه تشویق کسانیکه بمنظور افزایش حیثیت و اعتبار کشور در خارج و داخل بذل مساعی مینمایند موجبات مزید دلگرمی اینگونه خدمتگزاران صمیمی است وزارت امور خارجه پیشنهاد مینماید با اعطای یک قطعه نشان علمی آبرورنده از استاد هنرمند قدر دانی بعمل آید .

رونوشت مکاتبات مقامات ترسی اتریش و سفارت شاهنشاهی ایران و همچنین عین و ترجمه بعضی مقالات جراید در این خصوص جهت مزید استحضار به بیوست ارسال میشود و خواهشمند است دستور فرمایند وزارت امور خارجه را از نتیجه اقدامی که بعمل خواهند آورد مستحضر سازند .

وزیر امور خارجه

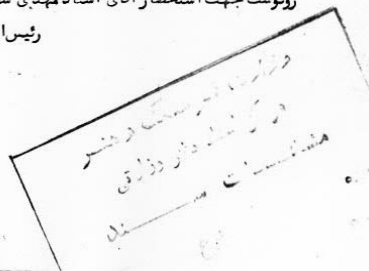
=====

C 15831/8
CX 8/22

رونوشت جهت استحضار آقای استاد مهدی سجادی نقاش پرتره نیست دربار شاهنشاهی ارسال میگردد .

رئیس اداره روابط فرهنگی - محمد رضا امیر تیمور

محمد رضا امیر تیمور

ساکما، شناسه سند: ۵۴۱۷۸/۲۹۷. نامه وزیر امور خارجه به وزارت فرهنگ راجع به ترسیم پرتره چند تن از مقامات اتریش توسط مهدی سجادی و امتناع وی از قبول هدایای مادی، پیشنهاد اعطای یک قطعه نشان علمی به او

شماره ۱۱۳۹
تاریخ ۱۳۳۸/۴/۸
پرست

رایزن فرهنگی

حضرت گرامی جناب آقای استاد مهدی سجادی

درد و جانی که ایندایب نیوسود داشت جناب آقای گیلدلیگل دست و پیراسیو رئیس
کلیه مجلس انجمن که سال گذشته بدعوت دولت شاهنشاهی به ایران فرکرده بود و در کشور ایران
جستجوی احکامات فراوان بظهور عن جنبه تابلوهای اینکاره جنابان دیده بود، این
بیان داشته و در حضورده های این سال انجمن و نماینده گاه سفارتخانه های خارجی قدرت
حضرت ایرانی راستورده . بطوریکه اینکاره اشتد تابلوهای موجود است که نمایندگان مجلس شورای
ملی انجمن و طرف بحث و تکرار عمل قرار گرفته و چنانکه در تابلوهای حضرت ایرانی خلق الکرلند شفا
جناب آقای راب دست و پیراسیو نیز که تابلوهای ذکر کرده اند اذکار اشتیاق بشده تابلوهای
نیواوندشان نموده و ششما از سرکار شاسته اند تابلوهایشان را هم ترسیم کند
از برای که رئیس اداره اطلاعات دست و پیری انجمن امروز به ایندایب اطلاع داده اند
تابلوهای که از آقای دست و پیر دیده کرده ایندایب است موجود و تابه معلوم قرار گرفته و تابلو
بسیاری در ایشان نموده است

موظفین که بدین ترتیب در راه معرفی کشور و مسئولان چهره باسامل کرده ایندایب کمال
انتظار و خوشنودی است و سیاحت تیریه حکیم . بیان اینجمن است سفارت وزارت فرهنگ و اداره
کل هنرهای زیبای کشور ارسال کرده .

تولید جناب عالی را در سفارت ایران و هنرمندان ایرانی شولام

رایزن فرهنگی سفارت شاهنشاهی ایران در انجمن

دکتر علی اصغر عزیزی

ساکما، شناسه سند: ۵۴۱۷۸/۲۹۷. نامه دکتر علی اصغر عزیزی رایزن فرهنگی سفارت ایران در
اتریش به مهدی سجادی مبنی بر ابراز خوشنودی نخست وزیر اتریش از ترسیم چهره اش توسط
وی و ستایش هنر ایرانی، تبریک به مهدی سجادی بدین مناسبت

سندی از روابط تجاری اتباع ایران با روسیه در دو سوی دریای مازندران

فریده طلوعیان

■ چکیده

از آنجاکه می‌دانیم شکل‌گیری روابط تجاری مناطق شمالی ایران [استرآباد، مازندران، گیلان] با روسیه پیشینه‌ای قدیمی‌تر از دوره قاجار دارد. وجود جاده ابریشم و راه‌های آبی در ایران باعث می‌شد که این کشور و تجار و کاسبان آن در زمینه تجارت فعال باشند. روسیه بعد از سال ۱۸۵۰م. بر تفوق تجاری و سیاسی خود در ایران افزود. این امر تا حدی ناشی از صنعتی‌شدن روسیه و تا حدی توسعه‌طلبی آن در آسیای میانه و ایران بود. در تجارت خارجی ایران، روسیه مقام اول را دارا بود به‌طوری‌که قریب به ۴۵ درصد معاملات خارجی ایران با روسیه انجام می‌گرفت. در زمان ناصرالدین‌شاه به‌جز کنسولگری‌های روسیه و نمایندگان بازرگانی این کشور، که اکنت خوانده می‌شدند، در ایالات شمالی ایران، بازرگانان ایرانی نیز فعالیت داشتند که به آنان «تاجر باشی» گفته می‌شد. اینان عاملان تجارت و بازرگانی در مناطق شمالی بودند. از ارتباطات تجاری ایرانی و روسی اسناد بی‌شماری در آرشیو ملی ایران و دیگر آرشیوهای کشور روسیه موجود است. در این پژوهش سند و کالت‌نامچه‌ای از واگذاری اموال موروثی یکی از تجار تبعه ایران در شهر غازان روسیه که محل زندگی بازرگانان و تجار بوده است مورد بررسی قرار خواهد گرفت. اصل این سند در آرشیو ملی جمهوری تاتارستان روسیه به مرکزیت شهر غازان نگهداری می‌شود. روش پژوهش به‌صورت کتابخانه‌ای و بررسی و تجزیه و تحلیل سند و روش توصیفی است.

کلیدواژه‌ها

اسناد؛ روسیه؛ روابط تجاری؛ بازرگانان؛ تجار؛ و کالت‌نامچه؛ سجلات.

سندی از روابط تجاری اتباع ایران با روسیه در دو سوی دریای مازندران

فریده طلوعیان^۱

مقدمه

در این سند از سنت ممتازنویسی در اسناد استفاده شده است. به طوری که نام آیه الله العظمی حاج شیخ محمد اشرفی بارفروشی، از متن سند به بالای سند ارجاع داده شده است. این سنت به هنگام نام بردن از بزرگان و رعایت ادب در تسمیه آنان خصیصه‌ای قابل توجه در نوشتار اسناد پارسی بوده است.

تجارت بین دو سوی دریای مازندران از سابقه‌ای کهن برخوردار است، به طوری که می‌توان نشانه‌هایی از آن را در زمان ساسانیان یا حتی اشکانیان یافت. این سابقه با توجه به شاهراه تجارتی دنیای قدیم موسوم به جاده ابریشم قابل تأمل است. این رگ حیات تجاری تمدن‌های بشری پس از رسیدن به فرارود و ماوراءالنهر و عبور از شهرهای بزرگی چون سمرقند و بخارا، دو سویه شده شاخه‌ای از آن به سمت سایر شهرهای آباد خراسان بزرگ چون مرو، طوس و نیشابور و سپس ری و عراق رهسپار می‌شد و شاخه‌ای دیگر به خیره، خوارزم، اورگنج، گرگانج، غازان و غیره راه می‌برد.

در پهنه دریایی نیز با بهره‌گیری از کشتی‌های کوچک و بزرگ بادبانی و پارویی، بسته به میزان مال‌التجاره یا بضاعت تاجر، همواره شمع دادوستد دو سوی این دریا روشن بوده است. بهره‌گیری از این آبراهه هزینه انتقال کالاها را کمتر کرده، ضمن اینکه از دستبرد راهزنان خشکی و باجگیران حرفه‌ای مصون می‌داشت. البته حسن دیگر این راه‌آبی آن بود که پهنه این دریا برخلاف دریاها و اقیانوس‌های بزرگ جهان، کمتر دستخوش خیزآب‌ها و طوفان‌های

۱. کارشناس مترجمی زبان روسی،
کارشناس بررسی اسناد و مدارک،
اداره کل اطلاع‌رسانی و ارتباطات،
سازمان اسناد و کتابخانه ملی ایران.
faridehtoloe2@gmail.com

۱. حاجی‌ترخان، هشت‌ترخان، آسترخان، آستاراخان، شهری بندری در مصب رود اورال به دریای مازندران، که تا اواخر دوران صفویه و افشاریه-البته به‌طور مقطعی و محدود- جزو ایران به‌حساب می‌آمد. اکنون بندر اصلی کشور قزاقستان در ساحل دریای مازندران است و تقریباً محاذی شهر بندری بابلسر است به گواهی سند فوق‌تجار بارفروشی و مازندرانی دادوستد وسیع کالا با روسیه داشتند و این شهر (حاجی‌ترخان) محل استقرار کنسولگری ایران (در دوره ایجاد سند- سال ۱۲۷۱ ق-) با مسئولیت یوسف نام به‌عنوان کارپرداز کنسولگری بوده است (آلینز، ص ۷۳).

۲. مشهدسر، نام قدیم شهر بابلسر است که وجه تسمیه آن به خاطر دفن سر امامزاده ابراهیم (ع) از نوادگان امام زین‌العابدین- علیه السلام- در این شهر بوده است. این شهر در دوسوی رود بابل واقع و از قدیم لنگرگاه کشتی‌های تجاری بوده است. نام این شهر در سال ۱۳۱۰ شمسی توسط رضاشاه پهلوی از مشهد سر به بابلسر تغییر داده شده است (مهجوری، صص ۱۲۶-۱۲۷).

۳. غازان، یا قازان؛ نام شهر و مرکز جمهوری تاتارستان در منطقه مسلمان‌نشین جنوب روسیه است، که هم‌اکنون این جمهوری جزو فدراسیون روسیه می‌باشد (آلینز).

۴. بارفروش: بابل امروزی، بزرگترین شهر مازندران در دوران قاجاری که با پیش‌بندر مشهدسر، مرکز تبادلات تجاری-صادراتی گسترده ایران با روسیه بوده است. حوزه علمیه پروتکتی هم در زمان قاجاری با مدارس بسیار در آن برقرار که فقها و مجتهدین و علمای بزرگی از آن برخاسته‌اند (صالح طبری، صص ۲۵-۲۸).

۵. آیه‌الله ملا محمد اشرفی بارفروشی از بزرگ‌ترین علمای سده سیزدهم و چهاردهم قمری، متولد ۱۲۱۹ ق. در اشرف مازندران (بهشهر امروزی) و متوفای سال ۱۲۷۰ قمری و پس از درگذشت او از سال ۱۲۷۰ قمری و پس از درگذشت استادش- سعیدالعلمای بارفروشی- زعامت و مرجعیت مسلمانان را تا زمان وفاتش در ۱۳۱۵ قمری عهده‌دار شد. ناصرالدین‌شاه در دو سفرش به مازندران به خدمت این عالم دینی شرفیاب شده و کیفیت این دیدارها را در سفرنامه‌اش بیان کرده است (مهجوری، ص ۸۰؛ آغا بزرگ طهرانی، ج ۲، ص ۴۶؛ اعتمادالسلطنه، ج ۱، ص ۱۲۸).

سهمگین و خطرناک می‌شد و این حسن حاصل بسته‌بودن این دریا بوده است.

تجّار مازندرانی از دیرباز با مال‌التجّاره‌ای مملو از کالاهایی چون، ابریشم، برنج، پنبه، کتان، مرکبات، خشکبار، نیشکر، شکر سرخ، چرم و پوست و دست‌بافته‌هایی از جمله چوخا، چادر شب، بافته‌های ابریشمی، ماهی (هم به‌صورت تازه و هم نمک‌سود و شور) به آن سوی آب‌های دریا رهسپار و از جنوب روسیه کالاهایی چون شکر سفید و قند و کاغذ و نفت و این اواخر مصنوعات فلزی و آهن و غیره وارد می‌کردند.

در گذشته و از زمان صفویه به بعد مبادلات تجاری بین مناطق شمالی ایران- مازندران- گیلان- با غازان و پیش‌بندر آن حاجی‌ترخان^۱ برقرار بود این بندرگاه علاوه بر این که همچون مشهدسر^۲ در مازندران، نقش لنگرگاه کشتی‌های تجاری را ایفا می‌کرد و محل تعمیر کشتی‌ها و تهیه ارزاق و ادوات برای سفر دریایی بود، محل اطراق و استقرار کاروانیان و تجّار برای فروش مال‌التجّاره و احیاناً وصول مطالبات قبلی‌شان نیز بود. حتی برخی از تجّار که از پشتوانه مالی بهتری برخوردار بودند ترجیح می‌دادند که از قیل خود ملک و مستغلات و منزلی داشته باشند تا هنگام اقامت در خاک غربت، کم‌تر رنج دوری از وطن را احساس کنند.

سند حاضر که در یازده سطر و به خط شکسته نستعلیق، با رعایت سنت ممتازنویسی در ادب پارسی، حاوی حدود بیست و هفت مهر از بزرگان بارفروش، در نیمه دوم قرن سیزدهم هجری (سال ۱۲۷۱ ق.) کتابت شده است، دلیلی متقن و شاهدی زنده از گفته‌های فوق است. توضیح اینکه این سند را یک هیئت روسی هنگام سفر به ایران و در حین بازدیدی که از سازمان اسناد و کتابخانه ملی داشته‌اند به معاونت اسناد اهدا کردند.

بازخوانی متن سند:

چون که مرحوم مغفور حاجی میرابوطالب مشهدسری، در ولایت غازان^۳ به رحمت ایزدی واصل شد، و از او دو پسر و دو دختر، و هم: عالی حضرت سیادت و نجابت مرتبت آقا میرمومن و آقا سید محمد صغیر، و حمیده خاتون و سیده بیگم، در بلده طیبی بارفروش^۴ و مشهدسر مانده و دو زوجه دائمه و همّا: علیا جناب‌جان‌جان، که مشهدسریه والده آقا میرمومن و حمیده خاتون، و خدیجه خانم بارفروشیه، که مادر سید محمد صغیره است و سیده بیگم، دختر زنبق نام که جاریه است، می باشد و برای صغیر وصی و ولی نبود، اختیار آن من باب‌الولایه با حاکم شرع و هو جناب، مستطاب شامخ باللقاب [مجتهد العصر، فرید الذهر، افضل العظام، و اعلم العلماء الفخّام، افتخارالحاج و اشرف‌العمار، حاجی ملا محمد^۵- دام فضله-] بوده است، و اموال موروثه ورثه در غازان بوده است فلهذا، جمیع ورّاث مذکور وکیل مطلق و نائب شرعی خود نمودند، ولد ارشد مذکور را که آقا میرمومن باشد در ضبط و اخذ مال موروثه ایشان که به هر نحو و

هر قسم که مصلحت داند،

از مرافعه و مصالحه و تحلیف و غیر ذالک، مال ایشان را وصول و ایصال موکّلین خود نماید، و این چند کلمه بر سبیل وکالت نامچه قلمی گردید تا عند الحاجة حجت بوده باشد. وکان ذالک فی ۲۵ شهر محرم الحرام ۱۲۷۱

سجلات سند:

بسم الله تعالى، قد اعترف بالتوكيل لدى العبد الذليل، نَمَقَه المحتاج الى رحمه رب العالمين (مهر بيضی با نقش): عبده زين العابدين^۱.

قد اعترف بالتوكيل المسطور كما فيه، لدى الاحقر، (مهر بيضی با نقش): ربيع ابن محمد تقی الحسيني^۲.

قد اعترف بالتوكيل المسطور لدى، كتب العبد الأثم (مهر بيضی با نقش): عبده الراجی محمد شفيح.

قد اعترف بالتوكيل المزبور و كان السيد مومن قِيماً و وكِلاً عن الكلّ، كما زبر فيه، لدى (مهر بيضی با نقش): اللهم صل على محمد و آل محمد.

از قراری که به این جانب معلوم و محقق شد آقا میر مومن ولد میر مزبور، از طرف وراث پدر خودش وکیل است. قونسول میرزا یوسف خان، (مهردایره ای کنسولگری ایران در شهر حاجی ترخان روسیه):

کارپرداز و قونسول دولت علیه ایران، مقیم حاجی ترخان.

شفيح ابن صالح، (مهر بيضی): محمد، شفيح محمد شفيح.

اقل السادات مشهدي شعبان علی، (مهر چارگوش): عبده شعبان الحسيني.

خير الحاج، حاجی عبدالله، (مهر بيضی): عبدالله ابن كريم.

اقل العباد محمد علی، (مهر چارگوش): ربّ نجني بمحمد و علی.

اقل السادات سيد آقا، (مهر بيضی): عبده الراجی بابا الحسيني.

الشهود، حقیر اقل الحاج، ابن مرحوم حاجی محمد حسين لنگرودی، (مهر بيضی): محمود. (مهر چارگوش): علی اصغر.

خير الحاج، حاجی میرزا خليل، (مهر بيضی): يا خليل الله.

قد اعترف بالتوكيل المسطور، لدى، (مهر بيضی): لا اله الا الله الملك الحق المبين، عبده محمد علی.

قد اعترف بالتوكيل المسطور لدى، العبد الذليل العاصی، اقل الحاج، (مهر بيضی): محمد صادق ابن محمد اسمعيل.

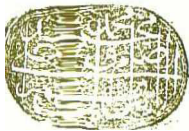
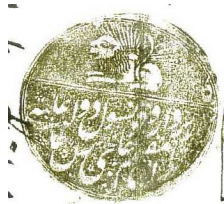
۱. شيخ زين العابدين بارفروشي: از مراجع مسلم تقليد شيعيان مقيم كربلاي معلي که در سراسر جهان اسلام خصوصاً شبه قاره هند و پاکستان پروان زيادي داشت. البته اين سند نشانگر اقامت اين عالم ديني در زمان تنظيم سند- سال ۱۲۷۱ ق.- در شهر بارفروش است. آيه الله شيخ زين العابدين بارفروشي در سال ۱۳۰۹ قمری در كربلا درگذشت (امین، ص ۲۸۷؛ زرکلي، ص ۹۲۳؛ ثقه الاسلام تبريزي، ص ۱۶۴).
۲. سيد محمد ربيع حسيني بارفروشي: از جمله علمای مازندران و بارفروش در دوره ناصري بوده است. علامه شيخ آغا بزرگ طهراني در شرح حالش چنین آورده اند: «آقا سيد ربيع عالمي جليل القدر بود که از مراجع امور و رجال ديني مشهور در باب به حساب مي آمد». فاضل مراغي از او ياد کرده و او را از علمای عصر ناصرالدين شاه قاجار برشمرده که در تاريخ تأليف کتاب يعني سال ۱۳۰۶ قمری زنده بود، (طهراني، ج ۲، ص ۷۲۱؛ مراغي، ص ۱۵۸).

(مهر بیضی): عبده محمد علی.
 (مهر بیضی): عبده الراجی، محمد صادق.
 (مهر بیضی): یا شفیع المذنبین.
 حاجی احمد، (مهر بیضی): عبده الراجی، احمد.
 آقا عبدالله، (مهر بیضی): عبده الراجی، عبدالله ابن آقا کوچک.
 خیر الحاج، حاجی محمد علی، (مهر بیضی): محمد علی.
 خیر الحاج حاجی محمد هادی، (مهر بیضی): محمد هادی.
 قد اعترف بالتوکیل المسطور، لدی عبد الذلیل العاصی، (مهر بیضی): عبده آقا الحسینی.
 شهد بما رقمه فيه، (مهر بیضی): یا ابا عبدالله.
 اقل العباد، رمضان علی (مهر بیضی): عبده رمضانعلی.
 (مهر بیضی): الهی به اعزاز آن پنج تن-بیخشی گناه محمد حسن.
 مهر آقا عباسقلی- بنده درگاه جم جاه شهنشاه ایران، حاکم بندر مازندران، فدوی (مهر بیضی): عبده عباسقلی.^۱

۱. عباسقلی خان ارباب: حاکم بارفروش و مشهدسر، در زمان ناصری که اتفاقاً بانی تعمیرات عمارت بحرالارم بارفروش نیز بوده است. وی قبل از قهار قلی خان قاجار حاکم بارفروش بود و رابطه‌ای صمیمی با علمای شهر داشت. اصالتاً از روستای پازوار بین بابل و بابلسر می‌باشد (برگرفته از اسناد آلبوم شماره ۳۰۵ بیوتات سلطنتی، حاوی مکاتبات عباسقلی ارباب با معزالدوله حاکم مازندران).

توضیحاتی در مورد مهرها

ردیف	نقش مهر	معرفی صاحب مهر در متن سجلات	تصویر مهر	محل نگهداری مهر
۱	عبده زین العابدین	بسم الله تعالى، قد اعترفن بالتوكيل لدى العبد الذليل، نمقه المحتاج الى رحمه رب العالمين		
۲	ربیع ابن محمد تقی الحسینی	قد اعترفن بالتوكيل المسطور كما فيه، لدى الاحقر		
۳	عبده الراجی محمد شفیع	قد اعترفن بالتوكيل المسطور لدى، كتب العبد الآثم		
۴	اللهم صل على محمد و آل محمد.	قد اعترفن بالتوكيل المزبور و كان السید مومن قیماً و کیلاً عن الكل، كما زبر فيه، لدى (مهر بیضی با نقش)		
۵	کارپرداز و قونسول دولت علیه ایران، مقیم حاجی ترخان	از قراری که به این جانب معلوم و محقق شد آقا میر مومن ولد میر مزبور، از طرف وراثت پدر خودش وکیل است. قونسول میرزا یوسف خان		کنسولگری ایران در شهر حاجی ترخان روسیه
۶	محمد، شفیع محممشفیع	شفیع ابن صالح		

٧	عبده شعبان الحسيني.	اقل السادات مشهدي شعبان على		
٨	عبداله ابن كريم	خير الحاج، حاجي عبدالله		
٩	ربّ نجّني بمحمّد و على	اقل العباد محمد على		
١٠	عبده الراجي بابا لحسيني	اقل السادات سيد آقا		
١١	محمود	الشّهود، حقير اقل الحاج، ابن مرحوم حاجي محمد حسين لنگرودي		
١٢	على اصغر	-		
١٣	يا خليل الله	خير الحاج، حاجي ميرزا خليل		
١٤	لا اله الا الله الملك الحق المبين، عبده محمد علي	قد اعترفن بالتوكيل المسطور، لدى، حاج محمد علي		
١٥	محمد صادق ابن محمد اسمعيل	قد اعترفن بالتوكيل المسطور لدى، العبد الذليل العاصي، اقل الحاج		
١٦	عبده محمد علي	-		

۱۷	عبدہ الراجی، محمدصادق	مستطبی [معرف شغل صاحب مهر]		
۱۸	یا شفیع المذنبین	-		
۱۹	عبدہ الراجی، احمد	حاجی احمد		
۲۰	عبدہ الراجی، عبدالله ابن آقا کوچک	آقا عبدالله		
۲۱	محمدعلی	خیر الحاج، حاجی محمدعلی		
۲۲	محمدهادی	خیر الحاج حاجی محمدهادی		
۲۳	عبدہ آقا الحسینی	قد اعترف بالتوکیل المسطور، لدى عبد الذلیل العاصی		
۲۴	یا ابا عبدالله	شهد بما رقمه فيه		
۲۵	عبدہ رمضانعلی	اقل العباد، رمضان علی		

۲۶	الهی به اعزاز آن پنج تن - بیخشی گناه محمد حسن	-		
۲۷	عبده عباسقلی	مهر آقا عباسقلی - بنده درگاه جم جاه شهنشاه ایران، حاکم بندر مازندران، فدوی		

توضیحات و یافته‌ها

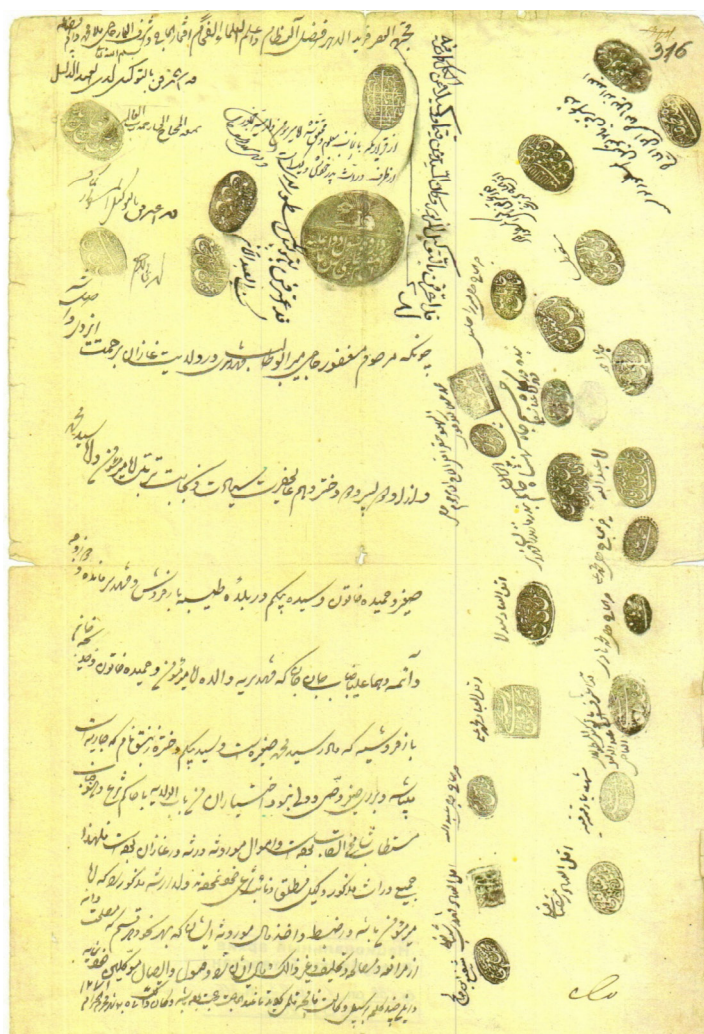
همان‌طور که در بازخوانی سند آمده است، یکی از تجار مازندرانی ساکن در بابل که دارای زن و فرزند و خانواده در این شهر و همچنین در بابلسر - به‌عنوان پیش‌بندر و لنگرگاه کشتی‌های تجاری - بوده است، مرادوات گسترده تجاری با غازان روسیه داشته است. این ارتباطات با بهره‌گیری از راه دریایی و توسط کشتی‌های بادی و در این اواخر کشتی‌های بخاری امکان‌پذیر بود. این تاجر که حاج میرابوطالب مشهدسری نام دارد، در غازان روسیه فوت می‌کند و چون احتمالاً مال‌التجاره و یا املاک و مستغلاتی در آنجا داشته است. بازماندگانش، پسر بزرگ او میرمحمد مومن را به وکالت انتخاب می‌کنند و وکالت‌نامه‌ای با امهار علما، حاکم، تجار و معاریف شهر بارفروش در اختیارش قرار می‌دهند تا اموال و ماترک تاجر متوفی را به ورثه برساند. در متن سند از طرف ورثه به او این اختیار داده شده است که با فروش و یا مصالحه و نیز در صورت لزوم اقامه دعوی در دادگاه‌های روسیه و حتی تحلیف و سوگند خوردن، تکلیف اموال را مشخص کند.

منابع:

- طهرانی، آغابزرگ (۱۹۸۳م-۱۴۰۳ق) الذریعه الی تصانیف الشیعه، بیروت: دارالفکر.
- طهرانی، آغابزرگ (۱۳۵۴) نقباء البشر، تهران: دارالکتب الاسلامیه.
- بامداد، مهدی، (۱۳۷۱) شرح حال رجال ایران، تهران: انتشارات زوآر.
- فاضل مراغی، (---) مآثر و آثار، قم انتشارات؟؟؟.
- امین، محسن، (۱۴۰۳ق-۱۹۸۳م) اعیان الشیعه، به کوشش حسن امین، بیروت: دارالعلم.
- زرکلی، (۱۹۸۹م) الاعلام قاموس الرجال والنساء من العرب والمستعربین و المستشرقین، بیروت: دارالعلم للملایین.
- ثقة الاسلام تبریزی، علی بن موسی، (۱۳۸۴). مرآة الکتب، چاپ محمد علی حائری، قم: الهادی.

- مهجوری، اسماعیل، (۱۳۵۳). دانشمندان و رجال مازندران، به کوشش هدایت‌اله مهجوری، تهران: اساطیر.
- اعتمادالسلطنه، محمدحسن بن علی (۱۳۶۳). المآثر والآثار، ج ۱، چاپ ایرج افشار، تهران: اساطیر.
- آلینر، شیرین (۱۳۶۷). اقوام مسلمان اتحاد شوروی، ترجمه محمدحسین آریا، تهران.
- بیات، کاوه (ترجمه) (۱۳۷۰). مسلمانان شوروی: گذشته، حال و آینده، تهران.
- اسماعیل حکیم اوغلو، (بی‌تا) مسلمانان روسیه چگونه به دام کمونیستها افتادند، ترجمه سعید سخاوند، قم انتشارات پیام آزادی، بی‌تا.
- صالح طبری، صمد (۱۳۷۸). بابل: سرزمین طلای سبز، تهران انتشارات فکر روز.

کتابچه سیاقیه مواجب معلمین و متعلمین دارالفنون در دوره ناصری

کبری مقیمی

■ چکیده

دارالفنون نام مدرسه‌ای است که به ابتکار امیرکبیر در زمان ناصرالدین‌شاه برای آموزش علوم و فنون جدید در تهران تأسیس شد. دارالفنون را می‌توان نخستین دانشگاه در تاریخ مدرن ایران دانست. در نوشته‌های ایرانی، تا دیرزمانی همه دانشگاه‌ها را دارالفنون می‌خواندند. ساختمان دارالفنون در خیابان ناصرخسرو در مرکز شهر تهران جای گرفته است. در این مقاله ضمن آشنایی مختصر با دارالفنون به معرفی اسنادی از مجموعه اسناد بیوتات پرداخته شده است که به صورت کتابچه و درباره مقدار حقوق مدرسین دارالفنون و سایر هزینه‌های مدرسه می‌باشد. لازم به ذکر است تاکنون در این خصوص مطلب مستقلی نگاشته نشده و برای نخستین بار مطالب این اسناد که به خط سیاق بوده استنساخ و ارائه می‌شود. روش تحقیق در این مقاله، مبتنی بر روش تاریخی و روش پژوهش نیز کتابخانه‌ای و اسنادی است.

کلیدواژه‌ها

قاجاریه؛ ناصرالدین‌شاه؛ دارالفنون؛ حقوق معلمین؛ خط سیاق.

کتابچه سیاقیه مواجب معلمین و متعلمین دارالفنون در دوره ناصری

کبری مقیمی^۱

مقدمه

با آغاز قرن سیزدهم قمری (نوزدهم میلادی) تحولات جدیدی در جهت بسط سیاست بین‌المللی روی داد که سرنوشت سیاسی و اجتماعی ایران مستقیماً تحت تأثیر آن‌ها قرار گرفت. تجاوز مستمر روس به خاک ایران از آخرین سال قرن دوازدهم ق. / هیجدهم م. پیشروی ناپلئون به سوی مشرق و اراده او در حمله به هند از راه ایران، کوشش انگلیسی‌ها در نگهداری مستمرات خود در آسیا و تکا‌پوی ایران در جهت حفظ استقلال و تمامیت ارضی خویش در مقابل تعرض خارجی، عواملی بودند که در یک وهله به کار افتادند و خواه و ناخواه ایران را به صحنه سیاست جهانی کشاندند (میرزا صالح شیرازی، ۱۳۶۴، مقدمه). در ضمن عملیات نظامی معلوم شد که ایران با وسایل ابتدایی و قشون ناهمانگ و سایر کمبودها قادر به مقاومت در مقابل تجهیزات و قشون منظم روسیه نخواهد بود و برای دفاع از مملکت به سپاهی تعلیم‌دیده و منظم و سرداران با سواد و مطلع نیاز دارد (محیط طباطبایی، ۱۳۱۴، ص ۲۵۷). عباس‌میرزا و قائم‌مقام فراهانی به این نکته پی برده بودند که ناگزیرند از علوم و فنون و صنایع اروپایی استفاده کنند و به این نتیجه رسیدند که تنها وسیله این کار، تربیت معلم است (صدیق، ۱۳۴۲، ص ۱۴۴). از این‌رو، اولین کاروان دانشجویی به همت ولیعهد (عباس‌میرزا) برای تحصیل علوم جدید عازم اروپا شد. این کاروان مرکب از دو نفر: محمد کاظم - پسر نقاش‌باشی عباس‌میرزا - برای آموختن نقاشی به سبک جدید و حاجی بابا افشار - پسر یکی از افسران ایرانی - برای فراگرفتن طب و دواسازی به همراه سفیر دولت انگلیس، سرهار فورد جونز بریج^۲ (جونز، ۱۳۶۳،

۱. دانشجوی کارشناسی ارشد تاریخ ایران اسلامی. کارشناس برنامه‌ریزی و بررسی اسناد و مدارک، اداره کل خدمات آرشیوی، سازمان اسناد و کتابخانه ملی ایران.

Ko.moghim45@gmail.com
۲. جونز، سرهار فورد در اوایل جوانی وارد خدمت کمپانی هند شرقی می‌شود و خیلی زود در زبان‌های شرقی تبحر یافت. مدت چهار سال از ۱۸۰۷ تا ۱۸۰۸ فرستاده ویژه و وزیر مختار در ایران بود. اعتبارنامه او در پنجم ژوئن ۱۸۰۷ صادر شد. در سوم سپتامبر ۱۸۰۷ به وی اختیار تام داده شد که نسبت به عقد قرارداد با ایران اقدام کند. وی در ۲۴ آوریل وارد بمبئی شد و در ۱۲ سپتامبر ۱۸۰۷ از آنجا خارج شد. و در ۱۴ فوریه ۱۸۰۸ وارد تهران شد، در ۱۷ فوریه اعتبارنامه خود را تقدیم شاه ایران کرد. جونز در ۱۲ مارس ۱۸۰۹ موفق به عقد عهدنامه‌ای با ایران شد؛ سپس مدتی در تهران و تبریز به سر برد مراسم پایان مأموریت وی در ۲۴ آوریل ۱۸۱۱ م. برگزار شد و سپس در همان‌روز به همراه هیئتی تهران را ترک کرد (رابینو، ۱۳۶۳، ص ۵۵).

ص ۵۵) علی‌رغم اشکال تراشی‌های جیمز موریه (کفیل سفارت انگلیس در ایران) در رمضان یا شوال ۱۲۶۶ ق. از تهران حرکت کردند (نوایی، ۱۳۶۹، ص ۲۵۲) و با این که هزینه دانشجویان دوره اول کم نبود و محمدکاظم ضمن تحصیل در گذشت، عباس‌میرزا پنج محصل دیگر را به همراه سرگرد لیندسی و کریستی و پوتینجر که برای آموزش سپاهیان به ایران آمده بودند، در هنگام بازگشت با آنان روانه آن دیار کرد (یغمائی، ۱۳۶۷، ص ۴۶)

۱- میرزا سید جعفر، پسر میرزا تقی وزیر تبریز، برای رشته مهندسی
۲- میرزا محمد صالحی شیرازی (کازرونی)، پسر حاجی باقر خان، برای تحصیل زبان‌های خارجی و حکمت طبیعی و تاریخ

۳- میرزا محمد جعفر، برای آموختن علم طب و شیمی

۴- میرزا رضا، سلطان توپخانه، برای تکمیل دانش و فنون توپخانه

۵- استاد محمدعلی چخماق ساز شاگرد جبه‌خانه تبریز، جهت فرا گرفتن آهنگری و چلنگری (کلیدسازی) چخماق سازی (حقیقت، ۱۳۶۸، ص ۱۲۴۵).

و علاوه بر این هفت نفر که در دو نوبت به انگلستان اعزام شده بودند، افرادی نیز به روسیه فرستاده شدند که نام جعفرقلی بیگ افشار که در معادن سیبری کار کرده و در آن امر مهارت یافته بود، ذکر شده است و میرزا جعفر نامی نیز برای یادگیری صنعت چاپ به مسکو فرستاده شد- که دستگاه چاپی با خود به ایران آورد (حاضری، ۱۳۷۲، ص ۳۰).

مرحوم مجتبی مینوی در مقاله «اولین کاروان معرفت» حضور نخستین محصلان اعزامی در بازگشت به کشور موفق می‌داند و معتقد است که آنان «در رشته‌های نظامی گری و طب در پست وزارتخانه‌های علوم و خارجه خوب درخشیده‌اند، زیرا که در زمان تحصیل به قدر استعداد خود از خرمن تمدن و معرفت فرنگی خوشه چیده‌اند». اما بلافاصله می‌افزاید که «چون زمین را شایسته پذیرفتن و نمو دادن آن بذرها نکردیم و به آن آب ندادیم و خارها و علف‌های هرز را از میان نبردیم و از دانه‌هایی که کاشته بودیم مواظبت نکردیم از این رو با گذشت حدود چهل سال تا سال ۱۳۳۲ ق/ ۱۲۹۳ ش، نتیجه قابل‌ملاحظه‌ای از این اقدام گرفته نشد» (مینوی، ۱۳۳۲، ص ۱۸۱). مع‌هذا به‌طور کلی نظر مینوی نسبت به هفت نفری که در بالا از آن‌ها یاد شد و در حقیقت شش نفرند (چون همان‌طور که گفته شد یکی از آنان در لندن فوت شد)، بسیار مثبت است زیرا در آخرین سطرهای همان مقاله می‌نویسد: «باری این مردانی که ... به آن زحمت و سختی درس خواندن و دنیا را دیدن و تربیت یافتن و معرفت حاصل کردند، تمدن جدید و نظام لشکری اروپا را در ایران به اندازه‌ای که از عهدشان ساخته بود و به میزانی که اوضاع زمان و سخت گمانی درباریان اجازه می‌دادند رواج دادند» (مینوی، ۱۳۳۲، ص ۳۵۲). شادوران محیط طباطبایی نیز درباره تأسیس مدرسه‌ای توسط دو نفر از این تحصیل کرده‌ها

در تبریز می‌نویسد: «پس از مراجعت دسته اول محصلین اعزامی ایران به انگلستان در تبریز مدرسه‌ای برای تربیت سرداران و مهندسان سپاهی تشکیل شد این مدرسه مانند مدارس انگلستان بیشتر جنبه علمی داشته و معلمین آن یکی میرزا جعفرخان تبریزی و دیگری میرزا رضای مهندس باشی» (محیط طباطبایی، ۱۳۱۴، ص ۲۵۷).

پس از آن امیرکبیر نیز به قصد ایجاد و گسترش صنایع جدید در ایران، پنج تن از اهل صنعت را روانه روسیه کرد تا در رشته‌های بلورسازی، چدن‌سازی، تصفیۀ شکر، نجاری، چرم‌سازی و شمعی کارآموزی کنند علاوه بر اینان، دو تن از حریربافان کاشان را نیز به استانبول فرستاد تا فن خود را تکمیل کنند و اسلوب‌های تازه را بیاموزند (دولت‌آبادی، ۱۳۶۲، ص ۲۵). در واقع در دورۀ صدرات میرزا تقی‌خان (امیرکبیر) توجه خاصی نسبت به معارف در ایران پدیدار شد. او از سال ۱۲۶۶ ق. بنای مدرسه دارالفنون را مطابق مدارس جدید عالی اروپا شروع کرد که نقشۀ آن به وسیلۀ میرزا رضای مهندس باشی (شمیم، ۱۳۷۰، ص ۱۶۳). با تصور کلی و پنداشت ذهنی از عمارت سربازخانۀ ولیج انگلستان طرح و بنای آن ۱۲۶۷ ق. تمام شد (یغمائی، ۱۳۶۷، صص ۴۶-۴۷) و وسایل افتتاح آن مدرسه را فراهم آورد.

این مدرسه سیزده‌روز قبل از قتل امیرکبیر در روز یکشنبه ۵ ربیع‌الاول ۱۲۶۸ ق. به‌وسیلۀ ناصرالدین‌شاه و به ریاست رضاقلی‌هدایت، «صاحب مجمع‌الفصحاء» با هفت معلم اتریشی و عده‌ای از دانشمندان فرانسوی، هلندی و لهستانی که از سابق در ایران بودند و چند نفر مترجم که از میان محصلان اعزامی به فرانسه در سال ۱۲۶۶ ق. انتخاب شده بودند، رسماً افتتاح شد (سلطان‌زاده، ۱۳۶۴، ص ۲۶۳) و به حکام ولایات دستور داده شد که از هر شهر عده‌ای را برای فراگرفتن علوم به این مدرسه روانه سازند.

گذشته از علوم مذکور چهار زبان (روسی، انگلیسی، فرانسوی و عربی) نیز در این مدرسه تدریس می‌شدند. بعد از چندی فن نقاشی و موسیقی را بر برنامهٔ مدرسه افزودند و کتاب‌های مهمی چه به‌وسیلهٔ معلمین چه به‌وسیلهٔ شاگردان از زبان‌های اروپایی به فارسی ترجمه و در چاپخانهٔ مدرسه طبع شدند. در ادوار مختلف این مدرسه ۱۶ معلم ایرانی و ۲۶ معلم اروپایی تدریس می‌کردند و میانگین شاگردان آن در هر سال نزدیک به ۲۷۰ نفر بود (ساکما، شمارهٔ تنظیم ۵۸۰۰۷، پاکت ۳۰۷۶).

نگاهی به تاریخچه خط سیاق

در این مقاله قبل از پرداختن به محتویات اسناد و تحلیل مسائل مربوط به آن، از آن‌جایی که اسناد معرفی‌شده، تماماً به خط سیاق بوده لاجرم نگاه مختصری به تاریخچه خط سیاق در اینجا ضروری است:

در دوران ساسانیان، حسابداران دخل و خرج مناطق مختلف ایران را با ارقامی رمزگونه می‌نوشتند که ریشه‌های پژوهشی تاریخی و ارقامی سیاق امروز در آن‌ها مستتر است. پس از شکست ساسانیان، حاکمان عرب که بیشتر در جنگ بودند و به گسترش آیین مذهبی و اعتقادی خود می‌پرداختند، حساب و کتاب خراج‌ها و هزینه‌های کشوری را به همان شیوه گذشته در دست ایرانیان باقی گذاشتند. زیرا در دستگاه اداری عرب، افرادی وجود نداشتند که قادر باشند دفاتر مالیاتی را از فارسی به عربی برگردانند، ولی این امر از خواسته‌های حاکمان عرب بود تا این که در زمان عبدالملک بن مروان، پنجمین خلیفه امویان (حکومت ۶۵-۸۶ ق.) در سال ۸۴ ق. تحقق پذیرفت، زیرا تصمیم بر آن شد که دفاتر مالیاتی از فارسی به عربی برگردانده شود. اما مشکلاتی بر سر راه این کار بود چون واژه‌ها و اصطلاحاتی در دفاتر مالیاتی فارسی وجود داشت که برگردان آن‌ها ناممکن بود. سر انجام این خواسته زیر نظر دبیران ایرانی انجام گرفت و رمزها و واژه‌ها را بر مبنای دروه ساسانی، با بهره‌گیری از نوشته‌های حسابی رقمی (ارقام حروفی) به عربی برگرداندند و این برگردان تا سال ۱۲۴ ق به مدت چهل سال ادامه داشت. همین برگردان بود که در زمان خلافت خلیفه دهم هشام بن عبدالملک (دوران خلافت سال‌های ۱۰۵-۱۲۵ ق.) پایه و مبنای خط امروزی سیاق شد که ریشه در شمارش اعداد حروفی حسابی عربی دارد. هر چند که پس از این سال هم هنوز دیوان خراسان و اصفهان در دست حسابداران زرتشتی بود که به سبک ساسانیان دفاتر مالیاتی را محاسبه می‌کردند. در زمان عبدالملک بن مروان، پنجمین خلیفه اموی (خلافت ۶۵-۸۶ ق.) وزیر مشهورش «عبدالحمید بن یحیی فارسی» مشهور به عبدالحمید کاتب، ریاست دارالإنشاء خلیفه را به عهده داشت و سبک منشآت فارسی پهلوی را وارد زبان عربی کرد. عبدالحمید، افضل فضلالی عصر خود، مخترع علم سیاق دفتری و دیوانی است، وی رساله‌ای در شطرنج نیز نوشته بود. عبدالحمید در سال ۱۳۲ ق. به دست «مروان بن محمد مروان» آخرین خلیفه اموی (خلافت ۱۲۶-۱۳۲ ق.) مشهور به مروان حمار، کشته شد. استاد باستانی پاریزی در شرح حال یکی از همین مستوفیان عصر قاجار، میرزا حسین کرمانی و مهارت وی در سیاق و جمع و خرج نویسی وی آورده: «میرزا حسین در خط و سیاق مهارت داشت و وقتی او را به تهران فرستادند ظرف ۲۵ دقیقه جمع و خرج یک ایالت را به تمام و کمال جمع و تفریغ و تحریر کرد و فقط ۲۵ دینار اختلاف حساب با اسناد موجود داشت» (حضرتی، ۱۳۸۲، ص ۱۸). خط سیاق در حوزه فرهنگ اسلامی، شیوه‌های مختلفی از عددنویسی مورد استفاده قرار گرفته است. از جمله دلایل این موضوع، نوع نیاز هر یک از علوم به استفاده از اعداد و علم حساب و پیشینه فرهنگی و تفاوت حوزه‌های جغرافیایی است.

در حوزه فرهنگ اسلامی، شیوه‌های مختلفی از عددنویسی مورد استفاده قرار گرفته است.

از جمله دلایل این موضوع، نوع نیاز هر یک از علوم به استفاده از اعداد و علم حساب و پیشینه فرهنگی و تفاوت حوزه‌های جغرافیایی است (فرهنگ عمید، ذیل واژه مستوفی).

همان‌گونه که گفته شد، نگهداری حساب و کتاب و درآمدها از نیازهای اولیه اقتصادی مملکتی بود که در دفاتر حکومتی ثبت می‌شد. این حساب و کتاب‌ها از اوایل قرن دوم هجری به سبک دفاتر ایرانیان دوران ساسانی ولی با ارقام حسابی رموزی شکل عربی (اعداد سیاقی) پایه‌گذاری و تداوم یافت. تاریخ و صاف، در اوایل قرن هشتم هجری صورت حساب خراج پهنه ممالک اسلامی را در زمان خلافت هارون الرشید پنجمین خلیفه عباسی (خلافت ۱۷۰-۱۹۳ ق.) با همان ارقام رموزی (اعداد سیاقی) در جلد چهارم کتاب خود با عنوان «صورت حساب خراج ممالک» ثبت کرده است.

حدود بیست سی سال پیش نیز محاسبات خویش را با اعداد سیاق ثبت می‌کردند (مهدی صدری فصلنامه تاریخ معاصر ایران، شماره ۲۲). کاتبان این خط برای اعداد و کلمات اختصاری علائمی ویژه داشتند که خواندن آن برای بسیاری آسان نبود (بانک نسخ خطی ایران).

معرفی اسناد مقاله:

این اسناد از مجموعه اسناد بیوتات است. در دوره سلطنت ناصرالدین شاه به‌منظور ساماندهی اسناد به میراث مانده از عهد قاجاریه و بایگانی دربار، در کاخ گلستان اداره‌ای به‌نام «اداره بیوتات سلطنتی» تأسیس شد که وظیفه آن گردآوری، ساماندهی، سیاهه‌نویسی از اسناد دوره قاجار، اعم از: فرمان‌ها، احکام، رقب‌ها، مصالحه‌نامه‌ها و مقاوله‌نامه‌ها، مکاتبات و گزارش‌های ایالات و ولایات و درباریان، حساب‌های جمع و خرج، مالیات‌ها و غیره بوده است.

پس از تأسیس سازمان اسناد ملی ایران در سال ۱۳۴۹ ش. تعداد متناهی از اسناد یادشده طبق قانون و به مدد همکاران به سازمان انتقال یافت. اینک اداره کل تنظیم و پردازش اسناد عزم خود را جزم کرده که اسناد این منشاء را تنظیم و توصیف کند؛ از این‌رو، از آغاز تاکنون تعدادی از اسناد این مجموعه (۷۳۳ آلبومی) را فهرست‌نویسی و اطلاعات آن‌ها را جهت استفاده بهینه پژوهشگران و کاربران در سامانه رایانه‌ای سازمان قرار داده است و طبق برنامه‌ریزی انجام گرفته در صورت امکان و بنا بر تأمین نیروی انسانی، کلیه این آلبوم‌ها تا پایان سال ۱۳۹۶ ش.، فهرست‌نویسی و قابل بهره‌برداری خواهند شد.

از نیمه دوم سال ۱۳۹۲ ش. ۴۴۷ پرونده از اسناد این مجموعه تحت عنوان اسناد خزانه و تاکنون ۷۲۹۲ از اسناد این مجموعه فهرست‌نویسی و اطلاعات آن در سامانه اطلاع‌رسانی سازمان وارد و اینک این مجموعه قابل بهره‌برداری است. از جمله این اسناد، دفترچه شماره ۳۱۸ بودجه مدرسه دارالفنون است که پس از بازخوانی با عنوان «کتابچه مواجب و مصارف

معلمین و متعلمین مدرسه دارالفنون» با کد ۲۹۵ و شماره شناسه ۷۲۸۷ و شماره بازیابی ۳۶۵۶۲۱۰ در وبگاه سازمان اسناد و کتابخانه ملی جمهوری اسلامی ایران قابل بازیابی و دسترسی است.

اسناد معرفی شده در این مقاله همگی به خط سیاق نگارش یافته و همان گونه که پیشتر اشاره شد، خط سیاق یا سیاق نوعی از خط و روش نگارش بوده است که با آن اهل دفتر و دیوان، اعداد، مقادیر و اوزان را می نوشتند (فرهنگ عمید، ذیل واژه ممیز). در واقع نوعی حسابداری قدیمی و دانشی بوده است که به طور مشخص در ثبت و ضبط ارقام و اعداد محاسبات دیوانی و شخصی، شیوه دفترداری و ثبت محاسبات مالی به وسیله علائم غیر هندسی مشهور نگاشته می شد. اینک پس از این توضیحات به متن استنساخ شده و استخراج اعداد و ارقام این اسناد می پردازیم، مقایسه اصل اسناد با متن استنساخ شده و آشکار شدن اعداد و ارقام سیاقی حکایت از پیچیده بودن کار روی این اسناد را به نمایش می گذارد. در این اسناد، اطلاعات کم نظیری از مسائل حقوقی مدرسه دارالفنون در ایران عصر ناصری به دست آمد.

استنساخ و معرفی کتابچه تشخیص مواجب و مصارف معلمین و متعلمین دارالفنون

صفحه ۱

کتابچه تشخیص مواجب و مصارف و غیره معلمین و متعلمین مدرسه مبارکه دارالفنون از قرار برواتی که همه ساله از دیوان اعلی صادر می شود:

۳۳۶۰۰ تومان ۷۲۲۲ دینار

اهالی مدرسه مبارکه دارالخلافة

۲۹۳۳۰ تومان ۵۲۲۲ دینار

* مواجب ۲۱۱۶۹ تومان و ۴۴۶۲ دینار

۲۲۲ نفر

* روسای و مباشرین از قرار

۶ نفر ۸۱۷ تومان و ۵۶۶۳ دینار

صفحه ۲

جناب رضا قلیخان رئیس و هدایت قلیخان رئیس ولدان جناب جعفر قلیخان نیرالملک

وزیر علوم ۸۲۷ تومان

جناب رضا قلی خان رئیس مدرسه مبارکه جناب هدایت قلیخان نایب الریاسه
۱۱۵ تومان ۱۱۲ تومان

جناب محمد حسن خان ادیب الدوله ناظم مدرسه مبارکه
۲۴۵ تومان و ۶۶۶۳ دینار
مواجب انعام
۱۴۵ تومان ۶۶۶۳ ۱۰۰ تومان

معتدالسلطان میرزا عبدالوهاب خان رئیس الکتاب و غیره
سی نفر از قرار
۳۴۴ تومان و ۳ قران

رئیس الکتاب
۳۳۶ تومان ۵ قران کسر می شود بخرج کنگاور منظور است ۹۲ تومان

میرزا سید عبدالله سررشته دار و غیره ۱۰۰ تومان و ۴ قران
کسر می شود که از مدرسه می گیرد میرزا عبدالله میرزا سید احمد پسر سالار
۲۴۴ و ۵ قران ۵۰ تومان ۵۰ تومان و ۴ قران

صفحه ۳

* معلمین از قرار
۲۵ نفر ۱۲۴۶۵ تومان و ۵۹۶۳ دینار

معلمین فرنگی
۱۰ نفر مواجب ۱۰۰۰۰ تومان

موسیو دوونه معلم علم موسیو فلمر معلم توپخانه موسیو وط معلم پیاده نظام
معدن ۲۰۰۰ تومان ۲۰۰۰ تومان
۱۲۰۰ تومان

مادروس خان معلم روسی تومان ۳۰۰	موسیو لمر موزیکانچی باشی تومان ۲۰۰	دکتر بازیل معلم طب تومان ۱۴۰۰
پژما اوت سمینو تومان ۴۸۰	موسیو مولیون معلم شیمی تومان ۱۲۰۰	یوسف خان ریشاره معلم فرانسه تومان ۹۰۰

معلمین ایرانی

۱۵ نفر از قراری
۱۴۶۵ تومان و ۵۹۶۶ دینار

جناب میرزا حسن ادیب معلم عربی	از بابت مواجب و خانواری	میرزا ابوالحسن دکتر	سلیمان خان سرتیب
تومان ۱۴۸	تومان ۱۳۳۳ دینار	تومان ۱۵۶	تومان ۱۳۲
مواجب شهریه	مواجب شهریه	مواجب شهریه	مواجب شهریه
تومان ۹۶	تومان ۳۶	تومان ۳۶	تومان ۳۶

صفحه ۴

میرزا محمود خان مترجم	حاجی محمد خان زبان	علیخان خلیفه ریاضی
تومان ۱۵۰	فرانسه تومان ۱۰۸	تومان ۸۵ و ۸ قران
تومان ۷۲	مواجب شهریه	مواجب شهریه
تومان ۳۶	تومان ۴۹ و ۸ قران	تومان ۳۶
میرزا اسمعیل خان خلیفه ایضاً	اسدالله خان خلیفه ایضاً	کاظم خان مترجم پیاده
تومان ۷۶	تومان ۶۸	نظام
		تومان ۱۰۴ و ۳۳۰۰ دینار

موجب	شهریه	موجب	شهریه	موجب	شهریه
۴۰ تومان	۳۶	۳۲ تومان	۳۶ تومان	۶۸ تومان	۳۶ تومان
	تومان			۳۳۰۰ دینار	
محمد صفی خان پسر مرحوم ادیب	میرزا رضا خان مترجم	حاجی زین العابدین خان			
الدوله	توپخانه	خلیفه درس طب از بابت			
۸۹ تومان	۳۳۳۳ دینار	۵۱ تومان	شهریه	۳۶ تومان	
موجب	شهریه	موجب	شهریه		
۵۳ تومان	۳۶ تومان	۱۵ تومان	۳۶ تومان		
۳۳۳۳ دینار					
میرزا ابوالقاسم خان پسر	غلامحسین خان	ملاصادق معلم زبان فارسی			
مرحوم سامانی	سرهنک مترجم زبان	۵۸ تومان			
	آلمان				
۱۶۰ تومان	۴۳ تومان	۲ قران			

موجب شهریه
۲۲ تومان **۳۶ تومان** شهریه
 * متعلمین فارغ التحصیل که فعلاً هریک از آنها از مدرسه خارج و مامور خدمت دیوانی می‌باشند:

۱۵۵ نفر موجب
 ۳۷۷۷ تومان و ۷۸۳۳ دینار
 مهندسین
 ۲۶ نفر موجب ۱۴۵۸ تومان ۶۰۰۰ دینار

صفحه ۵

محمد حسن میرزا سرتیپ	محمد حسن میرزا کمال الدوله	علیخان ملک السفراء
احتساب الممالک	جزو نظام	
۸۰ تومان	۴۸ تومان	۱۰۴ تومان

احمدخان و مهدی خان	رضاخان سرتیپ جزو اداره جلیه	عباسقلی خان سرتیپ
پسران مرحوم محمودخان	تلگرافخانه مبارکه	جزو پیاده
ملک الشعراء		
۶۸ تومان	۲۰۸ تومان	۲۰۰ تومان
احمدخان		
مهدی		
خان		
۷۲ تومان		
۹۶		
تومان		
آقاخان سرتیپ جزو بانک	محمد حسین میرزای	محمد حسین میرزا
	شاهرخشاهی	سرتیپ مامور مشهد
۹۶ تومان	۴۸ تومان	۴۰ تومان
احمد میرزا پسر حاجی محمد	سلطان محمود میرزا	سلطان احمد میرزا
میرزا جزو نظام		
۲۴ تومان	۱۲ تومان	۲۰ تومان
عیسی خان و موسی خان	علی آقا پسر میرزا فضل الله	میرزا عباسقلی پسر
		میرزا محمود
۲۴ تومان	۲۰ تومان	۲۰ تومان
میرزا احمد شیرازی	محمد ابراهیم خان سرتیپ	سیف الله خان قلعه
		بیگی طهران
۴۸ تومان	۶۴ تومان	۲۵ تومان ۶ قران
میرزا سید عبدالله مامور بانک	میرزا ابراهیم و میرزا محمد	میرزا اسمعیل خان پسر
استقراضی		صحاف باشی
۱۵ تومان	۲۴ تومان	۳۲ تومان
میرزا آقا ولد میرزا مهدی	سلطان حسین میرزا	کاظم خان پسر مرحوم
		محمد تقی میرزا
۲۰ تومان	۱۲ تومان	۳۲ تومان

صفحه ۶

شاگردان معدن

۶ نفر مواجب ۸۱ تومان

محمد جعفر میرزا	محمد قاسم خان	میرزا حسین پسر میرزا مطلب
۱۵ تومان	۱۵	۱۵ تومان
میرزا علی پسر مرحوم میرزا الفت شاعر	جعفر قلی خان پسر میرزا عبدالله خان	میرزا علینقی
۱۲ تومان	۱۲ تومان	۱۲ تومان

شاگردان توپخانه

۱۳ نفر مواجب ۳۱۰ تومان و ۴ قران

محسن میرزا پسر مرحوم عبدالحسین میرزا	میرزا رضا خان سرهنگ جزو بانک	خانباخان پسر کاظم خان
۱۴ تومان ۴ قران	۱۳۲ تومان	۱۲ تومان
میرزا ابراهیم ۲۰ تومان	میرزا علی اکبر ۱۲ تومان	میرزا محمود ۱۲ تومان
میرزا علی اصغر	میرزا عبدالرحیم پسر شیخ محمد حسین	محمد میرزا پسر آقا علیخان
۲۰ تومان	۲۰ تومان	۱۲ تومان
میرزا محمد خان ۱۲ تومان	زین العابدین خان ۱۲ تومان	میرزا حسین و میرزا علی اکبر دو نفر ۳۲ تومان
		میرزا حسین
		۲۰ ۱۲ تومان

صفحه ۷

شاگردان پیاده نظام

۲۱ نفر			مواجب ۳۵۱ تومان و ۲۰۰۰ دینار		
علیخان از بابت محسن میرزا	۱۲ تومان	میرزا سید محسن خان	۱۲ تومان	علیخان پسر شاهرخ خان	۱۲ تومان
میرزا ابراهیم پسر موسی خان	۱۲ تومان	میرزا فضل الله	۲۰ تومان	عبدالصمد میرزا	۱۲ تومان
میرزا ابراهیم پسر میرزا محمد	۱۲ تومان	حسینقلی خان	۱۲ تومان	قلیچ خان پسر ذوالفقار خان	۱۵ تومان
علی آقا پسر میرزا جعفر	۱۲ تومان	میرزا هاشم پسر میرزا محرم	۴۰ تومان	میرزا عبدالله میرزا علی عزب دفتر	۲۰ تومان
شاهزاده آقا تاج	۲۴ تومان	احمد آقای دریا بیگی	۳۳ تومان و ۲۰۰۰ دینار	میرزا احمد	۲۰ تومان
غلامحسین خان پسر رضاخان	۱۵ تومان	میرزا محمود	۱۲ تومان	آقا خان	۲۰ تومان
جعفر خان	۱۲ تومان	میرزا حسن	۱۲ تومان	میرزا محمد حسین	۱۲ تومان

صفحه ۸

شاگردان طب

۲۶ نفر ۱۹۹۱ تومان و ۴۰۰۰ دینار			رضاخان معتضد الاطباء		
میرزا شیخ محمدخان	۴۰ تومان	باقرخان اخوی معزی الیه	۳۲ تومان	میرزا شیخ محمدخان	۱۲ تومان
پسر زرگرباشی					

دکتر خلیل خان	میرزا علی اکبر خان صدرالحکماء	میرزا نصرت
۶۴ تومان	۶۴ تومان	۴۸ تومان
میرزا شیخ محمد خان	میرزا جواد خان نوه مرحوم میرزا کاظم	میرزا علی اکبر خان مستشارالحکماء
۴۰ تومان	۵۶ تومان	۱۲ تومان
علیرضا خان	میرزا محمد خان	میرزا علی محمد اخوی معزی الدوله
۱۵ تومان	۲۴ تومان	۱۱۱ تومان ۶ قران
میرزا سید جلیل نیرالحکماء	میرزا نصیر دواساز	محمد میرزا پسر محمد جعفر میرزا
۶۴ تومان	۵۴ تومان ۸ قران	۴۰ تومان
میرزا سید احمد نصیرالاطباء	محمد یوسف میرزا	میرزا نعیم
۱	۲ تومان ۳۰۰۰ دینار	۸۰ تومان
ضیاءالدین میرزا و فخرالدین میرزا	ولدان شمسالاطباء	میرزا سید عبدالحسین
۲۴ تومان	۲۷ تومان	۱۵ تومان
	میرزا احمد میرزا عبدالله	
	۱۵ تومان ۱۲ تومان	
آقا سید فیض الله	میرزا کاظم ولد میرزا فتحعلی	میرزا عطاءالله
۱۲ تومان	۱۲ تومان	۱۲ تومان

صفحه ۹

میرزا حسن معتمدالاطباء		
۴۹ تومان		
اسدالله خان پسر حسنخان	میرزا داود خان	حاجی میرزا سید باقر
۶۴ تومان	۱۲ تومان	۱۴ تومان

دکتر حیدر میرزا	میرزا ابوالقاسم ولد میرزا رضا	حاجی میرزا اسمعیل
۷۲ تومان	۱۲ تومان	۱۲ تومان
میرزا مصطفی	دکتر محمد کرمان شام لی	میرزا محسن خان
		صدرالحکماء
۳۲ تومان	۱۹ تومان ۲۰۰۰ دینار	۳۲ تومان
ورثه مرحوم محمد	ولدان مرحوم محمد تقی میرزا	میرزا فرج الله پسر مجدالاطباء
جعفرخان		
۶۴ تومان	۵۲ تومان	۱۲ تومان
	سهارخان احمد خان	
	۳۲ تومان ۲۰ تومان	
میرزا علی محمد پسر	میرزا حسین اصفهانی	میرزا عبدالرحیم دکتر
حاجی میرزا بزرگ		
۱۵ تومان	۱۹ تومان ۲۰۰۰ دینار	۱۳۵ تومان
ورثه مرحوم میرزا نقی	میرزا احمد	میرزا محمد
۲۰ تومان	۱۲ تومان	۱۲ تومان
میرزا علی	میرزا احمد دکتر	میرزا ابوالحسن
۱۲ تومان	۲۰ تومان	۱۲ تومان
میرزا حسین قزوینی	حاجی میرزا مهدی منتظم	امان الله خان (مامور اصفهان)
	الملک	
۲۰ تومان	۸۰ تومان	۶۵ تومان ۸ قران
میرزا علی اکبر کرمان	حاجی میرزا احمد گروسی	حسن خان مامور محلات
شامالی		
۱۲ تومان	۱۲ تومان	۲۹ تومان ۲۰۰۰ دینار

صفحه ۱۰

میرزا ابوالقاسم گیلانی	میرزا احمد	میرزا ابوالقاسم کاشی
۱۲ تومان	۴۰	۱۲ تومان

میرزا ابراهیم	میرزا عبدالله خان	میرزا یوسف خان مشیرالحکماء
۲۰ تومان	سرکارات ۶۰ تومان	۲۰ تومان

شاگردان قدیم موزیک که در جزو فوج و غیره مواجب نیم دارند

۱۷ نفر مواجب ۲۵۶ تومان

غلامرضا پسر نصرالله خان	غلامرضا رضاخان	غلامرضا خان پسر سلطان
۱۲ تومان	پسر بر خوردار خان ۲۴ تومان	احمد خان ۱۵ تومان
ابوالفتح میرزا ۲۰ تومان	محمود خان ۱۲ تومان	باقر خان ۱۲ تومان
میرزا حسن ۱۲ تومان	میرزا محمد ۱۲ تومان	محمد قلیخان منسوب شاطر باشی ۱۲ تومان
میرزا شکرالله ۱۲ تومان	میرزا فضل الله ۱۲ تومان	حاجی خان ۲۰ تومان
حسین خان ۱۵ تومان	میرزا رضا ۱۵ تومان	علی محمد خان ۱۲ تومان
سلیمان خان ۱۵ تومان	میرزا عبدالرحیم ۲۴ تومان	بیاض ۱۲ تومان

صفحه ۱۱

شاگردان صنعت

۱۱ نفر مواجب ۲۲۳ تومان

نقاشیه

۹ نفر ۱۹۱ تومان

کمال الملک نقاش باشی	ورثه میرزا ابوتراب خان	میرزا نبی خان
۲۰ تومان	۱۵ تومان	۲۰ تومان

میرزا محمد صادق	میرزا فرهاد	میرزا بزرگ ولد میرزا حسن
۲۰ تومان	۱۲ تومان	۱۲ تومان
میرزا غلامحسین پسر مرحوم	میرزا حاجی آقا	میرزا حسین پسر مرحوم
میرزا اسمعیل		میرزا محمد علی
۴۸ تومان	۲۰ تومان	۲۴ تومان

عکاسیه

۲ نفر موجب ۳۲ تومان	
شاهزاده عبدالله میرزا	میرزا بزرگ
۲۰ تومان	۱۲ تومان

صفحه ۱۲

سایر اهالی مدرسه

۱۶۰۰ تومان ۱۸۳۳ دینار ۱

میرزا مهدی منشی	میرزا علی اکبر حجار	حوالی علاقه بند
۴۴ تومان	۴۰ تومان	۱۲۰ تومان
ورثه مرحوم میرزا نقی	ورثه مرحوم محمد تقی خان	ورثه مرحوم میرزا کاظم
سررشته دار سابق	میرزا آجودان	
۲۱۶ تومان	۱۹۷ تومان ۳۳۳۳ دینار	۴۵۲ تومان
		عمله کارخانه
		۱۲۳ تومان ۸۵۰۰ دینار
		طباخ سایر
		۴۰ تومان ۸۳ تومان ۸۵۰۰ دینار

فراشان

۲۲ نفر ۱۸۴ تومان	
نایب	دهباشی
۵۰ تومان	۲۵ تومان

۱ - با شاگردان مدرسه
صنعت محاسبه شده است.

فراشان

۱۰۹ تومان بیاض

موزیکانچیان

۳۶ نفر ۲۶۰۸ تومان و ۴۹۳۵ دینار

مواجه ۳۶ نفر ۱۲۲۰ تومان و ۸ قران

اله

۶ نفر ۴۳۲ تومان

غلامرضا خان سرتیپ حسین خان سرتیپ ابوالفتح میرزا سرتیپ

۱۲۰ تومان ۱۲۰ تومان ۴۸ تومان

محمود خان سرتیپ میرزا نظام خان سرهنگ میرزا عبدالوهاب خان

سرهنگ

۴۸ تومان ۴۸ تومان ۴۸ تومان

سایر ۳۰ نفر

۴۸۷ تومان و ۳ قران

صفحه ۱۳

مشهدی حسن وکیل باشی میرزا غلامحسین میرزا حسن پسر محمد

حسین بیگ

۳۰ تومان و ۸ قران ۲۹ تومان و ۳ قران ۲۹ تومان و ۳ قران

میرزا احمد پسر میرزا جبار میرزا حبیب الله میرزا علی پسر میرزا ربیع

۲۹ تومان و ۳ قران ۲۹ تومان و ۳ قران ۲۹ تومان و ۳ قران

میرزا کاظم پسر میرزا محمد ولد حاجی بابا میرزا فضل الله

حسین

۲۹ تومان و ۳ قران ۲۹ تومان و ۳ قران ۲۹ تومان و ۳ قران

میرزا بابا پسر میرزا اسمعیل میرزا علی ولد نوری میرزا رضا ولد میرزا عباس

۲۹ تومان و ۳ قران ۲۹ تومان و ۳ قران ۲۹ تومان و ۳ قران

میرزا سید علی میرزا شکرالله میرزا ابوالقاسم

۲۹ تومان و ۳ قران ۲۹ تومان و ۳ قران ۲۹ تومان و ۳ قران

میرزا علی ولد میرزا عباس	میرزا علی خان پسر نادعلی بیگ	میرزا نقی ولد نور محمد
۲۹ تومان و ۳ قران	۲۹ تومان و ۳ قران	۲۹ تومان و ۳ قران
محمود ولد مهدی میرزا	میر حسن ولد نادعلی بیگ	اکبر خان ولد عبدالله خان
۲۹ تومان و ۳ قران	۲۹ تومان و ۳ قران	۱۸ تومان
اکبر میرزا	محمد علی	میرزا ابراهیم ولد میرزا محمد
۱۸ تومان	۱۸ تومان	۱۵ تومان
عبدالرحیم پسر ملا اسحاق	علی اکبر ولد نصرالله	میرزا ابوالقاسم ولد مهندس حسن
۱۸ تومان	۱۸ تومان	۱۵ تومان
میرزا حسن	اسدالله خان	سیاوش خان
۱۴ تومان ۳۵۰۰ دینار	۱۴ تومان ۳۵۰۰ دینار	۱۴ تومان

صفحه ۱۴

قیمت ملبوس و غیره

۱۵۴۲ تومان و ۴۵۰۰ دینار رسوم
۱۵۴ تومان و ۲۴۰۰ دینار

قیمت ملبوس

۷۷۹ تومان

۷۴ نفر ۴۲۴ تومان ۳۲۰۰ دینار

زمستانی

تابستانی

۸ نفر المقرر ۳۷ دست ۳۴۰۰ دینار ۳۰ نفر
۳۰۵ تومان و ۵ دینار ۲۱۰۰ المقرر ۳۷ دست
۲۱۸ تومان ۷۴۰۰ دینار

پالتوی ماهوت

۶ دست المقرر ۳۷ نفر

از قرار ۵ تومان ۲۴۵ تومان

کفش و غیره
49 و ۵۷۰۰ دینار

کفش	نشان کلاه‌ها
۷۴ زوج از قرار ۴۵۰۰ دینار	۷۴ عدد از قرار ۱۹۰۰ دینار
۳۳ تومان و ۷ قران	۷ تومان و ۳ قران

کلاه	جوراب پشمی
۳۷ نفر از قرار ۳۰۰۰ دینار	۳۷ زوج از قرار
۳ تومان ۷ قران	۶۰ تومان و ۸۵۰۰ دینار

کلاه‌ها
۳۷ عدد کسر می‌شود ۲ تومان ۴۵ تومان ۵۰۰۰ دینار
۳ تومان و ۷ قران

کلاه سلام	کلاه معمولی
۳۷ عدد از قرار یک تومان و ۲۳۸۰ دینار	۳۷ عدد از قرار ۴۰۰۰ دینار
۴۵ تومان و ۵۱۰۰ دینار	۱۴ تومان و ۸ قران

صفحه ۱۵

صرف نهار و غیره
۷۵۹ تومان ۶۷۵۰ دینار

صرف نهار
۳۷ نفر از قرار پنج نفر یک مجموعه
۷ مجموعه و نصف
دو تومان المقرر ۳۷ روزه
۶۲۵۰ دینار

۶۹۰ تومان ۳۷۵۰ دینار

کرایه مال و قیمت نان توقف شمیران بانضمام پول خیام و غیره

۶۹ تومان و ۳ قران
۱۳۸۸ و ۲۰۵۰ دینار

مصارف و مخارج ۸۱۶۴ تومان و ۲۱۸۸ دینار
الباقی: ۵۶۷ تومان ۶۴۵۰ دینار

صرف نهار و غیره
۱۷ تومان ۱۵۰۰ دینار مقرر شد ۲۶۳ روزه
منزل رئیس
۳ مجموعه از قرار ۳۵۰۰ دینار ۴۰ مجموعه از قرار ۳۵۰۰ دینار
دو تومان ۵۰۰۰ دینار ۱۰ تومان و ۳۱۰۰ دینار
جمع: ۴۵۱۰ تومان و ۴۵۰۰ دینار

صفحه ۱۶

صرف تحریر و غیره

۱۱۶۲ تومان ۵ قران

صرف تحریر	هیزم زمستان	یخ تابستان
۹۰۰ تومان	۷۵ تومان	۶۰ تومان و ۵ قران
رنکار ظروف	قیمت ادویه تجزیه	بیاض
۳۷ تومان	۹۰ تومان	

تتمه: ۵۰۰۵ تومان و ۳۵۵۰ دینار

اخراجات آبله کوبی

۲۰۰ نفر ۶۳۹ تومان و ۵۳۵۰ دینار

کسر می شود

رسم دیوانی ۸۰ تومان

به اشخاص مفصله مواجب داده شده ۵۵۹ تومان ۵۳۵۰ دینار

میرزا عبدالرحیم خان مامور خراسان

میرزا محمود خان

۱۳۵ تومان

۹۰ تومان

مرتضی از بابت رسم موضوعی مرحمت شده

۲۴۴ تومان ۵۳۵۰ دینار

میرزا علی محمدخان

۹۰ تومان

تتمه ۱۶۰ تومان ۴۶۵۰ دینار

طهران	گیلان	قزوین	دامغان
۱۲۱ تومان ۴۶۵۰ دینار	۱۲ تومان	۱۲ تومان	۱۵ تومان

صفحه ۱۷

ابتیاع اسباب لازمه و غیره

۷۹۴ تومان و ۴۴۶۲ دینار

تتمه ۴۶۲ تومان و ۶ قران

ابتیاع اسباب لازمه قیمت اسباب ساز مدرسه و مرمت موزیک شده

۴۰۰ تومان و ۳ قران دستور رسوم ۳۶۰ تومان ۶۰ تومان و ۶ قران

مخارج طبع کتب و غیره

۴۱۵ تومان ۳۸۰۰ دینار

کسر می شود رسوم یک نفر ۴۱ تومان

مخارج طبع کتب ۲۸۷ تومان و ۳۸۰۰ دینار

صرف تعمیرات اسباب لازمه ۳۱ تومان و ۵۳۵۰ دینار رسوم یکنفر

از محل مجسمه آلات ۱۲۸ تومان

تتمه ۳۷۳ تومان ۸۴۲۰ دینار

قیمت ملبوس متعلمین و غیره از قرار ۴۰۶ دست ۱۹۹۵ تومان ۳۵۸۰ دینار

قیمت ملبوس متعلمین ۱۹۵۹ تومان و ۵۱۱۲ دینار

صفحه ۱۸

تابستانی

زمستانی

۳۰ نفر

۸ نفر المقرر ۳۷ دست ۳۴۰۰ دینار

۳۰۵ تومان و ۵ دینار ۲۱۰۰ المقرر ۳۷ دست

۲۱۸ تومان ۷۴۰۰ دینار

پالتوی ماهوت

۶ دست المقرر ۳۷ نفر

از قرار ۵ تومان ۲۴۵ تومان

کفش و غیره

49 و ۵۷۰۰ دینار

نشان کلاهها

کفش

۷۴ عدد از قرار ۱۹۰۰ دینار

۷۴ زوج از قرار ۴۵۰۰ دینار

۷ تومان و ۳ قران

۳۳ تومان و ۷ قران

جوراب پشمی

کلاه

۳۷ زوج از قرار

۳۷ نفر از قرار ۳۰۰۰ دینار

۶۰ تومان و ۸۵۰۰ دینار

۳ تومان ۷ قران

کلاهها

۳۷ عدد کسر می شود ۲ تومان ۴۵ تومان ۵۰۰۰ دینار

۳ تومان و ۷ قران

کلاه معمولی

کلاه سلام

۳۷ عدد از قرار ۴۰۰۰ دینار

۳۷ عدد از قرار یک تومان و ۲۳۸۰ دینار

۱۴ تومان و ۸ قران

۴۵ تومان و ۵۱۰۰ دینار

صرف نهار و غیره (همان، ص ۱۵)

۷۵۹ تومان ۶۷۵۰ دینار

صرف نهار

۳۷ نفر از قرار پنج نفر یک مجموعه

۷ مجموعه و نصف

دو تومان المقرر ۳۷ روزه
۶۲۵۰ دینار
۶۹۰ تومان ۳۷۵۰ دینار

کرایه مال و قیمت نان توقف شمیران بانضمام پول خیاط و غیره
۶۹ تومان و ۳ قران
۱۳۸۸ و ۲۰۵۰ دینار

مصارف و مخارج ۸۱۶۴ تومان و ۲۱۸۸ دینار
الباقی: ۵۶۷ تومان ۶۴۵۰ دینار

صرف نهار و غیره
۱۷ تومان ۱۵۰۰ دینار مقرر شد ۲۶۳ روزه
منزل رئیس
۳ مجموعه از قرار ۳۵۰۰ دینار ۴۰ مجموعه از قرار ۳۵۰۰ دینار
دو تومان ۵۰۰۰ دینار ۱۰ تومان و ۳۱۰۰ دینار
جمع: ۴۵۱۰ تومان و ۴۵۰۰ دینار

صفحه ۱۹

قیمت ملبوس شاگردان مجانی و غیره

۳۶ دست از قرار ۲۳۲ تومان ۱۵۵۰ دینار
شاگردان مجانی و غیره
المقرر ۲۵ دست
۷ تومان ۸۳۶۵ دینار کسر می شود رسم یک نفر
۱۴ تومان و ۵۳۳۷ دینار
تتمه ۱۷۶ تومان ۳۴۳۸ دینار

* فراشان مدرسه مبارکه
دست المقرر
۵ تومان و ۶۳۲۵ دینار ۱۱ دست

۶۱ تومان ۹۵۷۵ دینار کسر می شود ۶ دست ۱۹۷۵

تتمه ۵۵ تومان ۷۶۱۷ دینار

* دواى مطب و غيره

۱۰۵ تومان

صرف قهوه خانه و برف روب و غيره

دواى مطب مدرسه

۶۰ تومان

۴۵ تومان

صفحه ۲۰

مدرسه مبارکه دارالسلطنه تبریز و غيره

۴۴۱۲ تومان و ۷۵۰۰ دینار

اهالی مدرسه تبریز ۱۵۴۲ تومان ۷۵۰۰ دینار

مواجب

۱۵ نفر مواجب ۹۱۴ تومان

رئیس	معلمین طب و هندسه و غيره	معلم عربی
۱۲۰ تومان	۵ نفر ۵۰۰ تومان	۶۳ تومان
نویسنده	فراشان	اجزای کارخانه
۱۰۰ تومان	۴ نفر	۳ نفر
	۶۴ تومان	۹۴ تومان

صرف نهار و غيره

۶۸۷ تومان و ۵ قران

رسوم دیوانی ۶۸ تومان ۷۵۰۰ دینار

صرف نهار	قیمت ملبوس	صرف تحریر
۴۳۷ تومان	۱۵۰ تومان	۲۵ تومان
وسيله آلات	اخراجات متفرقه	تتمه
۵۰ تومان	۱۰ تومان	۱۵ تومان

سوخت زمستان ۱۰ تومان
یخ تابستان ۵ تومان

تتمه ۶۱۸ تومان ۷۵۰۰ دینار

مدارس ارامنه طهران و تبریز

۳۲۰ تومان

ارامنه تبریز

ارامنه طهران

۱۶۰ تومان

۱۶۰ تومان

اخراجات مریضخانه مبارکه از بابت مواجب و قیمت ملبوس و دوا و غذا و غیره ۲۸۴۹

تومان و ۳۵۰۰ دینار

بر اساس کتابچه فوق، جدول زیر از مواجب دریافتی گروه‌های مختلف شغلی در دارالفنون تهیه شده است. جدول بودجه مدرسه دارالفنون (اسناد بیوتات) دوره ناصرالدین شاه برواتی که همه ساله از دیوان اعلی صادر می‌شود برای ۲۲۲ نفر شامل ۳۳۶۰۰ تومان و ۷۲۲۲ دینار اهالی مدرسه مبارکه دارالخلافه ۲۹۳۳۰ تومان و ۴۴۶۲ دینار مواجب ۲۱۱۶۹ تومان و ۴۴۶۲ دینار.

جدول شماره ۱: مواجب سالانه گروه‌های شغلی دارالفنون در دوره ناصری

ردیف	گروه شغلی	تعداد	جمع مواجب (تومان)	متوسط درآمد	درصد از جمع پرداختی
۱	روسا و مباشرین	۶	۸۱۷	۱۳۶	۳%
۲	معلمین فرنگی	۱۰	۱۰۰۰۰	۱۰۰۰	۳۹%
۳	معلمین ایرانی	۱۵	۱۴۶۵	۹۷	۶%
۴	متعلمین فارغ التحصیل	۱۵۵	۳۷۷۷	۲۴	۱۵%
۵	مهندسی	۲۶	۱۴۵۸	۵۶	۶%
۶	شاگردان معدن	۶	۸۱	۱۳/۵	۰%
۷	شاگردان توپخانه	۱۳	۳۱۰	۲۳	۱%
۸	شاگردان پیاده نظام	۲۱	۳۵۱	۱۶	۱%
۹	شاگردان طب	۶۱	۱۹۹۱	۳۲	۸%
۱۰	شاگردان موزیک	۱۷	۲۵۶	۱۵	۱%
۱۱	شاگردان صنعت	۹	۱۹۱	۲۱	۱%
۱۲	عکاسیه	۲	۳۲	۱۶	۰%
۱۳	سایر اهالی مدرسه	۶	۱۶۰۰	۲۶۶	۶%

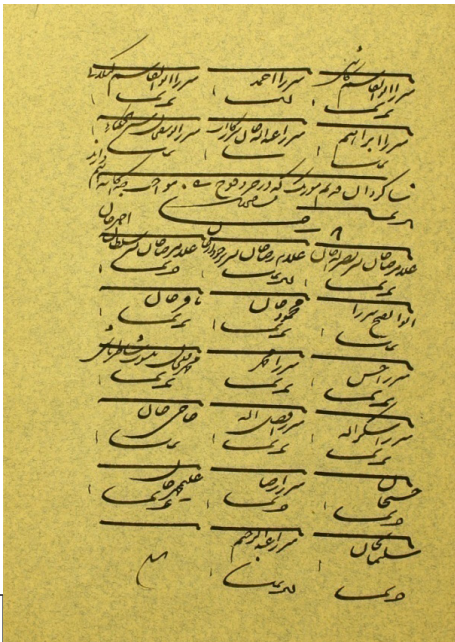

ردیف	گروه شغلی	تعداد	جمع مواجب (تومان)	متوسط درآمد	درصد از جمع پرداختی
۱۴	عمله کارخانه	۲	۱۲۳	۶۱/۵	%۰
۱۵	فراشان	۲۲	۱۸۴	۸	%۱
۱۶	موزیکانچیان	۳۶	۲۶۰۸	۷۲	%۱۰
۱۷	سایر	۳۰	۴۸۷	۱۶	%۲

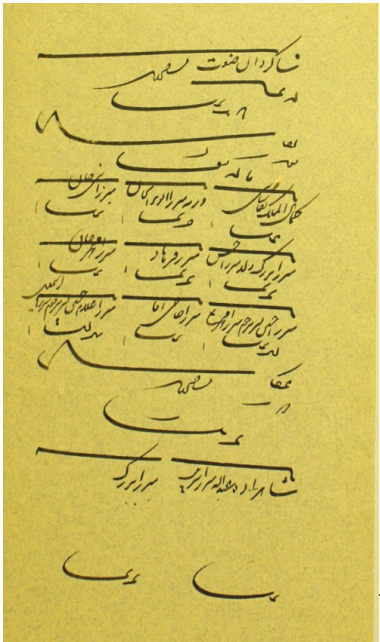
نتیجه گیری:

دارالفنون مرکزی بود که به ابتکار امیرکبیر در زمان ناصرالدین شاه و برای آموزش علوم و فنون جدید در تهران تأسیس شد. دارالفنون در واقع چشم و چراغ علوم جدید در ایران بود و بی جهت نیست که نام نخستین دانشگاه در تاریخ مدرن ایران بر آن نهاده شده است؛ هرچند امیرکبیر خود هرگز شاهد افتتاح آن نشد، اما بنایی که گذاشت تا امروز به رسالت بزرگ خود یعنی تربیت نوخیزان و فرهیختگان ادامه می دهد. فهرست طویل شخصیت های برجسته تربیت یافته این مدرسه خود موعید به انجام رسیدن این رسالت بزرگ است. ما در این مقاله ضمن یادآوری چگونگی تأسیس این مرکز علمی، اسنادی را معرفی کردیم که در نوع خود بی نظیر و تازه است. در این اسناد که به خط رمزگونه سیاق نوشته شده، از حقوق مدرسین و عمده ترین هزینه ای مدرسه گرفته تا جزئی ترین هزینه ها، اشاره شده است که می تواند برای اهل تحقیق در این دوره سخت راهگشا باشد. در این مجموعه اسناد مسائلی مانند حقوق رؤسا و مباشرین مدرسه، معلمان ایرانی و فرنگی، مهندسان، شاگردان دروس فنی مانند معدن، توپخانه، مواجب شاگردان طب، موسیقی، مواجب فراشان و مستخدمین و حتی بهای کفش و لباس های افراد شاغل در مدرسه و هزینه های خورد و خوراک همگی آن ها به تفکیک و با دقت بیان شده و جالب اینکه همه این مبالغ همه ساله از دیوان اعلی دولت، تأمین می شد.

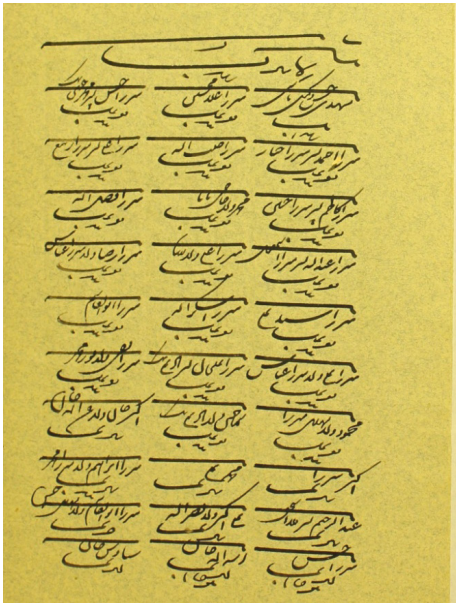
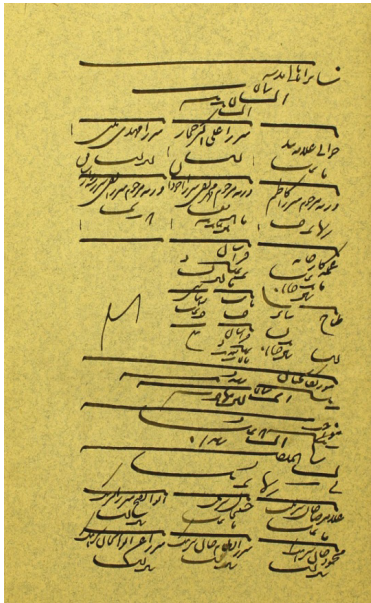
با توجه به جداول مواجب سالانه و نمودار ستونی مواجب گروه های شغلی می توان پی برد که بالاترین مواجب متعلق به معلمان خارجی بوده؛ پس از آن متعلمانی که از مدرسه دارالفنون فارغ التحصیل شدند و اکنون مأمور دیوانی می باشند. سومین گروه شاگردان طب بودند که مواجب سالیانه آن ها نسبت به دیگر گروه ها بالاتر بوده است. کمترین مواجب مربوط به عکاسیه بوده و سپس شاگردان معدن بودند. پس از آن شاگردان صنعت می باشند. این ارقام نشان دهنده توجه مردم و مدرسه به گروه های مختلف و نشانه عدم توجه دولت به شاگردان صنعت و معدن است و جالب این است موزیکانچیان از شاگردان طب مواجب بیشتری داشتند.

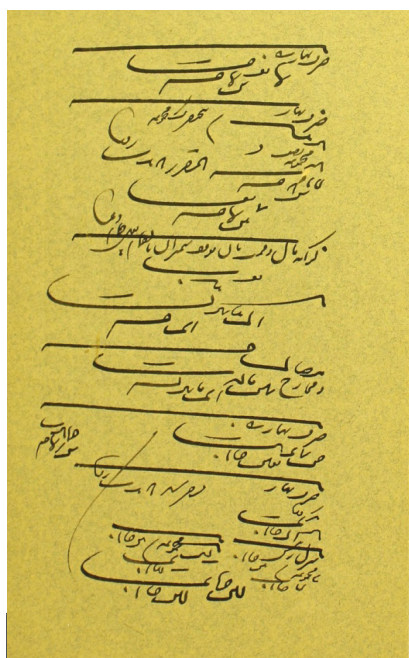

صفحه ۱۰

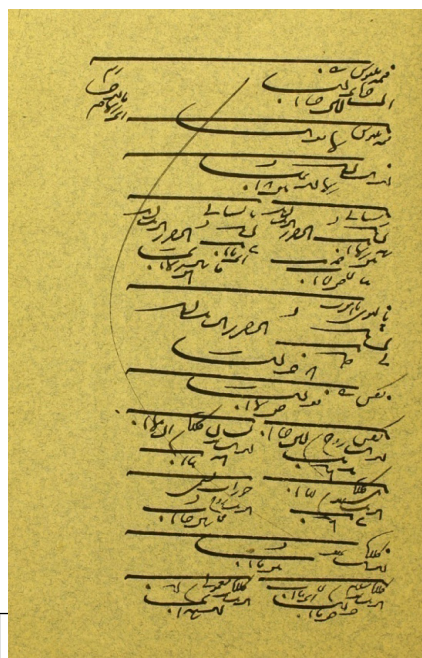

صفحه ۱۱

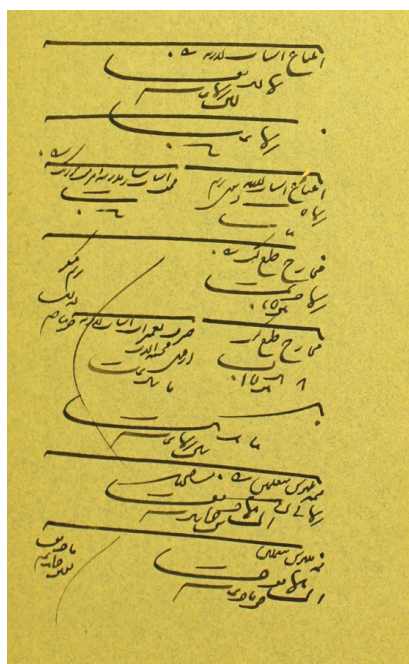

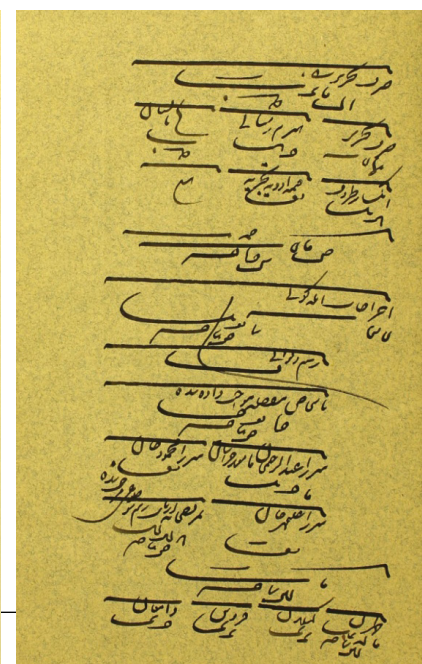
صفحه ۱۵

سند شماره ۱۴

صفحه ۱۷

صفحه ۱۶

منابع

- بانک نسخ خطی ایران
- حاضری، علی محمد (۱۳۷۲). روند اعزام دانشجو در ایران، تهران: انتشارات سمت.
- حضرتی، صادق؛ رجال و مشاهیر آشتیان، نشر الماس قم، سال ۱۳۸۲.
- حقیقت، عبدالرفیع، تاریخ نهضت‌های فکری ایرانیان در دوره قاجاریه (بخش دوم)، ج ۲، تهران: شرکت مؤلفان و مترجمان ۱۳۶۸.
- دولت آبادی، یحیی. حیات یحیی، ج ۴، تهران: انتشارات فردوسی، ۱۳۶۲ ش.
- سلطان زاده، حسین. تاریخ مدارس ایران از عهد باستان تا تأسیس دارالفنون، تهران: انتشارات آگاه، ۱۳۶۴ ش.
- شمیم، علی اصغر (۱۳۷۰). ایران در دوره سلطنت قاجار، چاپ ۲، تهران: علمی.
- لوئی رابینو دیپلمات‌ها و کنسول‌های ایران و انگلیس ترجمه غلامحسین، میرزا صالح، تهران: نشر تاریخ ایران، ۱۳۶۳.
- محیط طباطبایی، «تأسیس دبستان‌های ملی»، مجله تعلیم و تربیت، سال پنجم، شماره ۵ و ۶
- میرزا صالح شیرازی، محمد. مجموعه سفرنامه‌های میرزا صالح شیرازی، تصحیح و توضیح از غلامحسین میرزا صالح، تهران: نشر تاریخ ایران، ۱۳۶۴، مقدمه.
- مینوی، مجتبی «اولین کاروان معرفت»، یغما، س ۶ و ش ۱۳۳۲.
- مهدی صدری فصلنامه تاریخ معاصر ایران، شماره ۲۲
- نوایی، عبدالحسین، ایران و جهان، ج دو، تهران، موسسه نشر هما، ۱۳۶۹.
- یغمائی، اقبال (۱۳۶۷). مدرسه دارالفنون، تهران، نشر سروا.

اسناد

- ۱- ساکما، اسناد معارف (الف) شماره تنظیم ۵۸۰۰۷، پاکت ۳۰۷۶.
- ۲- ساکما، اسناد بیواتات دوره ناصرالدین شاه، دفترچه شماره ۳۱۸، پرونده مربوط به بودجه مدرسه دارالفنون، شماره بازبایی ۲۹۵/۸۲۸۷.

فرایند آرشیوی منابع رقمی زاد و رقمی سازی اسناد آرشیوی در آلمان

رابرت کرتسش مار | مترجم: شهناز بهلولی ریزی

چکیده

در سال ۲۰۰۷، آرشیو ایالتی بادن-وورتمبرگ یک راهبرد رقمی سازی را در پیش گرفت. هدف این استراتژی هماهنگ سازی و یکپارچه سازی فرایندها در همه حوزه ها، از جمله منابعی که از ابتدا به صورت رقمی به وجود آمده اند و نیز رقمی سازی اسناد آرشیوی بود. فرایند آرشیوی بر روی منابعی که به صورت رقمی تولید شده اند، با همکاری آرشیو ایالتی هسن و باواریا برنامه ریزی شد. برای رقمی سازی منابع آرشیوی باید اولویت ها مشخص شوند و این کار طی چند پروژه، در سطح ملی انجام شود. حدود هفت درصد منابع موجود می بایست در طی مدت زمان خاصی رقمی شوند. ولی چه کسی این هزینه را می پردازد؟ اظهارات مختلفی بر روی چالش های دنیای رقمی، ایالت بندی و شرایط تغییر در آلمان بیان شده است.

کلیدواژه ها

رقمی سازی؛ رقمی زاد؛ اسناد آرشیوی؛

فرایند آرشیوی منابع رقمی زاد و رقمی سازی اسناد آرشیوی در آلمان

رابرت کرتشمس مار | مترجم: شهناز بهلولی ریزی^۱

۱. کارشناسی ارشد مرمت اشیاء فرهنگی
و تاریخی، کارشناس اداره کل حفاظت
و نگهداری/ سازمان اسناد و کتابخانه
ملی ایران،
sh_bohlouli@yahoo.com

2. As to the state of discussion in Germany cf. Archive im digitalen Zeitalter. Überlieferung – Erschließung – Präsentation. 79. Deutscher Archivtag 2009 in Regensburg, ed. Heiner Schmitt, Tagungsdokumentationen zum Deutschen Archivtag 14, Fulda 2010.

3. Bundesarchiv

4. staatarchive/ Landesarchive

5. Archive in Deutschland, Österreich und der Schweiz. Ein Adressverzeichnis, ed. Ardey-Verlag in Zusammenarbeit mit dem VdA – Verband deutscher Archivarinnen und Archivare. e.V., twentieth edition, Ardey-Verlag 2009.

چالش های دنیای رقمی، ایالت بندی و شرایط تغییر

مقاله من به دو چالش اصلی در دنیای رقمی می پردازد: فرایند آرشیوی منابعی که از ابتدا به صورت رقمی تولید شده اند و رقمی سازی اسناد آرشیوی^۲. من پیرامون این موضوع در آلمان گزارش خواهم داد و درباره کوشش هایی که در ایالت بادن-وورتمبرگ، یکی از ۱۶ ایالت فدرال، انجام شده صحبت خواهم کرد. من درباره راهبردها حرف می زنم نه درباره راه حل های تکنیکی.

مقاله من درباره توانایی نگهداری است (زیرا هدف ما توانایی حفاظت و نگهداری در این حوزه های کاری در ابعاد بزرگ است)، ولی از برخی جهات به اصالت ما نیز مربوط است زیرا فدرالی بودن بخشی از هویت آلمانی ماست و فدرال بودن، چارچوب شرایط ما برای پاسخگویی به چالش های دنیای رقمی است.

در آلمان ما یک آرشیو فدرال (بوندسارشیف^۳)، ۱۶ آرشیو ایالتی^۴ و هزاران آرشیو محلی مستقل (آرشیوهای شهری، آرشیوهای منطقه ای، کلیساها و غیره) داریم^۵. البته ما شبکه هایی در سطوح مختلف (به خصوص شبکه های منطقه ای برای شاخه های مختلف آرشیو نظیر آرشیو کلیساها) نیز داریم، ولی هیچ سازمان مرکزی نظارتی نداریم. بنابراین شبکه آرشیوهای مختلف از پایین به بالا آغاز می شود. هیچ سازمان مرکزی برای تعیین خط سیر فعالیت ها وجود ندارد. فعالیت های فدرال به عنوان فعالیت های ملی در اذهان عموم جا نیفتاده است، زیرا آرشیوهای ایالتی و آرشیوهای محلی، وابسته و تحت نظر آرشیوهای فدرال نیستند.

و این بدین معنی است که هیچ بودجه ملی برای آرشیوها وجود ندارد. در نتیجه ما برای تأمین بودجه پروژه‌هایی که از نظر ملی مورد توجه هستند دچار مشکل هستیم، به خصوص در مواردی مانند این که در این برهه زمانی و طی چند سال، همه آرشیوها با کم شدن منابع مالی مواجه هستند.^۱ بنابراین چه کسی این هزینه‌ها را می‌پردازد؟

این مسئله مرا به یکی دیگر از لغات کلیدی همایش که می‌خواهم به آن بپردازم هدایت می‌کند: با در نظر گرفتن چالش‌هایی که در دنیای رقمی وجود دارد، آیا شرایط تغییر در آلمان وجود دارد؟ بله، وجود دارد. ولی یک مشکل مالی وجود دارد و در نتیجه فاصله زیاد بین هشدارهای نظری و راه‌حل‌های عملی به خصوص در مورد منابعی است که از ابتدا به صورت رقمی تولید می‌شوند.^۲ برای پاسخگویی به چالش‌های دنیای رقمی و تأمین بودجه راه‌حل‌های عملی، ما باید شبکه‌های جدیدی را پایه‌گذاری کنیم. این چیزی است که در حال حاضر اتفاق می‌افتد و من آن را با یک مثال از آرشیو ایالتی بادن-وورتمبرگ شرح خواهم داد.

پس از این مقدمه، درباره آرشیو ایالتی بادن-وورتمبرگ صحبت می‌کنم. عنوان بعدی، راهبردی است که ما در سال ۲۰۰۷ با عنوان: آرشیو ایالتی بادن-وورتمبرگ در دنیای رقمی، منتشر کردیم. پس از آن درباره راه‌حل‌های عملی و شبکه‌ها در حوزه فرایندهای آرشیوی خود، در مورد منابع رقمی‌زاد و رقمی‌سازی اسناد آرشیوی، صحبت خواهم کرد در بخش بعدی به اختصار گزارشی در مورد فعالیت‌های در سطح ملی و در آخر پیشنهاداتی از طرف هیئت علمی در مورد منابع رقمی‌زاد و رقمی‌سازی ارائه خواهم داد. در نهایت، سخنانم را با اظهارات نهایی در مورد فدرالیسم، چالش‌های دنیای رقمی و تغییر شرایط به پایان خواهم برد.

آرشیو ایالتی بادن - وورتمبرگ

همانطور که قبلاً گفتم، آرشیو ایالتی بادن-وورتمبرگ یکی از ۱۶ آرشیو ایالتی در آلمان است. ما از قرون وسطی مسئول سازمان‌های ایالتی بادن-وورتمبرگ در جنوب غربی آلمان و روش‌های کار آن‌ها هستیم.^۳ ما حدود ۱۴۵ کیلومتر معادل ۴۷۵/۷۲۱ فوت منابع آرشیوی در مخازن خود داریم که دارای قدمتی از قرون وسطی تا کنون هستند. ریاست سازمان ما در اشتوتگارت قرار دارد و نه بخش در هشت محل در سطح ایالت بادن-وورتمبرگ، شش آرشیو با مخازن بزرگ در مورد تاریخ جنوب غرب آلمان، دو بخش برای خدمات مرکزی، شامل خدمات فنی و یک بخش برای حفاظت و نگهداری داریم.

راهبرد: آرشیو ایالتی بادن - وورتمبرگ در دنیای رقمی

منابع ما بسیار ناهمگون هستند. ما فرمان‌های قرون وسطایی داریم، کتاب‌های اداری متعلق

1. Cf. e.g. Entwicklung der Personalstrukturen im Archivwesen der Länder in der Bundesrepublik Deutschland. Strategiepapier der ARK 2011, in: Archivar 64 (2011), 397-412.

2. Christian Keitel, Elektronische Archivierung in Deutschland. Eine Bestandsaufnahme, in: Für die Zukunft sichern! Bestandserhaltung analoger und digitaler Unterlagen. 78. Deutscher Archivtag 2008 in Erfurt, ed. Heiner Schmitt, Tagungsdokumentationen zum Deutschen Archivtag 13, Fulda 2009, 115-128. In between some archives have started to establish digital archives, but their number ist still small.

3. <http://www.landesarchiv-bw.de/web/> (07.22.2012).

به قرون وسطی، اسناد و نقاشی‌های قدیمی، عکس و منابع دیداری- شنیداری، اسناد جدید و منابع رقمی عصر حاضر را نیز داریم. راهبرد ما، باید همه انواع منابع را در نظر بگیرد. در سال ۲۰۰۷ ما یک راهبرد را با عنوان آرشیوهای ایالتی در دنیای رقمی تدوین کردیم^۱. هدف آن فعالیت‌های منسجم برای همه منابع آرشیوی و همه حوزه‌های کاری آرشیوی بود. بنابراین، یکپارچه کردن منابع سنتی و رقمی با توجه به ارتباطات و تعامل در حوزه‌های ارزشیابی، حفاظت و نگهداری، سازماندهی منابع، توصیف و دسترسی، هدف آن است. اگر به فصل‌های راهبرد نگاه کنید، می‌توانید نتایج زیر را مشاهده کنید:

- بهبود دسترسی به منابع آرشیوی؛
- یکپارچه‌سازی منابع آرشیوی سنتی و رقمی؛
- حفاظت منابع آرشیوی سنتی و رقمی؛

افزایش راندمان پایداری در حوزه منابع رقمی‌زاد و رقمی‌سازی

دسترسی آزاد به منابع آرشیوی

نتایج برای سازمان ما چه بوده است؟ نکته اصلی این بوده و هست که: تمام بخش‌ها، هم با منابع سنتی و هم با منابع رقمی سروکار دارند. هیچ بخش مجزایی برای منابع رقمی در نظر گرفته نشده است. البته ما خدمات فنی را در سطح آرشیو ایالتی متمرکز کردیم و میزبانی داده‌ها نیز به صورت متمرکز به یکی از آژانس‌های وزارت دارایی سپرده شده است. ولی گذشته از آن آرشیو رقمی ایالتی بخشی منسجم از زیرمجموعه‌های امور آرشیوی است. به این معنی که ارزیابی منابعی که از ابتدا به صورت رقمی تولید شده‌اند مانند ارزشیابی اسناد کاغذی پیش می‌رود. منابع رقمی‌زاد نیز براساس منشاء تولید آنها، به جمع منابع مخازن اضافه می‌شوند. توصیف منابع رقمی‌زاد نیز به صورت منظم به سامانه اطلاعاتی برخط وارد می‌شود. درمورد منابعی که ما خودمان آنها را به صورت رقمی درمی‌آوریم تا در شبکه قابل دسترسی باشند، اقدامات حفاظتی را نیز برای منابع انجام می‌دهیم و هدف اصلی ما در همه این اقدامات، دسترسی پذیر کردن منابع در دنیای رقمی است.

راه حل‌های عملی و همکاری‌ها

فرآیندهای آرشیوی منابع رقمی‌زاد

راهبرد ۲۰۰۷ اساس کار ما برای هر راه حل عملی در زمینه فرآیندهای آرشیوی منابع رقمی‌زاد به صورت رقمی و رقمی‌سازی منابع سنتی است^۲.

اجازه دهید ابتدا درباره فرآیند آرشیوی منابع رقمی‌زاد صحبت کنم^۳. برای آرشیوهای رقمی،

1. Das Landesarchiv Baden-Württemberg in der digitalen Welt. Einführung und Textabdruck, in: Archivvar 61 (2008), 14-19.

2. A survey is given by Gerald Maier, Archive als Informationsdienstleister in der digitalen Welt. Bestandsaufnahme und Perspektiven am Beispiel des Landearchivs Baden-Württemberg, in: Robert Kretschmar (Ed.), Staatliche Archive als landeskundliche Kompetenzzentren in Geschichte und Gegenwart. Zum 65. Geburtstag von Volker Rödel, Werkhefte der staatlichen Archivverwaltung Baden-Württemberg A 22, Stuttgart

3. Christian Keitel, Digitale Archivierung beim Landesarchiv Baden-Württemberg in: Archivvar 63 (2010), 19-26. 2010, 245-312.

پایه‌گذاری بانک اطلاعاتی با ۲۰۰ میلیون مجموعه داده در یک لحظه بسیار مهم بود. از زمان تأسیس آن، منابع رقمی ما به سرعت در حال افزایش است. ما برای گسترش آن از سال ۲۰۰۶ تا ۲۰۰۹ یک پروژه اولیه داشتیم که بودجه آن را وزارت علوم به مقدار ۶۵۰ هزار یورو تأمین شده بود. سه عضو آن (دو نفر آرشیودار، یک نفر متخصص) با این بودجه روی آن کار می‌کردند. آن‌ها موضوع را به‌دقت شرح داده و نرم افزار DIMAG را با استفاده از نرم‌افزارهای آزاد به‌وجود آوردند و نرم‌افزار باز دیگری مانند Ingest-List ایجاد کردند.^۱ در سال ۲۰۱۰ مفهوم آرشیوهای رقمی توسط مسئولین دولتی بادن-وورتمبرگ به‌عنوان یک زیرساخت ماندگار در آرشیو ایالتی قرار گرفت. در بودجه برای هشت پست جدید آرشیودار و متخصص در بخش‌های مختلف، جا باز شد. علاوه‌برآن، ما برای هزینه‌های جاری سالانه نیز مبلغی معادل ۷۵ هزار یورو تعیین کردیم.^۲

استانداردهایی که ما به آن مراجعه می‌کنیم عبارتند از او.آی.اس.^۳، پریمیس^۴، متس^۵ و هم‌چنین ایساد (جی)^۶ و ای.ای.دی.^۷ فعالیت‌های ما بر روی انواع اشیاء رقمی است مانند: مدارک، پرونده‌های تکی، بانک‌های اطلاعاتی، وبگاه‌ها و منابع دیداری-شنیداری. ما روش‌های سنتی را برای ارزشیابی به‌کار می‌بریم که این روش‌ها با خصوصیات مشخص و با ارزیابی امکانات جدید برای کاربران آینده در عصر رقمی وفق داده شده‌اند. یک مرحله مهم دیگر نیز وجود داشت و من اکنون درباره شبکه‌های جدید صحبت می‌کنم. سال گذشته قراردادی مابین آرشیو ایالتی بادن-وورتمبرگ و هنس و باواریا به‌عنوان پایه‌ای برای همکاری در زمینه فرآیندهای آرشیوی منابع رقمی‌زاد امضاء شد.^۸ بنابراین جنوب و مرکز آلمان اکنون براساس یک نرم‌افزار با هم کار می‌کنند. ما مسئولیت‌ها را برای طرح‌های مختلف تقسیم کردیم: طرح مرکزی زیر نظر مدیریت آرشیو ایالتی بادن-وورتمبرگ است، درحالی‌که طرح داخلی در دست هنس بوده و طرح دسترسی به باواریا سپرده شده است. ما در حال پایه‌گذاری شبکه جدیدی برای آرشیوها در عصر رقمی هستیم و ممکن است آرشیوهای ایالتی بیشتری به ما بپیوندند و اکنون در حال مذاکره با چند آرشیو ایالتی دیگر در آلمان هستیم.

ولی، درباره آرشیوهای محلی چطور؟ در حال حاضر ما مشغول بحث درباره این موضوع هستیم که: آیا ما نیاز به دفاتر خاصی برای فرایند کردن رقمی‌زاد داریم (همان‌طور که به‌طور مثال در سوئیس وجود دارد)؟ آرشیو ایالتی بادن-وورتمبرگ به آرشیوهای محلی، شکل‌های مختلفی از همکاری با آن‌ها را پیشنهاد خواهد داد تا از بین آن‌ها انتخاب کنند. یک راه‌حل ممکن این است که آن‌ها از نرم‌افزار ما استفاده کنند و از حمایت خطوط اصلی ما برخوردار شوند. راه حل دیگر این است: ما کل کار را انجام می‌دهیم. البته دو نوع راه‌حل، هزینه‌های متفاوتی دارند که ما در حال حاضر در حال گسترش آن هستیم.^۹

1. Christian Keitel – Rolf Lang, DIMAG und IngestList – Übernahme, Archivierung und Nutzung von digitalen Unterlagen im Landesarchiv Baden-Württemberg, in: Archivische Informationssysteme in der digitalen Welt. Aktuelle Entwicklungen und Perspektiven, ed. Gerald Maier – Thomas Fritz, Werkhefte der Staatlichen Archivverwaltung Baden-Württemberg A 23, Stuttgart 2010, 53 – 63.
2. <http://www.lande-sarchiv-bw.de/web/51240> (07.22.2012).
3. OAI
4. PREMIS
5. METS
6. ISAD(G)
7. EAD
8. <http://www.lande-sarchiv-bw.de/web/53471> (07.22.2012).
9. <http://kost-ceco.ch/cms/> (07.22.2012).
10. <http://www.lande-sarchiv-bw.de/web/53990> (07.22.2012).

رقمی سازی اسناد آرشیوی

مبحث بعدی من، رقمی سازی منابع آرشیوی سنتی است. آرشیو ایالتی در راهی پیش می رود که به یک مرکز رقمی سازی تبدیل شود. هدف ما ارائه راه حل های کشف شده به صورت برخط و بدون محدودیت های قانونی در چند سال آینده است. ما سامانه های اطلاعات برخط را با توجه به استاندارد ایسا (جی) پیشنهاد می دهیم^۱ که در آن شما می توانید راهنمای همه منابع موجود را بدون آنکه درباره هریک از منابع توضیح داده باشد، پیدا کنید. در سطح منابع تک، در حدود ۵۰ درصد راهنمای جستجوی ما قبلاً به صورت برخط و با ۸۸۴,۱۸۲ توصیف وجود داشت. و شما می توانید حدود ۲۰۰ هزار تصویر از منابع آرشیوی رقمی شده را در سامانه برخط ما ببینید. ما به صورت پیوسته در حال رقمی سازی منابع موجود براساس راهبرد خود و پروژه های عملی خاص که اولویت ها را بر طبق شرایط خاص تعریف شده در سال ۲۰۱۰ مشخص می کند، هستیم^۲.

اولویت ها چه چیزهایی هستند؟^۳ اول آن دسته از منابع دیداری را که مورد علاقه کاربران زیادی است (مانند عکس ها و نقشه های تاریخی)، رقمی می کنیم. اولویت دوم را به منابعی که مورد علاقه زیادی در پژوهش های تاریخی است می دهیم (به این معنی که: شما می توانید به درخواست های بسیاری از منابع پاسخ دهید). سوم، منابعی را که برای مناسبت های سالگرد پیش رو مورد نظر است (مانند سالگرد صدسالگی جنگ جهانی اول در ۲۰۱۴) رقمی می کنیم. ما همچنین به منابعی که مورد علاقه خاص برای گروه زیادی از مردم است، مانند اسناد مهاجرت مردمی که در طول ۶۰ سال اخیر به آلمان آمده اند، اولویت می دهیم. دو جنبه دیگر نیز وجود دارد: ما منابعی را که توصیف آن ها با کلمات، سخت است رقمی می کنیم (برای نمونه، منابع دیداری مانند عکس ها، نقشه ها، طرح ها و غیره) تا به جای آنکه جزئیات آن را شرح دهیم، بتوانیم آن را توسط شبکه دسترس پذیر کنیم. همچنین ما منابع آرشیوی را که در دسترس قرار دادن شکل فیزیکی آن ها، باعث آسیب رسیدن به آن ها می شود رقمی می کنیم تا به جای اصل منابع، شکل رقمی آن را ارائه کنیم.

یک طرح عملیاتی گسترده با دقت کامل در سال ۲۰۱۱ براساس این اصول برای اجرا در ده سال بعد برنامه ریزی شد. میزان کار چقدر است؟ در کل می خواهیم ۸۸ میلیون تصویر را تا سال ۲۰۲۱ - که معادل ۷/۳۴ درصد منابع ما را در سال ۲۰۱۱ تشکیل می دهد، تولید کنیم. ولی تا همین الان هنوز نمی دانیم که بودجه آن را چگونه تأمین کنیم. سازمان های خاصی نظیر بنیاد پژوهشی آلمان (DFG) و سایر سازمان های غیر دولتی علمی و پژوهشی برای حمایت مالی وجود دارند که می توان مقادیری کمک مالی برای پروژه ها از آن ها دریافت کرد. ما به زودی از آن استفاده خواهیم کرد. علاوه بر آن، ما در پروژه های رقمی سازی مختلفی

1. <http://landesarchiv-bw.de/midos21> (07.22.2012);

Thomas Fritz – Thomas Fricke – Gerald Maier, Ein einheitliches IT-System von der Überlieferungsbildung bis zur Online-Bestellung. MIDOSA 21 im Landesarchiv Baden-Württemberg, in: Der Archivar 60 (2007), 221-228; Thomas Fritz, MIDOSA 21. Das modulare Fachinformationssystem des Landesarchivs Baden-Württemberg, in: Archivische Informationssysteme in der digitalen Welt. Aktuelle Entwicklungen und Perspektiven, ed. Gerald Maier – Thomas Fritz, Werkhefte der Staatlichen Archivverwaltung Baden-Württemberg A 23, Stuttgart 2010, 31 – 52.

2. Gerald Maier, Archive als Informationsdienstleister in der digitalen Welt. Bestandsaufnahme und Perspektiven am Beispiel des Landearchivs Baden-Württemberg, in: Robert Kretzschmar (Ed.), Staatliche Archive als landeskundliche Kompetenzzentren in Geschichte und Gegenwart. Zum 65. Geburtstag von Volker Rödel, Werkhefte der Staatlichen Archivverwaltung Baden-Württemberg A 22, Stuttgart 2010, 269-282.

3. As to the the discussion in Germany cf. Frank M. Bischoff – Marcus Stumpf, Digitalisierung von archivalischen Quellen. DFG-Rundgespräch diskutiert fachliche Eckpunkte und Ziele einer bundesweiten Digitalisierungskampagne, in: Archivar 64 (2011), 343-346.

شرکت داریم که سازمان‌های میراث‌فرهنگی بسیاری را دور هم جمع می‌کند، مانند آرشیوها، کتابخانه‌ها و موزه‌ها. ولی حتی اگر از همه آن‌ها استفاده کنیم، منابع مالی بسیار محدود خواهد بود. مشکل اصلی این است که هیچ منبع مالی برای تأمین بودجه رقصی‌سازی اشیاء فرهنگی در آلمان وجود ندارد. بنابراین باید بر روی تأمین بودجه برای چالش‌های عصر رقصی در سطح ملی بحث شود و البته این موضوع چندسال است که آغاز شده است.

سطح ملی

حال اجازه دهید نگاهی به سطح ملی داشته باشیم. با تمرکز بر روی فرایندهای آرشیوی منابعی که سال‌ها پیش به‌صورت رقصی تولید شده‌اند، شبکه‌ای به‌عنوان نستور^۱ ساخته شد تا درباره استانداردها و بهبود آن‌ها پیشنهاد و بحث کند.^۲ این شبکه توسط وزارت فدرال علوم و فرهنگ به مدت چند سال حمایت شد، ولی اکنون حامی مالی ندارد. این شبکه بسیار مهم است زیرا نستور به‌صورت مداوم کارگروه‌های مختلفی را که متشکل از نمایندگان شعب و نواحی مختلف (آرشیوها، کتابخانه‌ها، موزه‌ها، دانشگاه‌ها و مراکز فرایند داده) است آغاز می‌کند که مقالات مشخصی را تهیه کنند. بنابراین باید راهی برای تأمین بودجه این فعالیت‌ها پیدا کنیم.

ما برای توجه به رقصی‌سازی منابع آرشیوی، شعبه بتا (beta) کتابخانه رقصی آلمان را در پائیز راه اندازی خواهیم کرد.^۳ کتابخانه رقصی آلمان برای ما نقطه اوجی در سطح ملی برای میراث‌فرهنگی و علمی است تا بتوانیم دسترسی به منابع رقصی را از ۳۰ هزار مؤسسه در آلمان فراهم سازیم. به‌طوری‌که این کتابخانه در سطح ملی، و عضوی از یوروپینا^۴ در سطح اروپا خواهد بود.^۵ تمام آرشیوها و کتابخانه‌های بزرگ در حال رقصی‌سازی منابع خود هستند تا بتوانند آن‌ها را توسط کتابخانه رقصی آلمان ارائه کنند. پیشرفت‌های فنی کتابخانه رقصی آلمان و ارائه‌کنندگان آن براساس قراردادی بین دولت فدرال آلمان و ۱۶ ایالت فدرال با بودجه‌ای معادل ۲/۶ میلیون یورو در سال تأمین می‌شود. ولی در سطح ملی هیچ پولی برای رقصی‌سازی منابع وجود ندارد. بنابراین هر ایالت مانند بادن-وورتمبرگ باید خودش هزینه‌ها را به‌صورت‌های مختلف توسط اسپانسر در سطح ملی فدرال بپردازد.

کتابخانه رقصی آلمان به سامانه‌های اطلاعاتی برخط مؤسسات مختلف لینک خواهد شد. همان‌طور که قبلاً گفتیم، ما یک سامانه اطلاعات برخط در آرشیو ایالتی بادن-وورتمبرگ داریم. درگاه‌های مختلفی برای اهداف خاص گروه داریم. برای مثال ما امسال یک درگاه جدید را با نام «ظهور و تاریخ جنوب شرق را کشف کن» راه‌اندازی کردیم.^۶ این درگاه که یک شبکه جدید دیگر است، اطلاعات و منابع رقصی را از ۱۸ مؤسسه مربوط به ظهور و گذشته بادن-وورتمبرگ پیشنهاد می‌دهد. ما تمام این محتویات را بعدها در کتابخانه رقصی آلمان گرد

1. NESTOR
2. http://www.langzeit-archivierung.de/Subsites/nestor/DE/Home/home_node.html (07.22.2012).
3. <http://www.deutsche-digitale-bibliothek.de/> (07.22.2012).
4. EUROPEANA
5. <http://www.europeana.eu/portal/> (07.22.2012).
6. <http://www.leo-bw.de/> (07.22.2012); Wolfgang Zimmermann, Ver-netzen, visualisieren, kontextualisieren. LEO – Das landeskundliche Informationssystem für Baden-Württemberg, in: Robert Kretzschmar (Ed.), Staatliche Archive als landeskundliche Kompetenzzentren in Geschichte und Gegenwart. Zum 65. Geburtstag von Volker Rödel, Werkhefte der staatlichen Archivverwaltung Baden-Württemberg A 22, Stuttgart 2010, 313-323.

می‌آوریم. در سایه کتابخانهٔ رقمی آلمان، شبکه‌های جدید بسیاری که از یک نقطهٔ ملی نظیر آنچه دیدیم، از صفر شروع شده است، خواهد بود.

این جایگاه کلی در آلمان است. بسیاری از مؤسسات شروع به نگه‌داری منابع رقمی‌زاد و رقمی‌سازی منابع آرشیو سنتی، در قالب پروژه‌های مختلف کرده‌اند که منابع مالی آن را به طرق مختلف تأمین کرده‌اند، کرده و برخی از آن‌ها شبکه‌های جدیدی را ساخته‌اند. ما در این زمینه بسیار خلاق هستیم. ولی در حال حاضر محدودیت‌های سامانه آشکار است و آن‌ها در علم و جامعه مشاهده و احساس شده است. سیاست و علم نسبت به این موقعیت آگاه شده است.

بنابراین در بادن-وورتمبرگ، دولت ما، کارکردی را برای انجام این موضوع‌ها و بهبود راهبرد تمام مؤسساتی که زیر نظر ایالت بادن-وورتمبرگ هستند، پایه‌گذاری کرده است.

و دو ماه پیش، آخرین توصیه‌ها توسط هیئت علمی آلمان منتشر شد.¹ من می‌خواهم به دو تا از مهم‌ترین جنبه‌های این توصیه‌ها با استفاده از سوالی که قبلاً مطرح کرده‌ام چه کسی هزینه‌ها را می‌پردازد، اشاره کنم. اعضای هیئت علمی آلمان، یک برنامهٔ بزرگ را برای تأمین منابع مالی فعالیت‌هایی از پائین به بالا در سطح ملی که باعث تقویت پژوهش در عصر رقمی می‌شود، پیشنهاد کرده‌اند. همچنین پیشنهاد کرده‌اند که بنیادی در یک دامنهٔ مشخص برای ساختارهای اطلاعاتی تحقیقات در آلمان تأسیس شود تا این کار را برنامه‌ریزی کند. ما باید صبر کنیم و ببینیم که سیاست در سطح ملی تا چه حد به این توصیه‌ها عمل می‌کند.

نکات نهایی در مورد چالش در دنیای رقمی، فدرالیسم و شرایط تغییر

من می‌خواهم با نکاتی در مورد فدرالیسم چالش‌های دنیای رقمی و شرایط تغییر در آلمان صحبت خود را به پایان برسانم. ما در جامعه شاهد یک افزایش آگاهی نسبت به نیاز ذخیره‌سازی منابع رقمی‌زاد و رقمی‌شده هستیم. همچنین افزایش آگاهی را در زمینهٔ فعالیت‌هایی که باید هماهنگ شده و پشته‌های مالی آن در سطح ملی فراهم شود، نیز داریم و به‌عنوان یک آرشیو، شاهد تغییراتی در اثر تولید شبکه‌های جدیدی که برای پاسخگویی به چالش‌های عصر رقمی به‌وجود آمده است، هستیم.

این شبکه‌ها باید به‌خاطر اصول فدرالیسم که قسمتی از هویت ماست، حمایت مالی شود. مزیت فدرالیسم این است که برای پیشبرد فعالیت‌هایی از پائین به بالا و ارائه راه‌حل‌های خلاقانه در سطوح مختلف مناسب است. نتایج منفی از این حقیقت سرچشمه می‌گیرد که برای تأمین منابع مالی فعالیت‌های مشترک نیاز به موافقت اداری از دولت ملی و ۱۶ ایالت است. مانند میراث‌فرهنگی در دنیای رقمی لازم است که منابع مالی برای فعالیت‌های از پائین به بالا در سطح ملی فراهم شود. ما باید برای آن، در چند سال آینده راه‌حلی پیدا کنیم.

1. <http://www.wissenschaftsrat.de/download/archiv/2359-12.pdf>
(07.22.2012).

مبارزه با قاچاق میراث مستند

یونسکو | مترجم: هادی تقی‌پور اردشیری

■ چکیده

پدیده قاچاق اسناد و میراث‌مستند نزد بسیاری از کشورها و دولت‌های جهانی، به عبارتی سازمان‌های بین‌المللی همچون یونسکو، به محل نگرانی تبدیل شده است. ضعف برخی کشورها به دلیل جنگ‌های متمادی و تهاجمات و تخاصمات گروه‌های تروریستی که عمدتاً در منطقه جنوب‌شرق آسیا است، بر این نگرانی‌ها افزوده تا بدانجا که دستگاه‌های متولی این امر در سرتاسر جهان بیش از پیش به این عامل مخاطره‌آمیز فرهنگ و هویت ملت‌ها از طریق برگزاری نشست‌های سالانه و جلسات مختلف توجه خاصی اهتمام ورزیده‌اند. بخشی از محرمانه‌ترین مذاکرات و گفتگوها در اجلاس جهانی شورای اسناد (ICA) که رؤسای دستگاه‌های اسنادی کل جهان در آن حضور می‌یابند در زمینه مسائل مربوط به قاچاق اسناد و بحران‌های اسنادی است.

در متن حاضر ملاحظه خواهید کرد که میراث‌مستند به چه موادی اطلاق می‌یابد و در راستای حفظ این میراث‌مستند از ظرفیت چه دستگاه‌هایی می‌توان بهره‌مند شد. کشور مکزیک از جمله کشورهایی است که با حضور فعال خود نگرانی خود را از این موضوع ابراز داشته و در قالب انجمن اسنادی کشورهای حوزه آمریکای لاتین موارد مربوط را مطرح ساخته است. متن حاضر اهم موارد مطرح توسط نمایندگی مکزیک نزد یونسکو در پاریس است که در خصوص «مبارزه با قاچاق میراث‌مستند» ارائه می‌شود.

مبارزه با قاچاق میراث‌مستند^۱

یونسکو | مترجم: هادی تقی‌پور اردشیری^۲

مقدمه

میراث‌مستند بخش اعظمی از میراث‌فرهنگی که حافظه جمعی را تشکیل می‌دهد، در بر می‌گیرد و مساعدت‌های آن به فرهنگ بسیار باارزش است زیرا نشان‌دهنده تنوع، هویت و زبان مردمان است، تکامل تفکر را قالب‌بندی می‌کند و ماترک تاریخ مشترک انسان‌ها را شکل می‌دهد.

یونسکو هم‌چون سایر سازمان‌های بین‌المللی به اهمیت میراث مشترک پی برده است و با برنامه‌ریزی، سرمایه‌گذاری و شفاف‌سازی اقدامات مختلفی را در این راستا انجام می‌دهد. علاوه‌بر، تصویب کنوانسیون حفاظت از اموال فرهنگی ۱۹۵۴ و کنوانسیون ۱۹۷۰ در زمینه ابزارهای ممانعت از واردات، صادرات و انتقال غیرقانونی اموال فرهنگی به‌منظور جلب‌توجه جامعه بین‌المللی به آسیب‌پذیری میراث‌مستند در راستای حفاظت و دسترسی به آن گام برداشته است.

خطر از بین‌رفتن و یا گم‌شدن میراث‌مستند بسیار زیاد است، به‌دلیل آنکه ماهیت و ترکیب این میراث که متشکل از کاغذ، الواح گلی و حتی فیلم است، این‌گونه اقتضا می‌کند. منابع میراث‌مستند شدیداً در معرض مخاطرات طبیعی و انسانی هستند که در همین راستا توصیه‌ها و دستورالعمل‌های یونسکو در راستای کاهش مخاطرات بسیار مفید بوده است. امروزه یکی از اصلی‌ترین تهدیدات میراث‌مستند انتقال غیرقانونی اموال است. اقدامات پلید گروه‌ها و افراد در زمینه قاچاق میراث‌مستند به یکی از نگرانی‌های روز مبدل شده، مثلاً یکی از

۱. این مقاله ترجمه‌ای است از:

Fourth Session of the Subsidiary Committee of the Meeting of States Parties to the Convention on the Means of Prohibiting and Preventing the Illicit Import, Export and Transfer of Ownership of Cultural Property (UNESCO, Paris, 1970)

۲. کارشناسی‌ارشد مترجمی زبان انگلیسی، مدرس دانشگاه و کارشناس اداره روابط بین‌الملل، سازمان اسناد و کتابخانه ملی ایران.
hadi_ardeshiry@yahoo.fr

چالش‌های میراث‌مستند آن است که به راحتی می‌توانند از آرشیوها خارج شوند. علی‌رغم تمامی این مباحث، پدیده قاچاق میراث‌مستند تاکنون به اندازه کافی توسط یونسکو مورد مطالعه و بررسی قرار نگرفته است زیرا اقدامات اتخاذ شده برای مبارزه کافی نبوده است. در همین راستا مطالعه جامعی از این موضوع به جا خواهد بود و تلاش‌های مشترک جامعه بین‌المللی برای احیای سازوکار و انجام اقداماتی به منظور حفاظت از میراث‌مستند مطلوب خواهد بود. ویژگی‌های قاچاق میراث‌مستند باید به طور جزئی بررسی شود تا در سطح جهانی با این معضل برخورد شود.

انجمن آرشیو آمریکای لاتین

در پاسخ به این نگرانی‌ها اولین سمینار منطقه‌ای در زمینه قاچاق میراث‌مستند در ایرو-آمریکا، در ماه سپتامبر سال ۲۰۱۵ در بوگوتای کلمبیا به میزبانی دولت کلمبیا، انجمن آرشیو آمریکای لاتین و یونسکو برگزار شد.

در طول سمینار ۲۲ عضو این انجمن سازوکار مبارزه با قاچاق میراث‌مستند را مشخص کردند و حول مسائل و کاستی‌های موجود در این راستا به بحث و تبادل نظر پرداختند. نتیجه این نشست آن شد که بهبود همکاری‌ها میان دولت‌ها و مساعی جمعی برای تدوین سیاست‌های عمومی مبارزه با قاچاق از ضروریات است.

عمده نظرات، توصیه‌ها، پیشنهادات ارائه شده در این سند منتج از سمینار بوگوتا است.

میراث‌مستند چیست؟

بنابر دستورالعمل‌های عمومی حفاظت از میراث‌مستند برنامه حافظه جهانی، میراث‌مستند به سندی اطلاق می‌شود که چیزی را از روی عمد و عقل ثبت شود یا به صورت سند در آورده شود و شامل دو بخش است: محتوای اطلاع‌دهنده و جنس خاص که از آن تشکیل شده است. ویژگی‌های میراث‌مستند شامل موارد زیر است:

- قابل حرکت دادن است؛
 - از نشان‌ها، نمادها، اصوات و تصاویر تشکیل شده است؛
 - قابل حفاظت و نگهداری است؛
 - قابل بازتولید است؛
 - محصول فرایند مستندسازی است.
- همان گونه که از ویژگی‌های فوق مشخص است میراث‌مستند به عنوان شیء ثابت هم چون ساختمان و یا محل طبیعی محسوب نمی‌شود. جنس میراث‌مستند نیز عمدتاً از مواد طبیعی

و ارگانیک یا مصنوعی بسته به عدم ثبات و ترکیب شیمیایی آن می‌باشد. در زیر برخی از نمونه‌های میراث‌مستند برشمرده خواهد شد:

- عناوین متنی همچون نسخ خطی، کتاب‌ها، روزنامه‌ها، پوسترها که با جوهر، مداد، نقاشی و یا سایر مواد حک می‌شوند و جنس آن ممکن است پلاستیک، کاغذ، چرم، پاپیروس، نخل، پوست درخت، پارچه، سنگ و یا غیره باشد.
- مواد متنی شامل نقاشی، نقشه، موسیقی و تصاویر.
- مواد دیداری- شنیداری شامل فیلم‌ها، لوح، نوار، عکاسی که چه به صورت غیررقمی و چه رقمی، چه حالت مکانیکی و چه برقی که اطلاعات در آن‌ها ذخیره می‌باشد، موجود است.
- اسناد مجازی شامل وبگاه‌ها که روی کارسازها موجود است.

سازوکار حفاظت از میراث‌مستند

یونسکو و سایر سازمان‌های بین‌المللی با اجرای برنامه‌های مختلف در راستای حفاظت از میراث‌مستند گام برمی‌دارند. این اقدامات در راستای رسیدن به اهداف زیر بوده است:

۱. افزایش آگاهی در زمینه وجود و اهمیت میراث‌مستند؛
 ۲. ایجاد فهرست‌ها، مقررات و دستورالعمل‌های کنترل اموال؛
 ۳. اطلاع‌رسانی به سهامداران و قیمان اموال.
- از میان دستورالعمل‌های کاربردی موارد زیر قابل ذکر است:
- برنامه حافظه جهانی:** توسط یونسکو در سال ۱۹۹۲ با هدف حفاظت از میراث‌مستند و دسترسی به اطلاعات تأسیس شد و دارای سه هدف اصلی زیر است:

- الف) تسهیل در حفاظت و نگهداری؛
- ب) تسهیل در دسترسی جهانی؛
- ج) افزایش آگاهی.

این برنامه موجب بهبود انجام برخی اقدامات مهم در این زمینه همچون به وجود آوردن ثبت جهانی و چاپ دستورالعمل‌های عمومی حفاظت از میراث‌مستند و اخیراً نیز تهیه پیش‌نویس «توصیه‌نامه حفاظت و دسترسی به میراث‌مستند» را که توسط کنفرانس عمومی یونسکو در نوامبر ۲۰۱۵ تصویب شده است.

حافظه جهانی یونسکو با راه‌اندازی چند رقابت در راستای افزایش آگاهی در زمینه میراث‌مستند به مسئولان، شهروندان، بخش‌های تجاری و و غیره فعالیت‌های خود را پیش می‌برد. برخی از همکاری‌های یونسکو شامل موارد زیر است:

- **پایگاه اطلاعاتی اینترنتی:** سامانه‌ای که به اشاعه اطلاعات در زمینه اموال فرهنگی

مسروقه از قبیل میراث‌مستند می‌پردازد.

- **هویت اشیاء:** استاندارد بین‌المللی که در سال ۱۹۹۳ برای تشریح آثار هنری و عتیقه جات اختصاص یافت.
- **فهرست قرمز:** فهرستی است که به‌منظور کاهش قاچاق اموال فرهنگی در مناطق مختلف جهان کاربرد دارد. این فهرست‌ها توسط شورای بین‌المللی موزه‌ها منتشر می‌شود و هدفش تعیین هویت اشیائی است که به‌طور غیر قانونی صادر شده‌اند.
- **دستورالعمل آرشیو اسپانیایی و ایبرو-امریکایی:** دستورالعمل الکترونیکی که در سال ۱۹۸۵ در وزارت آموزش، فرهنگ و ورزش اسپانیا تدوین شد و به شهروندان اجازه می‌دهد مراکز آرشیوی، مجموعه‌ها و خدماتی که ارائه می‌شود را بیابند.
- برخی دستورالعمل‌های دیگر هم از سوی یونسکو برای حفاظت و نگهداری از میراث‌مستند ارائه شد که شامل موارد زیر است:
 - کنوانسیون حفاظت از اموال فرهنگی در درگیری‌های مسلحانه با مقررات به‌کارگیری کنوانسیون (۱۹۵۴)؛
 - کنوانسیون ابزارهای ممنوعیت و ممانعت از واردات، صادرات و انتقال غیرقانونی اموال فرهنگی شخصی (۱۹۷۰)؛
 - دستورالعمل‌های کاربردی اجرای کنوانسیون ۱۹۷۰ در زمینه ابزارهای ممنوعیت و ممانعت از واردات، صادرات و انتقال غیرقانونی اموال فرهنگی شخصی؛
 - دستورالعمل‌های کلی حفاظت از میراث‌مستند (برنامه حافظه جهانی یونسکو)؛
 - توصیه‌های مربوط به حفاظت و دسترسی به میراث‌مستند، از جمله در قالب‌های رقمی؛
 - مقررات بین‌المللی اخلاقی برای معامین اموال فرهنگی؛
 - مقررات اخلاق ایکوم برای موزه‌ها.

پیشنهادهات

پیشنهادهات زیر برای حفاظت از میراث‌مستند ارائه می‌شود:

۱. تشکیل شبکه‌ای از متخصصان؛
الف) کمیسیون مقررات آرشیوی؛
ب) کمیسیون قاچاق.
۲. در اختیار گذاشتن اطلاعات اسناد مفقوده و مسروقه به سازمان‌های بین‌المللی همچون اینترپل به‌منظور انجام بازرسی و تحقیق؛
۳. انجام اقداماتی در راستای تدوین سیاست‌های کلی آرشیوی؛

۴. ارتقاء، توسعه و تصویب مقرراتی در زمینه حفاظت از میراث‌مستند؛
۵. ارائه بیانیه مشترک مبنی بر حمایت و همکاری میان آرشیوهای ملی و ارائه تعهداتی در زمینه سرباز زدن از پذیرش اسنادی که متعلق به کشور دیگری است؛
۶. افزایش کنترل و ابزارهای مرتبط در این زمینه؛
۷. تنظیم مقررات برای معاملات حراجی‌ها در زمینه اسناد تاریخی؛
۸. استفاده از سازوکار شناسایی اسناد به‌گونه‌ای که به آن‌ها خدشه وارد نسازد.
۹. توسعه برنامه‌ها برای فکسیمیله کردن اسناد تاریخی به‌منظور آنکه در دسترس همگان قرار گیرد؛
۱۰. انجام آمارگیری؛
۱۱. ادامه و افزودن فهرست‌های قرمز در زمینه میراث مستند.

نتیجه‌گیری

سازمان‌ها و نهادهای بسیاری در صدد مبارزه برای حفظ اموال فرهنگی هستند. آرشیو ملی مکزیک با آگاهی از اینکه کشورهای خاصی نهادهای علمی متخصص و مسئول در زمینه مدیریت و مراقبت از میراث‌مستند هستند، در راستای بهبود ثبت و دسترسی مردم به این اموال تلاش می‌کند و همکاری‌های میان دستگاهی را تشویق می‌کند تا آثار مسروقه بازگردانده شوند. البته در این میان تجربه خاصی از کشورها برای بررسی تطبیقی موجود نیست. در همین راستا سند حاضر با هدف کمک به ارائه راهنمایی‌هایی در زمینه مبارزه علیه قاچاق میراث‌مستند در قالب کمیته فرعی نشست نمایندگان دولت‌ها در یونسکو و همچنین با تأکید بر عزم و تمایل دولت مکزیک و آرشیوهای آن برای همکاری با نهادهای علمی تدوین شده است.

معرفی مرکز اسناد آستان قدس رضوی^۱

صدیقه احمدی فصیح^۲

تاریخچه

اسناد تاریخی و مطبوعات قدیمی یکی از گنجینه‌های ارزشمند سازمان کتابخانه‌ها، موزه‌ها و مرکز اسناد آستان قدس رضوی است که سال‌ها در این مرکز مورد بهره‌برداری اهل علم قرار گرفته است. سابقه تأسیس مدیریت اسناد و مطبوعات به سال ۱۳۷۶ بر می‌گردد. تا قبل از آن اسناد و مطبوعات در اداره مخطوطات کتابخانه مرکزی نگهداری می‌شد. آرشیو مطبوعات این کتابخانه در سال ۱۳۵۹ به‌صورت مستقل با تکیه بر دریافت نشریات وقفی و اهدایی و خریداری تأسیس و به ارائه خدمات پرداخت.

از سال ۱۳۶۹ با پیداشدن اسناد آستان قدس در یکی از اماکن متبرکه که پیشینه تاریخی این بقعه مقدس را در برداشت، فصل جدیدی در منابع کتابخانه آستان قدس و هم‌چنین در تاریخ ایران گشوده شد. این اسناد در زیر مجموعه مطبوعات تحت عنوان آرشیو مطبوعات و اسناد قرار گرفت. با اضافه‌شدن برگ‌هایی دیگر از اسناد به این مجموعه گرانبها زمینه برای تأسیس اداره‌های مستقل فراهم شد و مدیریت اسناد و مطبوعات در مرداد ماه ۱۳۷۶ تحت عنوان اداره اسناد و مطبوعات فعالیت خود را با موجودی ۲۸۳ هزار برگ اسناد قدیمی آستان قدس و ۱۸۰ هزار برگ مجموعه اسناد خانواده علم آغاز کرد به‌طوری که بعد از شش سال تلاش و کوشش مستمر توانسته است از راه گردآوری (خریداری، اهداء و وقف) اسناد مکتوب شامل اسناد اداری، احکام و فرامین و اسناد غیرمکتوب شامل نوارهای ویدئویی، کاست،

۱. سازمان کتابخانه‌ها، موزه‌ها و مرکز اسناد آستان قدس رضوی
۲. کارشناسی ارشد کتابداری، عضو هیئت علمی سازمان اسناد و کتابخانه ملی.

کارت‌ریج، مهر، عکس و غیره موجودی خود را به هفت‌میلیون افزایش دهد. اداره اسناد از سال ۱۳۸۲ به مدیریت امور اسناد و مطبوعات تغییر نام یافت که شامل: گروه اسناد، و گروه مطبوعات است و به تفکیک به معرفی مختصر آن می‌پردازیم:

۱- گروه اسناد:

گردآوری، طبقه‌بندی، ارزشیابی، نگهداری، نمایه‌سازی و ارائه خدمات به محققان، انجام فعالیت‌های پژوهشی با استفاده از اسناد موجود حفظ تاریخ شفاهی از طریق مصاحبه، از وظایف گروه فوق است در گروه اسناد مجموعه‌ای از اسناد مکتوب و اسناد غیرمکتوب نگهداری می‌شود که در انتها موجودی آن معرفی می‌شود. گروه اسناد از بخش‌های زیر تشکیل شده است:

بخش تاریخ شفاهی:

با هدف جمع‌آوری، نگهداری و طبقه‌بندی خاطرات شفاهی مربوط به آستان قدس، آرشیو تاریخ شفاهی در سال ۱۳۷۶ در اداره اسناد تأسیس شد. این آرشیو زیر مجموعه اداره اسناد است. رسالت آرشیو تاریخ شفاهی ساماندهی اطلاعات جمع‌آوری شده در چارچوب آیین‌نامه در راستای اطلاع‌رسانی، خدمات‌دهی و انتقال آن به نسل‌های آینده است. شناسایی، گردآوری، بازبینی، طبقه‌بندی، تهیه شناسنامه و آماده‌سازی اولیه اسناد تحویل جهت ارسال به مخزن به عهده بخش فوق است. که تاکنون بیش از دو و نیم میلیون برگ ارزشیابی شده است. اسنادی که ارزشیابی شده‌اند از مجموعه‌های مختلفی است که هم‌اکنون در مخزن اسناد نگهداری می‌شود.

بخش مخزن اسناد

ثبت، نگهداری و حفاظت از انواع اسناد تحویلی به مخزن اعم از اسناد خطی، چاپی، تصویری، شنیداری، همچنین انجام فعالیت‌های پژوهشی و پاسخگویی به مراجعه‌کنندگان از حیث اسناد و کتب تاریخی از وظایف بخش فوق است. این بخش شامل واحدهای زیر است:

۱- کتابخانه تخصصی تاریخ: هدف از تأسیس این کتابخانه، تأمین نیازهای پژوهشی محققان و مراجعان و کارکنان مدیریت اسناد و مطبوعات است. این کتابخانه در سال ۱۳۷۶ تأسیس و حدود ۱۰۰۰۰ جلد کتاب در حوزه تاریخ ایران، جهان، تاریخ اسلام و تاریخ مطبوعات دارد. از جمله منابع این کتابخانه انتشارات دولتی و بولتن‌ها و بروشورهای مؤسسات وابسته به آستان قدس است که تعدادی از آن‌ها فهرست‌نویسی شده است.

۲- تالار محققان اسناد: ارائه خدمات به محققان اسناد از طریق رایانه، پویش سند و عکس و

تبدیل فیلم و کاست به لوح فشرده از وظایف آن است.

۳- واحد پژوهش اسناد: بررسی اسناد و مطبوعات موجود در مخازن اسناد و مطبوعات، انتخاب موضوع‌های پژوهشی، اولویت‌بندی موضوع‌ها بر مبنای خط‌مشی‌های سازمان و در راستای خط‌مشی اطلاع‌رسانی این اداره، تحقیق و پژوهش در موضوع‌های مصوب شورای پژوهش سازمان، استفاده از راهنمایی و مشاوره اساتید دانشگاه و کارشناسان سند برای رفع مشکلات پژوهشی و تهیه و تنظیم مقالات در قالب دفاتر اسناد، از وظایف این واحد است.

۴- تاکنون کتاب تاریخ‌شفاهی، گزیده اسناد تاریخی از صفویه تا قاجار ج ۱، دفتر اسناد ج اول و دوم و سوم و عکس‌های تاریخی ج ۱ و اسناد حضور دولت‌های بیگانه در شرق ایران، گزیده اسناد ولادت امام رضا (ع)، مقاله‌نامه امام علی (ع)، چکیده‌نامه مقالات خراسان به چاپ رسیده است و عناوین زیر نیز در حال پژوهش یا انتشارات:

۵- دفتر اسناد ج ۴ و ۵ و ۶ و ۷.

۶- گزیده عکس‌های تاریخی آستان قدس و (آلبوم رجال) ج ۲

۷- گزیده اسناد تاریخی از صفویه تا قاجار ج ۲

۸- مکتب‌خانه‌ها و مدارس قدیمی آستان قدس

۹- اسناد قشون در دوره قاجار

۱۰- فهرست روزنامه‌های موجود در آرشیو مطبوعات

۱۱- مقاله‌نامه امام رضا (ع)

۱۲- اسناد ولایات و طوایف سیستان و قاینات.

مدیریت امور اسناد و مطبوعات سازمان کتابخانه‌ها، موزه‌ها و مرکز اسناد آستان قدس رضوی در راستای وظیفه خود که گردآوری و سازماندهی و ارائه خدمات اسناد تاریخی به محققان و دانش‌پژوهان است اقدام به تشکیل مجموعه اسناد دیداری و شنیداری کرده است.

الف: مواد شنیداری:

صفحه گرامافون - کارتریج - نوار ریلی صوتی - نوار کاست صدا

ب: مواد دیداری:

فیلم پروژکتوری ۸ میلی‌متری - فیلم پروژکتوری ۱۶ میلی‌متری - ویدیو کاست بتاکم - لوح فشرده

ج: مواد شنیداری:

صفحه گرامافون:

صفحات گرامافون در این مدیریت از سه نوع ۳۳ و ۴۵ و ۷۸ دور در دقیقه هستند. کل موجودی به تعداد ۱۱۵۰۰ حلقه است که تقریباً همه آن‌ها سالم بوده و قابلیت بازشنوایی دارند.

محتوای صفحات گرامافون به‌طور کلی شامل موارد زیر است:
 سخنرانی‌های رجال پهلوی - مراسم عذاداری و شبیه‌خوانی در دوران پهلوی - موسیقی
 سنتی ایرانی - آموزش زبان‌های فارسی و فرانسه و انگلیسی صفحات گرامافون به حرارت
 و رطوبت حساس بوده و در صورت قرار گرفتن در چنین محیط‌هایی ضربه‌پذیر می‌شوند.
 همچنین طرز صحیح نگهداری آن‌ها به‌صورت ایستاده و در داخل جعبه‌های مخصوص این
 مواد است.

الف: تصویر اولین دستگاه گرامافون (گرامافون ایسون)

کارتریج:

در داخل یک جعبه پلاستیکی در انتهای نوار به نحوی به‌هم چسبیده‌اند که تشکیل یک
 حلقه بی‌انتهای را می‌دهند. بدین‌ترتیب امکان برگرداندن نوار بدون چرخاندن مجدد آن را فراهم
 می‌آورد. در حال حاضر این ماده منسوخ شده است و فقط کاربرد تبلیغاتی دارد که پیامی را
 مرتباً تکرار می‌کند. محتوای این کارتریج به‌طور کلی تاریخچه موسیقی اصیل سنتی و آموزش
 زبان فرانسه است.

نوار ریلی صوتی:

این نوارها پلاستیکی و از جنس دی‌استات پلی‌استر یا پی. وی. سی. است که با ماده‌ای
 مغناطیسی مثل اکسید آهن یا کروم پوشانده شده است. ابعاد نوارهای مغناطیسی صدا عبارتند
 از: نوار با پهنای یک‌چهارم اینچ - نوار با پهنای یک‌سوم اینچ - نوار با پهنای دو اینچ.

نوار کاست:

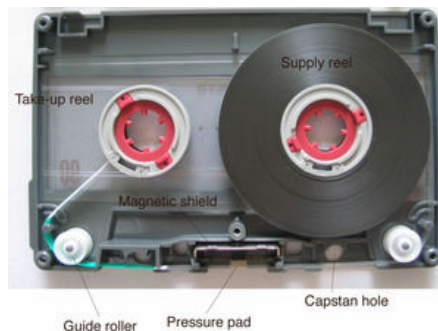
نوارهای کاست در بخش مخزن این مدیریت به دو شیوه تهیه می‌شود:

الف: اهداء یا خریداری از اشخاص حقیقی یا حقوقی

ب: دریافت از بخش تاریخ شفاهی.

بخش تاریخ شفاهی نوار کاست‌های مربوط به مصاحبه انجام‌شده را پس از پیاده‌سازی متن به این بخش ارسال می‌کند. روی هم‌رفته در حال حاضر موجودی کل نوارهای کاست در این بخش حدود ۱۹۰۰ حلقه است که محتوای آن‌ها شامل موارد زیر است:

تاریخ آستان قدس رضوی - تاریخ مشهد - تاریخ انقلاب اسلامی - شرح حال بزرگان معاصر - سخنرانی‌های مذهبی و سیاسی - تاریخ جنگ تحمیلی - تاریخ شهرستان‌های استان خراسان.

مواد دیداری:

فیلم پروژکتوری:

ماده ایست با صدا یا بدون صدا حاوی یک سلسله‌تصویر که وقتی به وسیله دستگاه مخصوص روی پرده انداخته شود، تصویر حرکت را القاء می‌کند. این فیلم‌ها در این ابعاد موجود است: فیلم با پهنای ۷۰ میلی‌متر - فیلم با پهنای ۳۵ میلی‌متر - فیلم با پهنای ۸ میلی‌متر کل موجودی: ۳۲۴ حلقه محتوی فیلم‌ها: خانواده شاهان پهلوی بازدیدهای رجال سیاسی کشورهای دیگر از ایران نمایش نقاط تفریحی و توریستی جهان.

ویدیو کاست بتاکم:

درون جعبه‌ای کار گذاشته شده و از حلقه و دور حلقه دیگری می‌پیچد. مدت ویدئو کاست‌ها از ۲۰ دقیقه تا ۳ ساعت متغیر است. موجودی ویدئو کاست‌های بتاکم: ۴۰ حلقه محتوی: تصویر برداری از مراحل تعویض ضریح مطهر امام رضا (ع).
لوح‌های فشرده:

از تمامی اسناد مکتوب اسناد تصویری و دیداری و شنیداری پشتیبان‌هایی تهیه می‌شود که در قالب لوح فشرده نگه‌داری می‌شوند. موجودی لوح‌های فشرده روزبه‌روز افزایش می‌یابد.

بخش نمایه‌سازی و آماده‌سازی اسناد

این بخش با بررسی اسناد و عکس‌ها و استخراج کلیه واژه‌های مهم در قالب نمایه‌های رایانه‌ای، دستیابی محققان به مطالب موردنیاز خود را از انبوه اسناد امکان‌پذیر می‌سازد. در این بخش علاوه بر نمایه‌سازی اسناد و عکس‌ها براساس اصول فهرست‌نویسی، تعدادی دست‌نامه، فهرست، اصطلاح‌نامه تهیه شده است که به شرح زیر است:

- ۱- تهیه نمایه الفبایی مزارع موجود در طومارهای علیشاهی و عضدالملک (پاییز ۱۳۸۰).
- ۲- تهیه نمایه کتاب شجره سلسله جلیله سادات رضوی (تابستان ۸۱).
- ۳- تهیه شیوه‌نامه نمایه‌سازی، چکیده‌نویسی، تدوین اصطلاح‌نامه و فهرست مستنداسامی (پاییز ۸۱).
- ۴- تهیه فهرست مستند اسامی موجود در اسناد و عکس‌های نمایه‌سازی شده (پاییز ۱۳۸۱).
- ۵- تهیه فهرست مستند اسامی نمایه‌سازی شده دارای مهر (زمستان ۸۱).
- ۶- تهیه اصطلاح‌نامه رضوی بر اساس اسناد و عکس‌های نمایه‌سازی شده (بهار ۸۲).
- ۷- تهیه دست‌نامه اصطلاحات دفتری سیاق، تعریف برخی اصطلاحات موجود در اسناد همراه دستورالعمل‌هایی جهت نمایه‌سازی اسناد دوره صفویه و افشاریه (پاییز ۸۲).
- ۸- تهیه نامه کتاب دستور الملوک.

ساختمان

اساس این گنجینه عظیم فرهنگی بر سنت پسندیده وقف مبتنی است و متکی بر دو مبنای اساسی ایمان و علم است که به تدریج تکمیل و گسترش یافته و قرن‌هاست مورد توجه و استفاده طالبان علم و پژوهشگران قرار گرفته است. برخی از محققان بر این عقیده‌اند که تاریخ وقف قدیمی‌ترین قرآن یا کتاب خطی می‌تواند بیانگر مبدأ موجودیت و تأسیس کتابخانه آستان قدس رضوی باشد. بر این اساس، نخستین سال تأسیس و تشکیل قرآن‌خانه و کتابخانه آستان مقدس را سال ۳۶۳ ه.ق. می‌دانند، زیرا در این سال قدیمی‌ترین قرآن وقفی را ابوالقاسم علی

بن ناصر الدوله ابی الحسن محمد بن ابراهیم بن سیمجور به گنجینه روضه مقدسه وقف کرده و پس از آن به سال ۳۹۳ ه.ق. قرآن خطی ابوالقاسم منصور بن محمد بن کثیر وزیر و صاحب دیوان سلطان محمود غزنوی به این گنجینه وقف و اهدا کرد. دیگر از نسخ قدیمی موجود در کتابخانه، وقفنامه‌ای است مربوط به قرآن خطی که واقف آن ابوالبرکات علی بن حسین بوده و در تاریخ ۴۲۱ ه.ق. آن را وقف کرده و به علی بن حسوله متولی آستان قدس رضوی تسلیم کرده است. با این شرط که قرآن از حرم مطهر خارج نشود. به تدریج درجوار مرقد امام (ع) محلی جهت نگهداری نسخ نفیس وقفی و اهدا شده اختصاص یافت. به این وسیله پایه‌های اولیه کتابخانه آستان قدس رضوی بنیاد شد و از آن پس با پذیرش کتب خطی نویسندگان معتقد و معارف‌پرور، قرن‌ها به حیات ارزنده خود ادامه داد تا به امروز که به یکی از کتابخانه‌های نامی و بزرگ ایران تبدیل شده است. اکنون نسخه‌های خطی گرانقدری را از آثار علمای اعصار و قرون که در سراسر دنیا منحصر به فرد است در گنجینه‌های خود ذخیره دارد. به روایت تاریخ، کتابخانه در قرن‌های هشتم، نهم و دهم، رسماً دایر و دارای کتاب‌های زیادی بوده است و پس از آن با افزودن کتاب‌های مذهبی در دوره‌های بعد هم این چنین به حیات فرهنگی و توسعه خود ادامه داد تا به وضعیت موجود درآمد. به استناد وقفنامه موجود در پشت یکی از مجلدات تفسیر ابوالفتوح رازی، کتابخانه به صورت مستقل دایر و مورد استفاده عموم قرار گرفته است. در دوران وزارت امیر علیشیرنویسی، وزیر دانش‌پرور سلطان حسین بایقرا، نیز کتابخانه گسترش یافت، در عهد صفویه در پی ایجاد مدارس علمیه و مساجد قرآن‌ها و کتاب‌های بیشتری وقف کتابخانه شد و در عهد قاجاریه و بعد از آن با گسترش مشهد به تعداد کتاب‌ها در علوم مختلف و قرآن‌های وقفی افزوده شد. از جایگاه اولیه کتابخانه اطلاع صحیحی در دست نیست، از آنجا که کتابخانه آستان قدس رضوی در قدیم به نام‌های مختلفی مانند: کتابخانه سرکار فیض آثار، کتابخانه مبارکه رضویه و قرآنخانه حضرت، موسوم بوده. می‌توان گفت همواره در مکان‌های مجاور مضجع شریف جای داشته و هر از گاه به دلایل گوناگون و به ضرورت تغییر مکان داده است. بنا بر شواهد، در سال ۱۱۵۰ ه.ق. کتابخانه در زاویه جنوب شرقی ایوان طلای صحن انقلاب جای داشته و پس از آن در سال ۱۲۸۹ و ۱۲۹۰ ه.ق. از آنجا به طبقه فوقانی کشیک‌خانه خدام واقع در قسمت غربی رواق دارالذکر (بالای رواق دارالعهده) انتقال یافت و پس از مدتی در سال ۱۳۲۳ ه.ق. به محل بالای موزه واقع در صحن سابق امام خمینی (ره) منتقل شد و در سال ۱۳۵۲ ه.ش. از آنجا به طبقه فوقانی رواق شیخ بهایی تغییر مکان یافت. در سال ۱۳۵۶ ه.ش. به ساختمان جدید واقع در ضلع شرقی صحن سابق امام خمینی (ره) منتقل شد، این بنا که در رژیم طاغوت ساخته شده بود، متناسب با ساختمان کتابخانه نبود و گنجایش کافی را نداشت و از آنجا که این مرکز عظیم فرهنگی با ذخایر و مجموعه‌های گرانقدر و نفیس خود

باید از موقعیت و کیفیتی والا برخوردار باشد تا بتواند خدماتی ارزنده به دانش دوستان ارائه کند، به این منظور پس از پیروزی انقلاب اسلامی آستان قدس رضوی، احداث یک کتابخانه وسیع با تمام تجهیزات و تأسیسات مربوط به کتابداری مدرن را آغاز کرد. بنای شکوهمند ساختمان کنونی کتابخانه از سال ۱۳۶۸ در زمینی به مساحت ۱۱۰۰۰ مترمربع شروع و در سال ۱۳۷۲ با مساحت ۲۸۰۰۰ متر مربع زیربنا به پایان رسید و در سالروز فرخنده میلاد حضرت امام رضا (ع) ۲۲ فروردین سال ۱۳۷۴ گشایش یافت. ساختمان جدید کتابخانه در سه طبقه مطابق با استاندارد های بین‌المللی و با سبک معماری اسلامی ساخته شده است که در خدمت انبوه مراجعان است، در دو شیفت کاری از ساعت ۷ صبح تا ساعت ۷ بعدازظهر برای بانوان و تا ساعت ۱۰ شب برای آقایان در بخش‌های زیر به ارائه خدمات می‌پردازد^۱.

- ۱- تالارهای مطالعه قفسه باز.
- ۲- تالارهای مطالعه مخزن بسته.
- ۳- تالار مرجع.
- ۴- تالار محققان.
- ۵- تالار قرآن‌ها و نفایس.
- ۶- تالار مطالعه و گردش کتاب جوانان.
- ۷- تالار مطالعه و گردش کتاب نوجوانان.
- ۸- تالارهای سمعی و بصری.
- ۹- بخش گردش و امانت کتاب.
- ۱۰- تالارهای مطالعه آزاد.
- ۱۱- بخش مخزن کتب چاپی.
- ۲۱- کتابخانه تخصصی هنر.
- ۳۱- کتابخانه تخصصی جغرافیا.
- ۴۱- مرکز اطلاع‌رسانی.
- ۵۱- تالار اینترنت.

مجموعه‌های اسناد

الف) اسناد مکتوب و نوشتاری: شامل کلیه فرمان‌ها، رقه‌ها، اسناد و معاهدات سیاسی، اقتصادی، اداری، اجتماعی، گزارش‌های فرهنگی، قضایی، حقوقی و مکاتبات خصوصی و خانوادگی است که در مجموعه‌هایی به شرح زیر دارد:

۱- مجموعه‌های کهن:

۱. کتابخانه مرکزی آستان قدس رضوی را بشناسیم. گزارش خبرنگار باشگاه خبرنگاران مشهد تاریخ انتشار: ۰۷ فروردین ۱۳۹۲ - ۱۳:۳۷

۱- اسناد تشکیلات اداری آستان قدس رضوی از صفویه تا اواخر قاجار شامل ۲۸۳ هزار برگ مجموعه فوق گرانبهاترین اسناد اداری ایران محسوب می‌شود. نظام اداری تشکیلات مقدس آستان قدس نمادی از نظام اداری ایران در دوره‌های صفویه، افشاریه و قاجاریه است و تحولات سیاسی، اجتماعی، اقتصادی و ادبی در این اسناد به‌خوبی منعکس شده است. مراحل شناسنامه‌نویسی و ثبت آن تمام شده و اکنون در مرحله نمایه‌سازی است. اطلاعات آن وارد رایانه شده است.

۲- مجموعه اسناد خانوادگی و شخصی:

۱- اسناد خانواده علم: شامل ۱۸۰۰۰ برگ سند و پنج هزار قطعه عکس بسیار ارزشمند درباره تاریخ شرق ایران (سیستان، قاینات و خراسان) از دوره صفوی تا پهلوی است. این مجموعه نمادی از حکومت‌های محلی و اوضاع اجتماعی، فرهنگی، سیاسی و اقتصادی منطقه است. تمامی این اسناد شناسایی، ثبت و نمایه‌سازی شده است.

۲- اسناد اهدایی بنیاد شهید (مجموعه آصف‌السلطنه): شامل ۲۶ هزار برگ است. مربوط به اسناد ملکی، حقوقی آصف‌السلطنه داماد مظفرالدین‌شاه قاجار و از ملاکین عصر قاجار است. محدوده جغرافیایی اسناد منطقه شمال غرب کشور، آذربایجان، قزوین، زنجان و مناطق مرکزی تهران، ساوه و ورامین را در بر می‌گیرد. اسناد فوق ثبت و ارزشیابی شده است.

۳- اسناد موقوفه شاهوردیخان: این مجموعه: مجموعه‌هایی اهدایی به کتابخانه آستان قدس است. موضوع اصلی این مجموعه املاک وقفی شاهوردیخان و بیشتر اسناد آن شامل مکاتبات با متولیان موقوفه و امور مالی آن است که ارزشیابی و نمایه‌سازی شده‌اند. ۴- اسناد بزرگ نیا تاجر خراسانی: تعداد ۸۴۶ برگ سند اهدایی توسط خانم فاطمه بزرگ‌نیا که مربوط به امور تجاری حاجی عبدالحسین تاجر تهرانی و حاجی آقا بزرگ تهرانی پدر وی است. موضوع آن بیشتر مصالحه‌نامه و اجاره خط است.

۳- مجموعه‌های معاصر:

۱- اسناد بایگانی‌های آستان قدس رضوی با تغییر نظام اداری از دوره پهلوی، ثبت و حفظ اسناد در آستان قدس نیز نظام تازه‌ای یافت و بدین ترتیب، نخستین بایگانی آستان قدس از سال ۱۳۰۴ ه.ش. تأسیس شد. میلیون‌ها برگ سفید و مدرک و پرونده در بایگانی‌های آستان قدس گردآمده که تاکنون اداره اسناد طبق ضوابط خود بیش از بیست میلیون برگ از این اسناد را از بایگانی راکد آستان قدس موجود که نیمی از آن را تحویل گرفته و تهیه شناسنامه و ثبت آن‌ها را در دستور کار خود قرار داده است. موضوع اصلی این اسناد عبارت است از مکاتبات اداری در رده‌های مختلف سازمانی، صورت جلسه‌ها، آیین‌نامه‌ها، اساس‌نامه‌ها، احکام اداری، مصوبه‌ها، کمک به فقرا، امور فرهنگی، دفاتر اندیکاتور و غیره.

- مجموعه اسناد کتابخانه مرکزی آستان قدس رضوی: این مجموعه سی هزار برگ شامل مکاتبات آستان قدس با کتابخانه مرکزی در دوره پهلوی است. و موضوعات خزانه، اراضی، حسابداری و کتابخانه را در بر می گیرد.

- مجموعه تصاویر اسناد مکاتبات آستان قدس دوره انقلاب اسلامی: این تصاویر موضوعات مختلفی را در برمی گیرد و صرفاً مکاتباتی است که ترشیح یا دستوری از تولیت عظمی آستان قدس در حاشیه آن وجود دارد. این اسناد در سال های ۱۳۷۴ و ۱۳۷۵ از روابط عمومی کل به کتابخانه تحویل داده شد.

۴- مجموعه های متفرقه:

این اسناد به صورت های مختلف اهدایی، وقفی و خریداری به اداره اسناد رسیده است و انواع اسناد را در بر می گیرد.

(ب) اسناد غیرمکتوب (اسناد دیداری و شنیداری)

با توجه به اهمیت عکس، نوار و فیلم به عنوان اسناد مهم و معتبر، این مدیریت در کنار جمع آوری و طبقه بندی اسناد نوشتاری، گردآوری و طبقه بندی اسناد دیداری نیز پرداخته است. تعداد ۳۰ هزار قطعه عکس از رجال، دولتی و دیوانی، اماکن تاریخی، وقایع و رخدادهای تاریخی و مذهبی، ۲۰ هزار برگ نقشه در این مدیریت موجود است. از میان اسناد صوتی و تصویری تعداد چهارصد حلقه فیلم پروژکتوری و ویدئویی، ۱۱۵۰۰ صفحه گرامافون و ۱۱۶۰ حلقه نوار ریلی و نوار کاست مربوط به وقایع تاریخی، مصاحبه ها و سخنرانی ها در مخزن اسناد نگهداری می شود.

برخی اسناد آستان قدس است

- اسناد حاج حسین آقا ملک

- اسناد سیدجلال الدین تهرانی

- اسناد خریداری شده از آقای گلبن (وزارت عدلیه در دوره قاجار)

- اسناد خانواده شجاع رضوی

- اسناد تعزیه خوانی

- و ده ها مجموعه شخصی اهدایی و خریداری تاکنون ارزشیابی و طبقه بندی و اطلاعات آن از طریق سامانه نرم افزار سازمان قابل بازیابی است.

حفاظت و نگهداری:

اداره حفاظت و نگهداری از سال ۱۳۸۲ در پی ادغام بخش صحافی کتابخانه قدیم و کارگاه مرمت موزه تأسیس شد و به مرور زمان دامنه فعالیت های آن از مرمت کتب و نسخ خطی به مرمت همه

اشیاء موزه اعم از فرش، منسوجات، فلز، چوب، سفال و نقاشی گسترش یافت در کنار کارگاه‌های مستقل هر بخش آزمایشگاه مجهزی هم برای تکمیل فرایند مرمت در اختیار وجود دارد، که نسخ و قرآن‌های خطی آسیب‌دیده ارسالی به این اداره، بعد از تعیین نوع و مدت مرمت به کارگاه مرتبط جهت ترمیم ارجاع و در صورت لزوم پس از گردگیری، اسیدزدایی و آفت‌زدایی در آزمایشگاه و انجام مستندنگاری لازم به خزانه یا مخزن مرتبط بازگردانده می‌شوند.

در گذشته فقط با بهره‌گیری از مواد اولیه‌ای مانند رنگ، بست و بتونه به مرمت آثار نقاشی اقدام می‌کردند که در کارگاه‌های نقاشی کنونی ضمن استفاده از مواد مذکور، مسائل خاص مرمتی هم‌چون اصل برگشت‌پذیری، حفظ اصالت اثر و نیز آسیب‌شناسی اثر هم مورد توجه اساتید فن قرار می‌گیرد.

کنترل شرایط محیطی مخازن نگهداری آثار شامل دما، رطوبت، آلودگی هوا، نور و نیز حفظ مخازن سازمان از عوامل تخریبی و بلایای طبیعی از جمله عوامل شیمیایی، فیزیکی، بیولوژیکی و انسانی نمونه‌ای از امور محوله در این اداره است.

اطلاعات تماس:

مشهد - حرم مطهر، شیخ طوسی - سازمان کتابخانه‌ها، موزه‌ها و مرکز اسناد آستان قدس رضوی صندوق پستی ۱۷۷ شماره تلفن ریاست سازمان: ۰۵۱۱-۲۲۱۶۵۵۵ و ۰۵۱۱-۲۲۳۲۰۰۴-۸

پست‌الکترونیکی ریاست سازمان: com.gmail@Mahzyarzhedi و org.aqlibrary@info

دورنگار: ۰۵۱۱-۲۲۲۰۸۴۵

نمایر کتابخانه مرکزی: ۰۵۱۱-۲۲۱۶۵۵۵

نمایر موزه: ۰۵۱۱-۲۲۱۶۵۵۵

نمایر امور اسناد و مطبوعات: ۰۵۱۱-۲۲۲۱۴۱۹

معرفی و نقد کتاب

کبری گوران اوریمی^۱

نام کتاب: پردازش تصویر در دیجیتال سازی منابع کتابخانه ای و اسناد (با رویکرد کاربردی)
ترجمه و تألیف: رضا تیموربخش. تهران: سازمان اسناد و کتابخانه ملی ایران، ۱۳۹۵. ۱۵۰ ص.

با گسترش فناوری های اطلاعاتی در حوزه اطلاع رسانی، رقمی سازی منابع کتابخانه ای و اسنادی نیز تحت تأثیر این فناوری ها بوده است به طوری که شناخت و بهره گیری بیشتر از انواع و کارکردهای سامانه های رقمی سازی با حجم

انبوه منابع مکتوب به شکل رقمی آن بسیار اهمیت دارد. کتاب **پردازش تصویر در دیجیتال سازی منابع کتابخانه ای و اسناد (با رویکرد کاربردی)** گامی مهم در این حوزه به جا نهاده است.

این کتاب دارای پیشگفتاری از مؤلف و در پنج فصل تنظیم شده و در انتهای کتاب نیز دارای پیوست است.

نویسنده کتاب در پیشگفتار ابتدا به اهمیت استفاده از فناوری های نو و مقایسه آن با

۱. دانشجوی دکتری علم اطلاعات و

دانش شناسی دانشگاه آزاد اسلامی
واحد بابل و کارشناس سازمان اسناد و

کتابخانه ملی ایران

kobragooran@gmail.com

شیوه‌های سنتی آن در نهادهای سازمان‌های دانش‌محور و مراکز اطلاع‌رسانی پرداخته است و به‌خوبی توانسته با ترکیب مطالعات زمینه‌ای و یک‌دهه فعالیت در امر رقمی‌سازی منابع کتابخانه‌ای، چگونگی استفاده از انواع فناوری‌ها در رقمی‌سازی منابع کتابخانه‌ای و اسنادی را مورد بررسی قرار دهد. به‌طوری‌که در پایان هر فصل مؤلف پیشنهاداتی ملموس برای استفاده کاربردی بیان کرده که خود نشان از تجربه کاری مؤلف در تمامی روند فناوری‌ها را دارد.

همچنین از نکات مثبت کتاب، هم‌خوانی جلد کتاب با متن، رنگی‌بودن، کیفیت وضوح تصاویر کتاب و حالت مقایسه‌ای استفاده از فناوری‌های نو با شیوه قدیمی آن‌ها را می‌توان نام برد. فصل اول کتاب خواننده را با تصاویر رقمی آشنا کرده و با مقدمه‌ای بر تصویربرداری و طیف امواج الکترومغناطیس به ماهیت، مزایا و مشکلات تصاویر رقمی پرداخته است.

در فصل دوم کتاب به تأثیر رنگ‌ها و کاربردی‌ترین روش رنگ‌آمیزی در تصاویر رقمی پرداخته شده و تفاوت‌های رنگ‌های رقمی و فیزیکی را به‌خوبی مطرح کرده است. همچنین در این فصل به معرفی انواع الگوهای رنگی و چگونگی مدیریت رنگ‌ها توسط فناوری جدید در دستگاه‌های مختلف بیان داشته است.

در فصل سوم ابتدا مروری بر گرافیک رایانه‌ای که از وسیع‌ترین کاربردهای رایانه‌هاست و سپس انواع مدل‌های گرافیکی را با مثال‌های کاربردی و مقایسه‌ای تصاویر به نمایش گذاشته و در انتهای فصل با معرفی نرم‌افزارهای گرافیکی و قالب‌های پرکاربرد تصاویر رقمی مانند تیف، جی‌پگ، gif و غیره، مؤلف بهترین گزینه استفاده جهت خروجی پرورده‌های رقمی را استفاده از قالب تیف دانسته است زیرا در ثبت و ذخیره‌سازی اطلاعات این قالب، انواع نرم‌افزارهای گرافیکی قابلیت پشتیبانی آن را دارند و پس از آرشو سازی نیز می‌توان به هر قالب دیگری تبدیل کرد.

پس از دسته‌بندی محمل‌های اطلاعاتی برای رقمی‌سازی در منابع کتابخانه‌ای و آرشوئی در ابتدای فصل چهارم، جهت انتخاب روش مناسب رقمی‌سازی منابع به معرفی انواع ورودی‌ها و دستگاه‌های پوشگر، چگونگی کار با آن‌ها و تاریخچه‌ای از روند تکاملی دوربین‌های رقمی به‌طور مفصل پرداخته است به‌طوری‌که در پایان مؤلف برای استفاده از دوربین‌های رقمی پس از انتخاب یک دوربین و فضای مناسب تصویربرداری، تنظیمات دوربین و تثبیت شیء مورد هدف را از اهم فرایندهای استفاده از دوربین‌های رقمی قید کرده است.

در فصل انتهایی کتاب به چگونگی بهبود تصاویر و جهت فضای ذخیره‌سازی اطلاعات به معرفی انواع روش‌های فشرده‌سازی اطلاعات و همین‌طور به مراحل کاربردی فناوری تشخیص نویسه نوری که شناسایی نویسه‌های نوری است و در رقمی‌سازی منابع کاربرد فراوان دارد، به تفصیل پرداخته شده است.

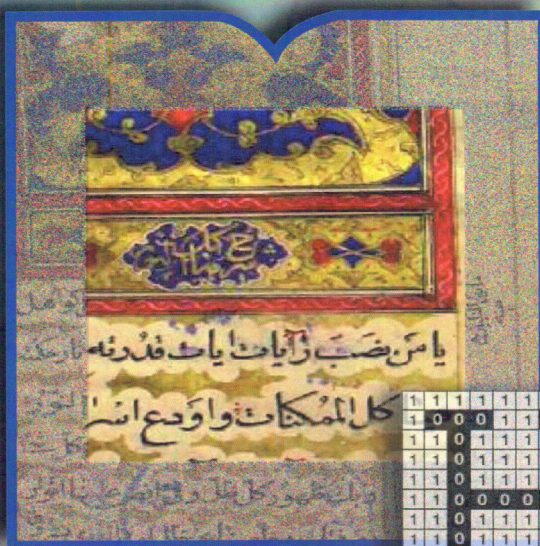

سازمان اسناد و کتابخانه ملی
جمهوری اسلامی ایران

پردازش تصویر

در دیجیتال سازی منابع کتابخانه ای و اسناد
(با رویکرد کاربردی)

ترجمه و تألیف
رضا تیمور بخش

استانداردها
و
رهنمودها

باید گفت این کتاب به‌خوبی توانسته در حوزهٔ رقمی‌سازی منابع کتابخانه‌ای و اسنادی فقدان منبع مجزا در این حوزه را تأمین کند. با این وجود، از جمله نقدهای وارد بر این کتاب را نیز می‌توان به نبودن مرز مشخصی بین مباحث مربوط به نویسنده در تدوین کتاب با توجه به تجربه خود و منابع استفاده‌شده، نام برد به‌طوری‌که با ارجاع داخل متن منابع این مشکل را حل می‌کرد.

همین‌طور استفاده از یکسان‌سازی در نحوهٔ نگارش حروف گاهی به چشم نمی‌خورد از جمله در جدانویسی کلمات در یک کلمه خاص، برای مثال کلمه محمل‌های اطلاعاتی (در صفحه ۸۰) و غیره.

در بخش پیوست کتاب داشتن واژه‌نامه و قراردادن معنی کلمات موردنظر در متن نیز از دیگر امتیازات کتاب محسوب می‌شود اما در فهرست اعلام انتهای کتاب دچار سردرگمی کاربران می‌شود به‌طوری‌که شماره صفحه‌ای که در جلوی عبارات قیدشده با صفحه موردنظر عبارات هم‌خوانی ندارد که نشان از عدم توجه و بهم‌خوردگی در شماره صفحات ارجاعی دارد. همچنین در بخش منابع و ماخذ نیز، به سال نشر برخی منابع و اطلاعات کامل‌تر جهت دسترسی اشاره نشده است (برای مثال منابع شماره ۲۲-۲۴).

در پایان می‌توان گفت که برطرف کردن موارد اشاره‌شده در چاپ‌های بعدی کتاب بر غنای آن می‌افزاید.

گزارش همایش ملی صد و هفتادمین سال تأسیس مدرسه دارالفنون و قتل امیرکبیر

پیام شمس‌الدینی

روز ۱۵ آذر ۱۳۹۵ به همت پژوهشکده اسناد سازمان اسناد و کتابخانه ملی و با مشارکت پژوهشکده تاریخ علم دانشگاه تهران و سرای ایران‌شناسی، «همایش ملی ۱۷۰امین سال تأسیس مدرسه دارالفنون و قتل امیرکبیر» در ساختمان آرشیو ملی برگزار شد. این همایش در دو نشست تخصصی از ساعات ۸/۳۰ تا ۱۲/۳۰ در تالار دکتر پرهام و با حضور هشت سخنران برگزار شد.

در ابتدا غلامرضا عزیزی، رئیس پژوهشکده اسناد سازمان اسناد و کتابخانه ملی به نکاتی درباره اهمیت تأسیس مدرسه دارالفنون و ورود آموزش نوین به سبک اروپایی در ایران و آگاهی از روش‌های جدید نظامی و ابزارهای آموزشی اشاره کرد. سپس دکتر محسن جعفری‌مذهب، دبیر علمی همایش ضمن خوشامدگویی، گزارشی از روند اجرایی و برگزاری همایش را ارائه کرد.

در نشست اول، چهار سخنران موضوعات متنوعی از تاریخ آموزشی دارالفنون را مطرح کردند. دکتر مجید تفرشی، پژوهشگر تاریخ معاصر و کارشناس اسناد آرشیوهای انگلستان با موضوع «اسناد دارالفنون در آرشیو بریتانیا» به دسته‌بندی اسناد مربوط به امیرکبیر در آرشیوهای متعدد بریتانیا پرداخت. او در بخشی از سخنان خود گفت: «اسنادی مرتبط با امیرکبیر در پنج دوره در آرشیو بریتانیا موجود است هرچند کتابخانه‌های کمبریج و آکسفورد هم مدارکی در این باره دارند». در آرشیو بریتانیا سندهای مختلف نظیر اسناد وزارت خارجه، امور نظامی و امنیتی، پارلمانی و جنگ در آن‌ها نگهداری می‌شود. یکی از ادوار تاریخی که

اسنادی از امیرکبیر یافت می‌شود، دوران حضور او در هیئت رفع اختلاف مرزی ایران و عثمانی در ارزنه‌الروم است.

«چاپخانه دارالفنون» موضوع سخنان اسماعیل دمی‌رچی، کارشناس چاپخانه سنگی در ایران و سخنران دوم همایش بود. او به این نکته نیز اشاره کرد که در تاریخ پنجاه‌ساله چاپخانه دارالفنون به‌جز چند کتاب نخست، سایر کتاب‌های آموزشی دارالفنون در چاپخانه این مرکز و به همت رضاقلی‌خان هدایت به چاپ رسیده است.

مهندس محمدرضا سحاب، رئیس مؤسسه جغرافیایی و کارتوگرافی سحاب و فرزند مرحوم عباس سحاب، سخنرانی خود را به «آموزش کارتوگرافی در دارالفنون» اختصاص داد. از نظر او آموزش کارتوگرافی، نقشه‌نگاری و جغرافیای جدید در دارالفنون به خواب غفلت سیصدساله ایرانیان در این زمینه علمی پایان داد. سحاب در پایان سخنان خود گفت: «آموزش کارتوگرافی در دارالفنون منجر به تأسیس چند نهاد دیگر از جمله سازمان جغرافیایی نیروهای مسلح شد و در حقیقت اگر دارالفنون نبود ما نیز مانند بیشتر کشورهای همسایه خود همچنان به نقشه‌ها و نقشه‌نگاری غربیان وابسته بودیم؛ چنان‌که هنوز نیز در بسیاری از کشورهای همسایه ما مؤسسه جغرافیایی مستقل یا ملی وجود ندارد».

نسرین ترابی، دانش‌آموخته عکاسی از دانشگاه تهران و پژوهشگر تاریخ عکاسی در سخنرانی خود با موضوع «معلم‌ان عکاسی در دارالفنون» به این نکته اشاره کرد که علی‌رغم اینکه اسنادی در باب آموزش رسمی و مدون عکاسی در دارالفنون در دست نیست، ولی بسیاری از استادان دیگر رشته‌های دارالفنون با انتقال تجربیات عکاسانه خود به ترویج این فن یاری رسانده‌اند. او در ادامه از روند پدیدآمدن عکاسی صنعتی در جهان و ایران و شناسایی نخستین عکس تاریخی در ایران سخن گفت. نخستین عکس تاریخ‌دار ایران (و نه لزوماً نخستین عکس ایران) عکسی است متعلق به دوران ولایتعهدی ناصرالدین‌میرزا (ناصرالدین‌شاه بعدی) در تبریز به تاریخ ۱۸۴۲ که عمری نزدیک به ۱۷۰ سال دارد و از روی تاریخ‌گذاری این عکس روزی به نام «روز عکس تاریخی ایران» در ۲۵ آذر هر سال نام‌گذاری شده است. در این گفت‌وگو از ملک‌قاسم‌میرزا، عموی ناصرالدین‌شاه نیز به‌عنوان قدیمی‌ترین پزشک دانش‌آموخته فرنگ و نیز قدیمی‌ترین عکاس ایران یاد شد.

پایان‌بخش نشست اول پرسش و پاسخ حاضران در جلسه از سخنرانان بود. در این بخش آقای باصری، معاون گنجینه و مرکز اسناد دارالفنون و فتح‌الله توحیدلو، دانش‌آموخته سال ۱۳۵۲ دارالفنون و مجری طرح تاریخ‌شفاهی دارالفنون نیز توضیحاتی را پیرامون وبگاه دارالفنون عکس‌های تاریخی دارالفنون و مدیریت کنونی دارالفنون تحت نظارت سازمان پژوهش و برنامه‌ریزی آموزش وزارت آموزش و پرورش بیان کردند.

نشست دوم با سخنرانی خانم حوریه سعیدی با موضوع «دارالفنون و آموزش نظامی» آغاز شد. در این سخنرانی علاوه بر بررسی نقش دارالفنون در آموزش نظامی، مروری اجمالی بر تألیف و تدوین کتاب‌های آموزش فنون نظامی نیز صورت گرفت. نتیجه این مبحث که با آمار و ارقام چشم‌گیری همراه بود، این بود که آموزش فنون نظامی در ایران همواره ترجمه‌محور، فرهنگی‌مآب و بدون خلاقیت و انعطاف لازم برای نیروهای بومی ایران بوده است.

دومین سخنران نشست دوم، علیرضا دولتشاهی، لهستان‌شناس و رئیس پیشین انجمن دوستی ایران و لهستان بود. او در سخنرانی‌اش با عنوان «معلم‌ان لهستانی دارالفنون» به شرح حال و نقش سه تن از لهستانی‌ان که در دارالفنون به آموزش ایرانیان مشغول بودند، پرداخت. استانیسلاس باورفسکی، دکتر ویتولد راتوله، چشم‌پزشک و دکتر میلچارسکی سه تن از این گروه لهستانی‌ان بودند. از استانیسلاس باورفسکیامروزه تنها سنگ‌قبری در گورستان دولاب تهران باقی مانده است که آن هم با شک و تردیدهایی به او منتسب است. راتوله که در منابع تاریخی عصر قاجار به «کُحال فرنگی» مشهور بود، استاد میرزاحمودخان شیمی، یکی از نخستین چشم‌پزشک‌های نوین ایران نیز بود. میلچاردسکی نیز در تاریخ معاصر به این شهرت یافته که روزگاری دندان‌پزشک رضاشاه بوده است.

«چالش‌های آموزش فیزیک نوین در دارالفنون»، موضوع سخنرانی دکتر نیک‌سرشت، استاد پژوهشگاه تاریخ علم دانشگاه تهران بود. جالب‌توجه‌ترین بخش سخنرانی او در این نکته بود که از هم‌جواری دو مدرسه در تهران و دو گرایش علمی جداگانه آن‌ها سخن گفت: مدرسه مروی که در چند قدمی دارالفنون و پایگاهی برای «حکمای اربعه» بود، هیچگاه اعتنایی یا حتی انتقادی به تدریس طبیعیات نوین در دارالفنون نداشت؛ حال آنکه در زمینه‌های دیگر علمی مانند طب یا تشریح چنین نبوده است.

جمشید کیانفر، مصحح متون تاریخی دوران قاجار آخرین سخنران نشست بود. او درباره «کتاب‌های درسی دارالفنون» و از جمله نخستین کتاب‌های آموزش فیزیک نوین سخن گفت. او در بخش دیگری از سخنانش به این مطلب اشاره کرد که ناصرالدین‌شاه علی‌رغم اینکه دستور قتل امیرکبیر را صادر کرده بود، اما هیچ‌گاه به اصطلاح رشته‌های او را پنبه نکرد و معاش و هزینه‌های معلم‌ان دارالفنون را به نحوی تأمین اعتبار می‌کرد. این به معنی تداوم اندیشه امیرکبیر در سیاست تربیت دانشجویان ایرانی به دست معلم‌ان فرنگی به جای اعزام دانشجو به فرنگ بود. نشست دوم این همایش نیز با پرسش‌های حاضران از سخنرانان و پاسخ‌هایی از ایشان به اتمام رسید. به همین مناسبت نمایشگاهی از اسناد مدرسه دارالفنون در محل آرشیو ملی ایران برپا شده بود. هم‌چنین علاقه‌مندان حاضر در همایش بعدازظهر آن روز را به بازدید از دارالفنون اختصاص دادند.

گزارشی از نمایشگاه‌های سیار برگزار شده اداره کل اطلاع‌رسانی و ارتباطات (گروه ارتباطات آرشیوی) در پائیز ۱۳۹۵

اکبر فلاحی^۱ و فریبا امیری^۲

از سالیان گذشته و به منظور معرفی اسناد و گسترش جامعه مخاطبان عام و خاص، برگزاری نمایشگاه‌های اسناد در فرهنگسراها، مکان‌های پرتردد و دانشگاه‌ها شکل گرفته است. برای انجام این مهم پوشه‌های آماده‌سازی شده اسناد، برای شعبه‌های سازمان و سازمان‌ها و نهادهای درخواست‌کننده داخلی و خارجی ارسال می‌شود.

نمایشگاه سیار مهر ماه نمایشگاه اسناد خلیج فارس؛

اداره کل خدمات آرشیوی (گروه ارتباطات آرشیوی) به درخواست دانشگاه تهران اسنادی را با موضوع خلیج فارس به منظور نمایش در همایش خلیج فارس در قالب ۲۱ عنوان و معرفی ۲۸ برگ سند آماده‌سازی و ارسال کرد. گزارش مهندس محمدعلی مخبر، نماینده فنی وزارت امور خارجه از سوابق تاریخی خلیج فارس و جزایر آن؛ ابلاغ دستور هیات دولت به رئیس سازمان برنامه و بودجه مبنی بر لزوم به کار بردن کلمه صحیح خلیج فارس در سخنرانی‌های مجامع بین‌المللی و کمیسیون‌ها و تذکر نمایندگان ایران در این خصوص و ترک مجمع در صورت عدم رعایت این موضوع؛ نقشه خلیج فارس و جزایر آن؛ رونوشت دستور نخست‌وزیر به وزیر فرهنگ، مبنی بر لزوم ذکر اسامی جزائر ایرانی خلیج فارس و دریای خزر در کتاب‌های درسی و نشریات وزارت‌خانه‌ها و شرکت‌های دولتی؛ گزارش اداره سیاسی وزارت کشور، مبنی بر اعزام نمایندگان وزارت‌خانه‌ها به جزایر خلیج فارس برای بازدید و بررسی شرایط آن‌ها به منظور تأسیس پاسگاه؛

۱. دانشجوی دکتری تاریخ علم دوره
اسلامی، رئیس گروه ارتباطات آرشیوی،
falahi1354@yahoo.com
۲. کارشناس برنامه‌ریزی و بررسی اسناد
و مدارک
amirifariba42@yahoo.com

نامه رئیس اداره سیاسی وزارت کشور، درخصوص تشکیل فرمانداری مستقل جزایر جنوب برای اعمال حق حاکمیت ایران و پرداخت حقوق و مزایا مأموران فرمانداری از محل اعتبارات وزارتخانه‌های جنگ و کشور؛ سواد گزارش نظمیه بوشهر، درخصوص اهمیت خلیج فارس از نظر ورود و خروج مسافران و کشتی‌های تجارتي و جهازات و لزوم ایجاد پلیس بحری جهت کنترل عبور و مرور و جلوگیری از قاچاق؛ گزارش وزارت امور خارجه، درباره لزوم پافشاری نمایندگان ایران در مجامع بین‌المللی در به‌کاربردن نام تاریخی خلیج فارس توسط نمایندگان سایر دول خارجه؛ درخواست وزیر امور خارجه از دکتر محمد یگانه وزیر مشاور، مبنی بر رد دعوت انستیتوی سلطنتی امور بین‌المللی لندن به دلیل عدم استفاده از نام خلیج فارس در کنفرانس ۱۹۷۵م. مؤسسه مزبور؛ ابلاغ تصمیم هیئت دولت به استاندار آذربایجان غربی، در باره رویه وزارتخانه‌ها و سازمان‌های دولتی در مذاکرات بین‌المللی در هنگام مشاهده عدم استفاده از نام صحیح خلیج فارس، بخشنامه نخست‌وزیری به نمایندگی‌های ایران در خارج از کشور، مبنی بر لزوم بکار بردن نام صحیح خلیج فارس در کلیه اسناد و نقشه‌های سازمان ملل متحد؛ از عناوین نمایشگاه می‌باشد.

نمایشگاه اسناد کتاب‌های درسی

نمایشگاه یادشده به مناسبت بازگشائی مدارس، شامل ۳۱ عنوان و معرفی ۴۷ برگ سند با دوره زمانی قاجار و پهلوی به‌منظور برگزاری نمایشگاه همزمان برای نمایندگی‌های استانی و منطقه‌ای، آماده و ارسال گردید. مشخصات آماری مدرسه اتفاق از جمله اسامی کتاب‌های تدریس شده در آن؛ در تاریخ هشتم جمادی‌الثانی ۱۳۴۱ق. / ۱۳۰۱/۱۱/۵ ش. قدیمی‌ترین و اظهار نظر در باره کتاب «گزینه دستور زبان پارسی»، تألیف عبدالله آریان‌فر در تاریخ ۱۳۴۹/۷/۱۴ ش. جدیدترین اسناد معرفی شده در این نمایشگاه می‌باشد.

قرارداد وزارت فرهنگ با محمد قزوینی و قاسم غنی برای تدوین کتاب حافظ؛ نظر معاون دانشسرای عالی، در باره مطابق نبودن کتاب تاریخ طبیعی تألیف ارسطو ایرانی با برنامه‌های متوسطه؛ آموزش ریاضی به صورت شفاهی در سال‌های اول دبستان و عدم تصویب کتاب «مسائل حساب و هندسه» تألیف باقر بنکدار در شورای عالی فرهنگ؛ بخشنامه وزارت معارف درخصوص انتخاب کتاب‌های درسی؛ اجازه انتشار کتاب «هندسه مقدماتی دختران»؛ قرارداد وزارت فرهنگ برای تألیف کتاب‌های مدارس؛ سیاهه کتاب‌های تدریسی دبیرستان‌ها؛ تشکیل جلسه‌های کمیسیون بررسی کتاب؛ چاپ کتاب‌های درسی دبیرستان‌ها؛ سیاهه اسامی استادان و دانشیاران منتخب برای کمیسیون بررسی کتاب‌های درسی دبیرستان‌ها و مصوبات شورای عالی معارف درخصوص انتخاب کتاب‌های درسی دارای مجوز، از جمله مباحث مطرح شده در اسناد نمایشگاه بود.

نمایشگاه‌های سیار آبان

نمایشگاه اسناد مطبوعات

نمایشگاه اسناد مطبوعات، به مناسبت هفته مطبوعات در قالب ۱۷ عنوان با معرفی ۲۰ برگ سند آماده و برای نمایشگاه هفته مطبوعات به ارسال شد. گزارش به وزارت داخله، درباره توقیف روزنامه «خورشید ایران»، به علت چاپ کاریکاتور علما در آن؛ گزارشی از کرمانشاه و درخواست جلوگیری از نشر روزنامه «افق روشن»؛ تصویب‌نامه هیئت‌وزیران درباره توقیف روزنامه‌های «عصر انقلاب» و «کنکاش»؛ شکایت مدیر روزنامه «حبل المتین» از توقیف غیر قانونی روزنامه و رفتار نامناسب با وی و تقاضای رسیدگی؛ مکاتبه سید مهدی افجه -مدیر مسئول نشریه «ایران نو»- با وزارت داخله درباره علت و مدت توقیف نشریه به همراه پاسخ آن وزارت‌خانه؛ توضیحات مدیر روزنامه «افکار عمومی» به وزارت داخله و صدور دستور در این خصوص؛ مکاتبه رئیس مجلس شورای ملی، درباره تأیید قانون مطبوعات توسط شاه و ضرورت ارسال آن به دفتر مجلس؛ تعهدنامه میرزا محمد نجات، صاحب امتیاز مجله «نجات»؛ امتیازنامه مجله «نجات»؛ مکاتبه ریاست معارف خراسان، با وزیر معارف، مبنی بر تقاضای صدور امتیاز روزنامه «دانش»، به نام میرزا عبدالرضا؛ دستور مجلس شورای ملی، به وزارت معارف، درباره رسیدگی به شکایت مدیر روزنامه «روح القدس»؛ شکایت مدیر روزنامه «بهبول»، از اقدامات غیر قانونی نظمیه و توقیف آن روزنامه؛ امتیازنامه روزنامه «آستانه رضوی»، به نام آقای مؤید الوزاره؛ دستور نخست‌وزیر، قوام السلطنه، مبنی بر توقیف روزنامه «پیکار»؛ اعتراض تاجران و اصناف تهران، درخصوص مطالب منتشر شده در روزنامه‌های «شرق» و «ایران نو»؛ ۲۱ جمادی الاول ۱۳۲۸ ق. / ۱۲۸۹/۳/۹ ش.؛ اعلام اجازه انتشار مجدد روزنامه «صور اسرافیل» و شرایط آن؛ دستور اجرای قانون مطبوعات، همراه با بخشی از آن قانون؛ از عناوین اسناد این نمایشگاه بود.

نمایشگاه کتابخوانی و کتابدار

نمایشگاه کتابخوانی و کتابدار به مناسبت ۲۴ آبان روز کتاب، با هدف برگزاری نمایشگاه همزمان، برای نمایندگی‌های استانی و منطقه‌ای آماده و ارسال گردید. این نمایشگاه شامل ۲۹ عنوان و معرفی ۴۵ برگ سند می‌باشد. قدیمی‌ترین سند این نمایشگاه مربوط به سال ۱۳۳۲/۱۱/۱۴ ق. [۱۲۹۲/۱۱/۱۴ ش.] در مورد درخواست وزارت معارف و اوقاف از خزانه‌داری کل، مبنی بر واگذاری عمارت فوقانی دارالفنون به وزارت مزبور (بر اساس مصوبه هیئت‌وزیران) برای تأسیس کتابخانه ملی و انتقال کتابخانه دارالفنون به آن محل؛ و جدیدترین

آن درخواست رئیس اداره فرهنگ و هنر گرگان و دشت از فرماندار، در باره واگذاری زمین مناسب برای احداث کتابخانه عمومی گرگان؛ در تاریخ ۱۳۵۲/۵/۲۸ ش. است. عنوانین برخی از مهم‌ترین اسناد نمایشگاه به شرح زیر می‌باشد:

نظامنامه کتابخانه وزارت امور خارجه؛ [۱۳۰۳ ش.]: سواد مکاتبه با وزارت معارف و اوقاف، در باره ااثیه و کتاب‌های کتابخانه ملی شاهپور بعد از انحلال، توضیحات برخلاف حقیقت حکومت سابق بابل و دستور استرداد بخشی از کتاب‌ها به وزارت معارف به‌دلیل مناسب‌نبودن عمارت ساخته‌شده به‌عنوان کتابخانه؛ ۱۳۱۴/۱۱/۲۷ ش.؛ خبر افتتاح کتابخانه‌ای در محل سرکنسولگری ایران در هرات به‌منظور تحکیم روابط فرهنگی بین ایران و افغانستان و ترویج زبان فارسی؛ [۱۳۳۷ ش.]: نامه اشرف‌الملک به وزارت معارف و اوقاف، درباره تأسیس کتابخانه ملی، غارت کتابخانه بعد از بمباران مجلس شورای ملی، انتقال تعدادی از کتاب‌ها به دارالفنون، عدم رضایت مؤسسان کتابخانه ملی به انتقال کتاب‌ها به کتابخانه معارف و لزوم تشکیل جلسه‌ای در این خصوص؛ ۷ صفر ۱۳۴۷ ق. ۱۳۰۷/۵/۳ ش.؛ اعلان اداره معارف و اوقاف خوزستان، درباره تأسیس کتابخانه‌ای به نام «کتابخانه مرکزی معارف» با مدیریت میرزا عبدالمجیدخان دواساز؛ ۱۳۰۵/۹/۲۵ ش.؛ دستور اجراری قرارداد تشکیل کتابخانه معارف؛ ۲۲ عقرب ۱۳۴۱ ق. [۱۳۰۱/۸/۲۲ ش.]: سواد صورت مجلس، درباره مقدمات تأسیس یک باب کتابخانه به نام مرحوم‌نراقی در کاشان با حضور رئیس اداره معارف و اوقاف کاشان و وارثان مرحوم نراقی؛ ۱۳۱۳/۴/۷ ش.

نمایشگاه به مناسبت روز جهانی فلسفه

نمایشگاه یادشده به مناسبت ۲۷ آبان (سومین پنجشنبه نوامبر) روز جهانی فلسفه در قالب ۲۰ عنوان با معرفی ۴۹ برگ سند آماده‌سازی و با هدف برگزاری نمایشگاه همزمان برای نمایندگی‌های استانی و منطقه‌ای ارسال شد. تصدیقنامه و مجوز وزارت معارف و اوقاف و صنایع مستظرفه به موسی‌خان بروخیم، مبنی بر موفقیت در امتحان و اعزام به اروپا برای تحصیل در رشته معلمی فلسفه و ادبیات؛ ابلاغ بازرسی درس فلسفه و علم‌النفس دبیرستان‌های علمیه، شرف و دارالفنون به دکتر سیاسی و دکترهوشیار؛ گزارش بررسی درس فلسفه و علم‌النفس در دبیرستان‌های دارالفنون، شرف و علمیه؛ شرح حال مختصری از حاج ملاهادی سبزواری به قلم قاسم غنی؛ دعوت از دکترخانلری برای شرکت در جلسه انجمن ایرانی فلسفه و علوم انسانی و سخنرانی دکترعیسی صدیق؛ گزارشی از چگونگی تدریس و اداره کلاس فلسفه در دبیرستان ثریا؛ بخشی از مقاله سید ابراهیم حسینی نجف‌آبادی، دانشجوی کارشناسی ارشد دانشسرای عالی، از دانشجویان دکترآریان‌پور، با عنوان تفکر استاتیک و دینامیک؛ نامه

دبیر فرهنگ دبیرستان جم قلهک، به مدیر انتشارات امیرکبیر در خصوص انتقاد از کتاب درس منطق و فلسفه نوشته دکترسیاسی؛ نامه دکترمهدی محقق به جمالزاده برای اعلام وضعیت بیماری دکتر معین، تلاش‌های وی در گسترش فلسفه اسلامی در ژاپن و تأسیس مؤسسه مطالعات عالی فلسفه ایرانی با همکاری دانشگاه مک گیل در تهران؛ ارسال موافقنامه فعالیت‌های انجمن سلطنتی فلسفه ایران به دفتر تلفیق بودجه و اعتبارات سازمان برنامه و بودجه؛ ابلاغ موافقت‌نامه سازمان برنامه و بودجه با فعالیت‌های انجمن سلطنتی فلسفه ایران؛ بخشی از برنامه تحقیقات دانشگاهی انجمن سلطنتی فلسفه ایران؛ صورت مذاکرات انجمن ایرانی فلسفه و علوم انسانی؛ دروس اختصاصی و نیز تعداد واحدهای دوره کارشناسی گروه آموزشی فلسفه دانشگاه تهران؛ طرح اساسنامه موقت انجمن ایرانی فلسفه و علوم انسانی؛ صورت اسامی اعضای انجمن ایرانی فلسفه و علوم انسانی؛ دعوت دکترسیاسی، رئیس انجمن فلسفه و علوم انسانی، از دکتر آرین‌پور و سجادی برای حضور در کمیسیون تعیین معانی لغات و اصطلاحات فلسفی؛ گزارش دکتر ذبیح‌الله صفا، دبیرکل کمیسیون ملی یونسکو در ایران، در خصوص چگونگی تشکیل انجمن ایرانی فلسفه و علوم انسانی و برآورد مخارج سالیانه انجمن ایرانی فلسفه و علوم انسانی؛ از جمله عناوین اسناد نمایشگاه بود.

نمایشگاه‌های سیار آذر

نمایشگاه اسناد مجلس به مناسبت ۱۰ آذر، شهادت آیت‌الله سید حسن مدرس و روز مجلس در قالب ۳۳ عنوان با معرفی ۵۸ برگ سند آماده‌سازی و جهت نمایش به ۱۲ نمایندگی استانی و منطقه ای ارسال شد. عنوان‌های اسناد این نمایشگاه به شرح زیر است:

اعلامیه شماره ۱ هئیت‌های مذهبی خراسان، در حمایت از کاندیدهای حزب ایران نوین در انتخابات مجلس شورای ملی و مؤسسان؛ گزارش عملکرد قوام‌الدوله حکمران شمیران در مسجد ملاجعفر، و تهدید مردم به گرفتن تعرفه و انتخاب افراد مورد سفارش وی، ۲۴ صفر[؟]؛ نمونه تعرفه انتخابات نمایندگان مجلس شورای ملی؛ صورت اسامی نمایندگان دوره چهارم مجلس تقنینیه و تاریخ تصویب اعتبارنامه آن‌ها، [مرداد ۱۳۰۰ ش.].؛ گزارش بروز تقلب در جریان انتخابات ملایر، ۱۲/۵/۱۳۰۲ ش.؛ اعلان انجمن نظارت بر انتخابات مجلس مؤسسان، در مورد اعلام شرایط انتخاب‌کنندگان و انتخاب‌شوندگان و اخطارهای لازم در این خصوص، [۱۳۰۴ ش.].؛ بخشی از قانون انتخابات مجلس شورای ملی مورخ ۲۷ شوال ۱۳۲۹ ق.، اصلاح‌شده در سال ۱۳۰۴ ش.، [۱۳۰۴ ش.].؛ اعلان انجمن نظارت مرکزی انتخابات تهران در مورد شرایط انتخاب‌کنندگان، انتخاب‌شوندگان، اخطارهای لازم قانونی و مواد قانون مجازات عمومی انتخابات دوره ششم تقنینیه، ۲۹/۱۲/۱۳۰۴ ش.؛ صورت جلسه انجمن نظارت بر انتخابات مجلس مؤسسان،

درخصوص برگزاری انتخابات و اعلام انتخاب شیخ خزعل و میرزا حسین خان موقر با اکثریت آراء، ۱۳۰۴/۸/۲۷ ش.؛ نظامنامه انتخابات، ۱۳۰۶/۱۲/۲۹ ش.؛ صورت اصلاح جدول منضم به قانون انتخابات (ضمیمه قانون اصلاح ماده ۴۵)، ۱۳۱۳/۷/۱۰ ش.؛ گزارش تلگرافی نتایج انتخابات مجلس شورای ملی در خرمشهر، ۱۳۱۸/۴/۱۹ ش.؛ مکاتبه وزارت کشور با دربار، مبنی بر صدور اجازه تهیه مقدمات انتخابات دوره دوازدهم مجلس شورای ملی، ۱۳۱۸/۱/۱۲ ش.، دستور فرمانداری چهارم، مبنی بر جلوگیری از هرگونه مداخله غیر قانونی در امر انتخابات و تذکر در مورد عواقب وخیم آن، ۱۳۲۵/۱۱/۹ ش.؛ رونوشت گزارش شهربانی خراسان، از فعالیت انتخاباتی حزب ایران در انتخابات مجلس، ۱۳۲۸/۱/۳۱ ش.؛ تلگراف از بندرعباس به تهران و اعلام وصول تعرفه، قانون، آیین نامه، برگ آگهی انجمن نظارت، اعتبارنامه و فرمان انتخابات مجلس دوره شانزدهم و درخواست ارسال قانون و آیین نامه برای حوزه های انتخابی آن منطقه، ۱۳۲۸/۵/۱۶ ش.؛ اعتبارنامه مصطفی مصباحزاده نماینده منتخب مجلس شورای ملی در حوزه بندر عباس، ۱۳۲۸/۸/۳ ش.؛ اعتبارنامه امیر حسین ظفریختیاری، نماینده منتخب مجلس سنا در حوزه اهواز، ۱۳۲۸ ش.؛ اعتراض محمد شاهوردی نامزد انتخابات دوره هفدهم مجلس شورای ملی در حوزه تهران به روند برگزاری انتخابات در آن حوزه، ۱۳۳۰/۱۱/۲۴ ش.؛ آگهی انجمن نظارت فرعی انتخابات ارامنه شیراز در مورد نتیجه انتخابات آن اقلیت در دوره بیستم مجلس، ۱۳۳۱/۱۲/۲۲ ش.؛ صورت جلسه انجمن نظارت بر انتخابات حوزه فرعی خورنق از برگزاری انتخابات، شمارش آراء و نتایج به دست آمده، ۱۳۳۲/۱۱/۳ ش.؛ آگهی انجمن نظارت انتخابات دوره بیستم مجلس شورای ملی ارامنه جنوب در خصوص اعلام شرایط و قوانین انتخاباتی، ۱۳۳۲ ش.؛ اعتبارنامه محمود ذوالفقاری، نماینده زنجان در دوره نوزدهم مجلس شورای ملی، ۱۳۳۵/۲/۱۷ ش.؛ اعتبارنامه علی قوام نماینده منتخب شیراز در مجلس شورای ملی؛ ۱۳۳۵/۲/۱۹ ش.؛ اعتبارنامه مرتضی حکمت، نماینده منتخب شهرستان فسا در مجلس شورای ملی، ۱۳۳۵/۲/۱۲ ش.؛ اعتبارنامه مهدی ارباب، نماینده منتخب بندرعباس در انتخابات دوره نوزدهم مجلس شورای ملی، ۱۳۳۵/۵/۱۱ ش.؛ اعتبارنامه حبیب الله امام مردوخ، نماینده پاوه و اورامانات در مجلس شورای ملی، ۱۳۳۹/۶/۵ ش.؛ صورت مجلس نهائی انجمن نظارت مرکزی قانات در دوره بیستم مجلس شورای ملی، ۱۳۳۹/۶/۲ ش.؛ دستور وزارت کشور به فرمانداری ها، درخصوص لزوم تشکیل سریع و به موقع انجمن نظارت بر انتخابات دوره بیستم مجلس شورای ملی، ۱۳۳۹/۴/۳۰ ش.؛ بخشنامه وزارت کشور به فرمانداری و بخشداری ها، در خصوص هدایت شاکیان انتخاباتی به انجمن نظارت مرکزی، ۱۳۳۹/۵/۱۱ ش.؛ قطعنامه تعدادی از روزنامه ها و نشریات همدان در خصوص انتخابات دوره بیستم مجلس در حمایت از نامزدی علی طباطبائی، [۱۳۳۹ ش.؛] آگهی فرمانداری قم، در خصوص ثبت نام اهالی

آن شهر برای شرکت در انتخابات و دریافت کارت انتخاباتی در زمان‌های مشخص شده، ۱۳۴۲/۵/۲۸ ش. و آگهی فرمانداری سمنان درخصوص برگزاری انتخابات مجالس سنا و شورای ملی؛ ۱۳۵۴/۲/۲۵ ش.

نمایشگاه اسناد وقف

نمایشگاه اسناد وقف؛ به مناسبت ۷ آذر روز، وقف با ۲۸ عنوان و معرفی ۳۲ برگ سند آماده و برای ۱۲ نمایندگی استانی و منطقه ای ارسال گردید. صورت سازمان اداری اوقاف خراسان؛ درخواست اداره معارف قم از وزارت معارف و اوقاف، مبنی بر صدور دستور جهت جمع‌آوری صورت کلیه وقف‌نامه‌ها و ضبط آنها مطابق قانون مجلس شورای ملی، در تاریخ ۱۱ اسد ۱۳۳۴ ق. ۱۲۹۵/۵/۱۱ ش. قدیمی‌ترین و بخشنامه، مبنی بر جلوگیری از هرگونه معامله در مورد فروش موقوفات و اجاره اراضی بدون اجازه و تصویب اوقاف، به استثنای املاک فروخته شده به زارعان صاحب نسق، در تاریخ ۱۳۵۰/۹/۹ ش.، جدیدترین سند معرفی‌شده در این نمایشگاه بود.

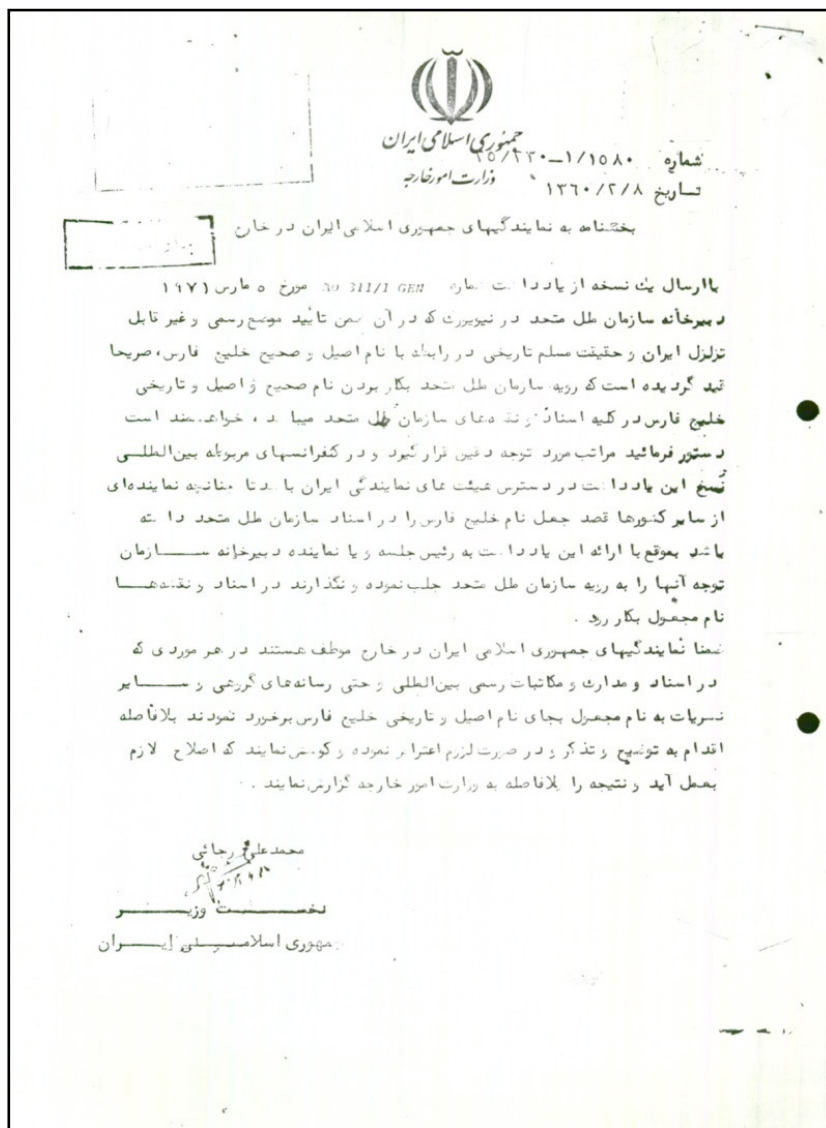
دستور رئیس معارف و اوقاف ولایتی، مبنی بر ثبت اسناد مربوط به وقف، ثلث و نذر در اداره ثبت، ۲۹ ذی‌قعدة ۱۳۳۸ ق. ۱۲۹۹/۵/۲۳ ش.؛ صورت عایدات موقوفات همدان با مقایسه سال ۱۳۱۱ و ۱۳۱۲، [۱۳۱۲ ش.]. پاسخ به معارف و اوقاف خمس، درخصوص کسب تکلیف نسبت به عوائد حاصله از رسیدگی در ادارات تحقیق و درخواست باطل کردن تمبر مبالغی که از ارباب رجوع به عنوان سواد مصدق و غیره اخذ گردیده و ارسال آن به اداره مالی محلی، ۱۳۱۴/۹/۲۷ ش.؛ بخشنامه وزارت معارف و اوقاف به معارف عراق [اراک]، مبنی بر دادن مجوز تشکیل دایره تحقیق، به منظور رسیدگی به صورت حساب موقوفات آنجا و لزوم معرفی دو نفر عضو جهت صدور و ارسال ابلاغ، ۱۳۱۴/۵/۱۸ ش.؛ بخشنامه به اداره معارف و اوقاف خراسان، مبنی بر عدم تعیین حد نصاب برای تنظیم بودجه موقوفات عامه، ۱۳۱۴/۵/۷ ش.؛ بخشنامه وزارت معارف و اوقاف، مبنی بر لزوم تأمین مخارج لازم برای دعاوی اوقافی، ۱۳۱۴/۵/۱ ش.؛ بخشنامه وزارت معارف و اوقاف، مبنی بر جلوگیری از اقدام مستقیم ادارات برای توقیف عوائد رقبات بدون مراجعه به محاکم قانونی، ۱۳۱۴/۶/۹ ش.؛ بخشنامه وزارت معارف و اوقاف به اداره اوقاف، مبنی بر چگونگی بررسی وقفیت و عمل به وقف در محاکمات اوقافی به منظور رفع موانع و پیشرفت امور، ۱۳۱۴/۶/۲۴ ش.؛ بخشنامه وزارت معارف و اوقاف به اداره کل ثبت اسناد کشوری، مبنی بر جلوگیری از ثبت اراضی قبرستان‌های عمومی در ادارات و دوایر ثبتی، ۱۳۱۴/۱۰/۱۵ ش.؛ بخشنامه به معارف و اوقاف زنجان، درخصوص ملغی‌بودن وجوه اخذشده بابت عایدات تمبر اوراق رسمی از عرضحال و وکالتنامه و مخارج تحقیق و رسیدگی

به‌عنوان تصدیق مفاسد حساب و رسیدگی به اختلافات مالی و غیر مالی، به‌جز دو مورد ذیل وجه تمیز، ۱۳۱۴/۱۱/۴ ش.؛ تصویب‌نامه هیئت‌وزیران، مبنی بر واگذاری اراضی قبرستان‌های متروکه در شهرها و قصبات مربوط به شهرداری‌ها به وزارت معارف و اوقاف جهت تأسیس ساختمان دبستان و دبیرستان و زمین‌های ورزش و سایر امور معارفی به‌صورت بلاعوض، ۱۳۱۵/۳/۱۹ ش.؛ بخشنامه اداره کل اوقاف به مدیر دبستان دولتی برغان، مبنی متعذرالمصرف شدن درآمد حاصل از تعزیه‌داری در صورت جلوگیری مقامات از برگزاری مراسم روضه‌خوانی و تعزیه‌داری و مجاز بودن متصدیان و متولیان به مصرف اطعام مطابق با مقررات وقف و نظارت آن‌ها، ۱۳۱۶/۲/۱۶ ش.؛ بخشنامه به معارف و اوقاف زنجان، مبنی بر ابلاغ ضمیمه رونوشت بخشنامه شماره ۷۴۸۷/۳۵۴۰۵ برای اطلاع و استفاده، ۱۳۱۶/۱۱/۲۶ ش.؛ دستور وزارت معارف، درخصوص ضرورت دادن اطلاعات لازم در مقابل پرسش از وضعیت املاک ثبتی اداره اوقاف و لزوم داشتن مدارک بر وقفیت ملک مزبور، ۱۳۱۶/۱۲/۱۵ ش.؛ بخشنامه وزارت معارف و اوقاف و صنایع مستظرفه به اداره معارف و اوقاف، در مورد مقبره‌های خانوادگی و موقوفات آن‌ها و اختیارات ناظر استصوابی، ۱۳۱۷/۶/۶ ش.؛ بخشنامه به اداره معارف و اوقاف زنجان، مبنی بر رعایت نکاتی در مورد تقاضای قرضه از محل درآمد موقوفات برای مصارف مختلف به‌منظور حل مشکلات، ۱۳۱۶/۱۱/۲۱ ش.؛ کسب تکلیف از اداره کل اوقاف، در مورد عدم پرداخت وجوه متعذر مربوط به روضه‌خوانی و درخواست متولیان و متصدیان موقوفات به اجرای مقررات وقفنامه، ۱۳۲۰/۱۰/۲۵ ش.؛ بخشنامه اداره حسابداری به اداره فرهنگ، مبنی بر چگونگی تنظیم حساب‌های اوقافی کشور، ۱۳۲۶/۷/۲۵ ش.؛ بخشنامه وزارت فرهنگ به بازرسی اوقاف، مبنی بر جلوگیری از هرگونه سوءاستفاده و برداشت از درآمد موقوفاتی متصرفی، و درخواست نظارت دقیق روسای ادارات فرهنگ و مدیران اوقاف در این خصوص، ۱۳۲۶/۸/۱۳ ش.؛ جلوگیری از پرداخت وام از محل درآمد موقوفات، به‌دلیل غیرقانونی بودن تصرف در درآمدهای دولتی موقوفات و ذکر توصیه‌هایی به رؤسای ادارات و کارمندان در این خصوص، ۱۳۲۶/۸/۱۷ ش.؛ دستورالعمل تهیه و تنظیم بودجه سال ۱۳۲۷ اوقاف کشور، ۱۳۲۶/۱۱/۱۳ ش.؛ بخشنامه وزارت اوقاف به رؤسای اوقاف کشور، مبنی بر جمع‌آوری اطلاعات دقیق در مورد موقوفات حوزه مأموریت خود به‌منظور تألیف مجموعه جامع و کاملی با موضوع تاریخ وقف در ایران و اهمیت دینی و ملی آن، ۱۳۳۲/۲/۱۷ ش.؛ صورت ریز موقوفات مجهول‌المصرف اداره اوقاف شهرستان خوی، با ذکر درآمد سالیانه، ۱۳۳۸/۱۱/۱۰ ش.؛ بخشنامه اداره کل اوقاف به اداره اوقاف [ارومیه]، درخصوص ارسال صورتی از موقوفات مجهول‌المصرف در آن حوزه، ۱۳۳۸/۱۰/۱۴ ش.؛ مکاتبه رئیس اوقاف مهاباد با ریاست اداره تعاون و امور روستاهای آتجا، در مورد تسویه حساب و پرداخت بدهی به ادارات اوقاف، قبل از فروش املاک موقوفه به‌منظور پرداخت مال‌الاجاره،

۱۳۵۰/۶/۲ ش.، از دیگر عناوین مهم اسناد نمایشگاه بود.

بخشنامه نخست‌وزیری به نمایندگی‌های ایران در خارج از کشور، مبنی بر لزوم به کار بردن نام صحیح خلیج فارس در کلیه اسناد و نقشه‌های سازمان ملل متحد؛
شناسه سند: ۲۲۰۰۰۹۱۴

۱۶-ل

تاریخ ۱۳۱۸ ماه ۴۳۴۴۴۴ شماره ۴۷۴۴۱/۱۹۹۹۸

وزارت فرهنگ

اداره نگارش

دایره

موضوع مواد ۷ و ۸ اساسنامه تهیه کتابهای درسی دبیرستانها بموجب هیئت وزیران مورخ ۲۷ مهر ماه ۱۳۱۷ بین وزارت فرهنگ و آقای محمد قزوینی و آقای دکتر قاسم غنی قرارداد ذیل در چهار ماده منعقد میگردد =

ماده اول - آقای محمد قزوینی و آقای دکتر غنی متعهد میشوند در حدود سید صد صفحه از کتاب حافظ را با رعایت شرایط و مشخصات زیرین انتخاب فرموده و در مدت یکسال از تاریخ انعقاد قرارداد تدوین و تحویل وزارت فرهنگ نمایند =

الف - در تهیه و تدوین کتاب تمام مزایای علمی و ادبی را که شایسته کتاب درسی دبیرستانهاست رعایت خواهند نمود .

ب - کتاب را بر طبق برنامه رسی وزارت فرهنگ برای دوره دوم دبیرستانها که موافق اصول آموزش و پرورش باشد تهیه خواهند نمود .

ماده دوم - وزارت فرهنگ در مقابل این خدمت مبلغ بیست و یک هزار ریال با قسط ذیل بآقای محمد قزوینی و آقای دکتر غنی پرداخت خواهد نمود =

قسط اول - پس از مبادله قرارداد پیریک از آقایان ۵۰۰۰ ریال از اعتبار سال ۱۳۱۸ مبلغ ۱۰۰۰۰ ریال

قسط دوم - پس از تدوین و تحویل کتاب و گواهی شورای عالی فرهنگ دایر بمطابقت آن با برنامه از اعتبار ۱۳۱۱ پیریک از آقایان بطور تساوی ۵۰۰۰ ریال

مجموع ۲۱۰۰۰ ریال

ماده سوم - هرگاه آقای محمد قزوینی و آقای دکتر غنی بشرايط و تعهدات مذکور در این قرارداد عمل نفرمایند این قرارداد لغو و اقساط تادیه شده مسترد خواهد شد .

ماده چهارم - این قرارداد در پنج نسخه تنظیم و مبادله گردید .

امضای آقای محمد قزوینی (مهر) اداره کل نگارش اداره حسابداری وزارت فرهنگ

و آقای دکتر قاسم غنی (مهر) پرداخت قسط اول از محل قرارداد تکمیلی شماره ۴۶۲۷۱/۱۵۷۸۱ ۱۸/۱۲/۱۴ تصدیق گردید -

۹

وزارت فرهنگ با محمد قزوینی و قاسم غنی برای تدوین کتاب حافظ، بر مبنای اساسنامه تهیه کتابهای درسی؛ ۱۳۱۸/۱۲/۲۸ ش.

شناسه سند: ۲۶۴۰۰۳۴۵۵

موقف ۱۱ بهمن ۱۳۳۴

ص ۲۷۶

مقام منع درازت جسد بنادق اوقاف ترکست
بر پایه حیفات تدوینت بضمیری در شغل صدارت و در وقت مطبق
اوقاف معصومیه مکتب معتمدین شورا یا در صورت وقف نهاده
تدریس است در صورت و بولاد معتمدین و دانشمندان و در زمانه
ضبط شود زیر این ایام ترکست - مقام

درخواست اداره معارف قم از وزارت معارف و اوقاف، مبنی بر صدور دستور جهت جمع آوری صورت کلیه وقفنامه‌ها و ضبط آنها مطابق قانون مجلس شورای ملی؛
شناسه سند: ۲۳۲۰۲-۲۹۷

سازمان برنامه و بودجه
ابلاغ موافقتنامه فعالیت

انجمن سلدنقی فلسفه ایران

بدینوسیله موافقتنامه فعالیت های جاری آن انجمن در سال ۲۰۳۵
شاهنشاهی که مورد موافقت آن انجمن و سازمان برنامه و بودجه قرار گرفته
است مجموعاً به موافقتنامه بر اساس فرمهای موافقتنامه فعالیت و فرم خلاصه پیوست
وسایر مدارک :
جهت اجراء ابلاغ میگردد .

عبدالمجید مجیدی

ل. ط. ط.

وزیرمشار و رئیس سازمان برنامه و بودجه

گیرندگان رونوشت :

وزارت امور اقتصادی و دارایی :

اداره کل خزانه

اداره کل نظارت بر اجرای بودجه

اداره کل تمرکز حسابها و امور حسابداریها

دیوان محاسبات

سازمان برنامه و بودجه :

معاونت هماهنگی و نظارت

معاونت امور استانیها

معاونت برنامه ریزی

معاونت انفورماتیک

کمیته

ل. ط. ط. ز. ط. ط.

۳۵ / ۶ / ۳۵

Table of contents

National Archives Quarterly; Vol. 2, No. 3, Autumn 1395

Articles on Archives

- A Guide for Creating Virtual Exhibitions; Martin R .Kalfatonic, Translated to Persian by: Azam Sadat Hosseini
- Archiving the Arts: Supporting Arts, Supporting Archives; Cathy Williams, Translated to Persian by: Fanaz Sarbandi
- Personal Information Management; Kolsoum Rak
- Information Security of Centralized Software System from the Perspective of Managers: Case Study of Library, Museum and Records Center of the Holy Shrine of Qom; Nayyereh Khodad Shahri, Masoumeh Omid and Peyman Jalilpour

Articles on History (Based on Records)

- Mehrnameha and its Place in Social History (With Introducing a Marriage Certificate in the Era of Fath Ali Shah); Zahra Momenfard and Seyyedeh Zahra Ghami Loei
- Endowment and its Function during the reign of Nasereddin Shah (With an Emphasis on National Archives Records), Leila Moradaliyan
- Mehdi Sajadi, the Last Survivor of the Students of Kamal-ol-Molk (Based on Records); Mahasti Abouzarjomehri
- A Record of the Trade Relations of Iranian Citizens with Russia on both Sides of the Caspian Sea; Farideh Tolueian
- Siyaghiyeh Records of the Salaries of the Teachers and Students of Dar al-Fonoun in the Naseri Era; Kobra Moghimi

Articles on Records Preservation, Restoration and Maintenance

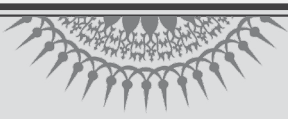
- Archival Process of Born-digital and Digitization Resources of Archival Documents in Germany; Robert Kretzschmar, Translated to Persian by: Shahnaz Bohloli Rizi
- Combating with Trafficking of Documentary Heritage; Translated to Persian by: Hadi Taghipour Ardeshiri

Archives Center Introduction

Archival Periodical and Book Introduction

- Book Introduction and Criticism: "Image Processing in Digitalization of Library Resources and Documents (Practical Approach)"; Kobra Goran Orimi

Reports on Archival Meetings and Conferences

- A Report on "National Conference of 170 th of the Establishment of Dar al-Fonoun School and Murder of Amir Kabir"; Payam Shamsodini
- A Report on "Traveling Exhibition Organized by the Department of Information and Communication (Archival Communication Group) in the autmen of 1395; Akbar Fallahi and Fariba Amiri
-

National Archives Quarterly

(7)

Vol.2, No.3, Autumn 1395

Islamic Rep. of Iran's National Archives and Library Org.

Managing Director & Editor-in-Chief: Gholamreza Azizi; greazizi@gmail.com

Executive secretary: Neda Rasouli

Editor: Zahra Zarghami

Editorial Board:

Sedıqe Ahmadi Fasih, Dr. Amir-reza Asnafi, Gholamreza Azizi, Dr. Mohammad Qahri,
Dr. Abolfazl Hassan Abadi, Dr. Fariborz Khosrawi, Dr. Elham Malekzadeh, Dr. Nourollah Moradi,
Dr. Mohammad Javad Moradi-nia, Dr. Saeed Rezaei Sharif Abadi, Dr. Seyyed Mahmoud Sadat,
Hourıye Saeedi, Mahboob Shabazi, Dr. Shahram Yousefi-far, Behnaz Zarinkelki

Publisher: National Library & Archive of Islamic Republic of IRAN

Cover Designer: Shohreh Khouri

Translator: Zahra Zarghami

Address: National Library and Archives of I. R. Iran,

Tehran, Iran. P. O. Box: 19935-655

Tel/Fax: +98 21 26402977

Email: naq@nlai.ir